

**NILAI SOSIAL WONTEN SALEBETING DONGENG SATO KEWAN
ANGGITANIPUN PRIJANA WINDUWINATA**

SKRIPSI

Dipunajengaken dhateng Fakultas Bahasa dan Seni

Universitas Negeri Yogyakarta

minangka Jejangkeping Pandadaran

Anggayuh Gelar

Sarjana Pendidikan

Kasusun dening :

Jasmi Anes

NIM 10205244013

**PROGAM STUDI PENDIDIKAN BAHASA JAWA
JURUSAN PENDIDIKAN BAHASA DAERAH
FAKULTAS BAHASA DAN SENI
UNIVERSITAS NEGERI YOGYAKARTA
2014**

PASARUJUKAN

Skripsi kanthi irah-irahan *Nilai Sosial Wonten Salebeting Dongeng Sato Kewan Anggitanipun Prijana Winduwinata* menika saged dipunujekaken wontening pendadaran awit sampun pikantuk palilah dening *pembimbing*.

Yogyakarta, 10 Juli 2014

Dosen Pembimbing I

Drs. Afendy Widayat, M. Phil

NIP. 19620416 1999 203 1 002

PANGESAHAN

Skripsi kanthi irah-irahanipun *Nilai Sosial Wonten ing Salebeting Dongeng*

Sato Kewan Anggitanipun Prijana Winduwinata menika sampun

dipunandharaken wonten ing *pendadaran* sangajenging *Dewan Penguji*

wonten tanggal 17 Juli 2014 saha dipuntetepaken lulus.

DEWAN PENGUJI			
Nama	Jabatan	Tapak Asma	Tanggal
Dr. Suwardi, M.Hum	Ketua Penguji		25-7-2014
Avi Meilawati, S.Pd., M.A.	Sekretaris Penguji		25-7-2014
Dra. Sri Harti Widyastuti, M.Hum	Penguji I		21-7-2014
Drs. Afendy Widayat, M.Phil	Penguji II		21-7-2014

Yogyakarta, 25 Juli 2014

Fakultas Bahasa dan Seni

Universitas Negeri Yogyakarta

Dekan,

Prof. Dr. Zamzani, M.Pd.

NIP. 19550505 198011 1 001

WEDHARAN

Ingkang napak asmani wonten ing ngandhap menika, kula:

Nama : Jasmi Anes

NIM : 10205244013

Prog. Studi : Pendidikan Bahasa Jawa

Fakultas : Fakultas Bahasa dan Seni

Ngandharaken bilih skripsi menika damelan kula piyambak. Sapangertosan kula, wosing skripsi menika beda kaliyan skripsi ingkang sinerat dening tiyang sanesipun, kajawi bab tartamtu ingkang kula pendhet kangge pamanggih dhasar kanthi njumbuhaken tata cara saha etika panyeratan.

Seratan menawi wedharan menika dipunserat kanthi saestu, manawi kasunyatanipun kabukten bilih wedharan menika boten leres, bab menika dados tanggel jawab kula piyambak.

Yogyakarta, 10 Juli 2014

Panyerat

Jasmi Anes

SESANTI

“Ana Mangsane Wong Arep Mulya Kudu Rekasa”

“it does not matter how slow you go as long as you don’t stop”

(Wisdom of Confucius)

PISUNGSUNG

Linambaran kanthi pamuji sukur *alhamdulillah* dhateng ngarsaning Allah SWT, skripsi kanthi irah-irahan “*Nilai Sosial Wonten Ing Salebeting Dongeng Sato Kewan Anggitanipun Prijana Winduwinata*” menika kapisungsungaken dhateng tiyang sepuh kekalih kula Ibu Sumi saha Bapak Suharjo, ingkang sampun nggulawenthah kanthi katoging tenaga, pandonga, beya, saha sih katresnan.

PRAWACANA

Puji sukur konjuk wonten ing ngarsaning Allah SWT awit sampun paring kasarasan, kanikmatan, kabegjan, saha kabagyan satemah skripsi kanthi irah-“Nilai Sosial Wonten Ing Salebeting Dongeng Sato Kewan Anggitanipun Prijana Winduwinata”, sampun pungkasan anggenipun nyerat. Skripsi menika minangka salah satunggaling sarat pikantuk gelar Sarjana Pendidikan. Salawat sarta salam ugi konjuk dhumateng Nabi Muhammag SAW ingkang sampun paring safangatipun.

Skripsi menika saged dipunpungkasi anggenipun nyerat awit sampun dipunsengkuyung saking pinten-pinten pihak. Awit saking menika, panyerat ngaturaken agunging panuwun dhumateng mapinten-pinten pihak menika.

1. Bapak Prof. Dr. Zamzani, minangka Dekan Fakultas Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta ingkang sampun paring kalodhangan anggen kula nyerat skripsi.
2. Dr. Suwardi, M. Hum minangka Ketua Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah ingkang sampun paring pandom salebeting kula sinau wonten ing Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah.
3. Bapak Sutrisna Wibawa, M. Pd minangkan Penasehat Akademik ingkang sampun paring pitutur saha kalancaran anggen kula sinau wonten Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah.
4. Bapak Drs. Afendy Widayat, M.Phil minangka Pembimbing, ingkang kanthi sareh sampun kersa paring bimbingan saha elmi saengga skripsi menika saged dipunpungkasi kanthi sae.
5. Bapak saha Ibu dosen Pendidikan Bahasa Daerah ingkang sampun paring kawruh maneka warni inggih ingkang murakabi tumrap panyerat.
6. Para *staf* Universitas Negeri Yogyakarta ingkang sampun paring pambiyantu anggen kula nyerat skripsi punika saengga andadosaken lancer sedayanipun.

7. Tiyang sepuh kula, Bapak Suharjo saha Ibu Sumi, mbakyu kula, sarta simbah putri ingkang sampun paring panyenguyung saha dhonga dhateng kula.
8. Kanca-kanca Trendy, Surya Ayu Septianti, Mita Nur Anisya, Fathul Amanah, Dyah Arum Ratri, Rizqi Amalia, Ardiany Fitri Sholekah, kanca kos wuluh 3AB, Pebi Cahya, kanca Kedai Digital, saha Arif Rakhamat Prakoso ingkang sampun paring panyengkuyung saha pandonga dhateng panyerat.
9. Kanca-kanca kelas G 2010, Faizal Rachmat saha kanca-kanca Pendidikan Bahasa Daerah sarta sedayanipun ingkang boten saged kula sebataken setunggal-setunggal ingkang sampun paring pambiyantu satemah skripsi menika saged kaimpun.

Skripsi menika tasih dereng kawastanan sae, jangkep, menapa malih sampurna. Pramila saking menika, panyerat nyuwun pamrayogi saha panyaruwe ingkang tumuju murih langkung sae, jangkep, saha sampurananing asiling panaliten menika. Wasana, mugi skripsi menika sageda murakabi kangge sedaya ingkang maos.

Yogyakarta, 10 Juli 2014

Panyerat

Jasmi Anes

WOSING ISI

IRAH – IRAHAN	i
PASARUJUKAN	ii
PANGESAHAN	iii
WEDHARAN	iv
SESANTI	v
PISUNGSUNG	vi
PRAWACANA	vii
WOSING ISI	ix
PRATELAN TABEL	xii
SARINING PANALITEN	xiii
BAB I PURWAKA	
A. Dhasaring Panaliten	1
B. Underaning Perkawis	4
C. Watesaning Perkawis	4
D. Wosing Perkawis	4
E. Ancasing Panaliten	5
F. Paedahing Panaliten	5
G. Pangertosan	6
BAB II GEGARAN TEORI	
A. Andharan Teori	8
1. Pangertosan Sosiologi Sastra	8
2. Hakikat Dongeng	11
3. Dongeng Kewan	14
4. Hakikat Nilai	16
5. Nilai Sosial	18
6. Caranipun Ngandharaken Nilai Sosial	22
a) Cara Langsung	22
b) Cara Mboten Langsung	24

B. Panaliten ingkang Jumbuh	25
C. Nalaring Panaliten	26
BAB III CARA PANALITEN	
A. Jinising Panaliten	29
B. Dhata saha Sumber Dhata	30
C. Cara Ngempalaken Dhata	30
D. Pirantos Panaliten	31
E. Cara Nganalisis Dhata	33
F. Cara Ngesahaken Dhata	34
BAB IV ASILING PANALITEN SAHA PIREMBAGAN	
A. Asiling Panaliten	37
B. Pirembagan	41
1. Wujud <i>Nilai Sosial</i>	41
1) Gotong Royong	42
2) Raos Welas	49
3) Tanggel Jawab	53
4) Bektos Kalihan Tiyang Sanes	59
5) <i>Persatuan</i>	64
6) <i>Toleransi/Tepa Slira</i>	68
7) <i>Keramahan</i>	72
8) <i>Keadilan</i>	76
9) <i>Silaturahmi</i>	79
10) Boten KKN	81
11) Boten sewenang-wenangan	85
12) Wayuh	89
2. Caranipun Ngandharaken Nilai Sosial	92
a. Cara Langsung	90
b. Cara Boten Langsung	97
BAB V PANUTUP	
A. Dudutan	113

B. <i>Implikasi</i>	114
C. Pamrayogi	114
KAPUSTAKAN	115
LAMPIRAN	120

PRATELAN TABEL

	Kaca
Tabel 1 : Kertu Dhata	32
Tabel 2 : Dhata Nilai Sosial Saha Cara Ngandharaken Nilai Sosial	32
Tabel 3 : Tuladha Dhata Nilai Sosial Saha Cara Ngandharaken	33
Tabel 4 : Wujud Nilai Sosial Saha Cara Ngandharaken	39
Tabel 5 : Tabel Wujud Nilai Sosial Saha Cara Ngandharaken	120

NILAI SOSIAL WONTEN SALEBETING DONGENG SATO KEWAN ANGGITANIPUN PRIJANA WINDUWINATA

**Dening: Jasmi Anes
NIM 10205244013**

SARINING PANALITEN

Panaliten menika gadhah ancas kangge ngandharaken bab *nilai sosial* wonten salebeting dongeng sato kewan anggitanipun Prijana Winduwinata. Perkawis ingkang badhe kaandharaken inggih menika, (1) Wujudipun *nilai sosial*, saha (2) Kadospundi caranipun ngandharaken *nilai sosial* wonten salebeting dongeng sato kewan anggitanipun Prijana Winduwinata.

Panaliten menika kalebet panaliten deskriptif. Sumber dhata ingkang dipunginakaken inggih menika dongeng sato kewan anggitanipun Prijana Winduwinata. Dhata ing panaliten menika awujud tetembungan, frasa, ukara, saha paragraf. Cara manggihaken dhata ing panaliten menika kanthi cara maos-nyerat, nemtokaken unit ananlis saha panyeratan dhata. Dhata dipunpadosi kanthi cara deskriptif inggih menika panaliti ngandharaken wujud *nilai sosial* saha cara ngandharaken nilai sosial wonten salebeting dongeng sato kewan anggitanipun Prijana Winduwinata. Validitas ingkang dipunginakaken inggih menika validitas semantis, dene realibilitasipun inggih menika reliabilitas intrarater saha reliabilitas intrarater.

Asiling panaliten menika ngandharaken wujud nilai sosial ing panaliten menika wonten kalih welas, inggih menika, (1) gotong royong, (2) raos welas, (3) tanggel jawab, (4) baktos kalihan tiyang sanes, (5) *persatuan*, (6) *toleransi*/tepa slira, (7) *keramahan*, (8) *keadilan*, (9) silaturrahmi, (10) boten *KKN* (*Korupsi, Kolusi, Nepotisme*), (11) boten *sewenang-wenangan*, lan (12) boten wayuh. Ing panaliten menika ugi ngandharaken caranipun ngandharaken *nilai sosial* inggih menika kanthi cara langsung saha kanthi cara boten langsung.

Pamijining tembung : *Nilai sosial*, Dongeng sato kewan

BAB I

PURWAKA

A. Dhasaring Panaliten

Sastra menika nggambaraken wekdal sastra menika dipunserat. Sastra ngawrat *nilai-nilai sosial, moral, filsafat, religi* ingkang wonten salebeting cariyos. Satunggaling karya sastra menika saged dados karya ingkang *luar biasa* wonten ing anggenipun nyariosaken menika wonten gayutanipun kalihan sedaya aspek wonten ing pagesangan. Karya sastra ingkang sae menika, nalika pamaos anggenipun maos menika saged nglibataken batin kanthi imajinasi ingkang dipunsuguhaken panganggit.

Sejatosipun sastrawan menika bagean saking masarakat. Sastra inggih menika lembaga sosial ingkang ngginakaken media basa. Basa jumedhul saking lingkungan sosial. Dados sastrawan menika boten saged uwal saking status sosial tartamtu. Karya sastra jumedhul saking kadadosan-kadadosan wonten masarakat, dados karya sastra menika dipunsebat cerminan masarakat, ingkang gayutanipun kalihan hubungan sosial individu kalihan individu sanes, utawi individu kalihan masarakat. Kawontenan sastra menika ugi saged jumedhul saking gagasan ingkang dipunmanfaataken supados nyipta satunggaling sipat sosial tartamtu, utawi nyariosaken satunggaling prastawa sosial tartamtu.

W.B. Yeats (lumantar Endraswara, 2011:23) ngandharaken seni saha *sastra* inggih menika *tindakan sosial* manungsa. Dados, anggenipun maos *sastra* menika sami kalihan nalika tiyang menika mundhut ajaran ingkang wigati

babagan pagesangan. Gayutanipun *sastra* kalihan masarakat erat sanget. *Sastra* saged dipunsebat potret kadadosan *sosial*. Pamrayogi sanes ngengingi *fungsi sastra* Nurgiyantoro (2007:4) ngandharaken satunggaling cariyos wonten ing salebeting menika nggadhahi tujuan sarana *hiburan*, kagem pamaos wondene wonten tujuan *estetik*. Anggenipun maos *karya fiksi* pamaos menika *menikmati* cariyos, *menghibur* dhirinipun piyambak supados nyekapi kabetahan saha *kepuasan* batinipun. Daya tarik saking cariyos menika ingkang narik kawigatosan nomer setunggal. Menika dipunsebabaken amargi sedaya manungsa menika remen dateng cariyos, menapa malih cariyos ingkang *sensasional*, ingkang dipunpanggihi saking mirsani piyambak utawi mirengaken. Lumantar saking cariyos kasebut pamaos kanthi boten langsung saged nyinaoni, ngraosaken, saha *menghayati* kadadosan-kadadosan pagesangan ingkang dipunsuguhaken dening panganggit. Bab menika dipunsebabaken cariyos fiksi menika saged maringi dorongan pamaos supados nderek ngraosaken menapa perkawis gesang saha pagesangan. Dados cariyos fiksi menika, karya sastra ingkang wiyaripun, asring dipunanggep saged ndadosaken manungsa menika langkung arif, utawi saged dipunsebat “*memanusiakan manusia*”.

Abram (lumantar Hermanto, 2009:3) ngandharaken bilih karya sastra saged dipunwastani dados sarana utawi media kangge paring ancas tartamtu, dhumateng pamaos. Sastra inggih menika seni basa, saha wonten salebeting sastra menika ngawrat *nilai-nilai* ingkang ngatur manungsa gesang. Kanthi ngginakaken basa menika sastrawan boten namung ngrekam menapa kadadosan wonten ing sakiwa tengenipun masarakat, ananging saged nanggapi kanthi evaluatif saking

cariyos kasebut. Sastra menika kathah jinis-jinisipun, antawisipun inggih menika *novel, cerkak, geguritan, dongeng*, saha sapanunggalanipun. Karya sastra ingkang langkung rumaket saha populer wonten ing masarakat inggih menika awujud dongeng.

Nursisto (2000:43) ngandharaken, dongeng inggih menika cariyos ingkang nyariosaken bab ingkang boten nate kadadosan saha boten mungkin kadadosan (*fantasi belaka*). Cariyos fantasi menika erat gayutanipun saking kapitadosan jaman biyen, *keajaiban alam*, utawi pagesangan kewan. Ugi asring ngawrat *kelucuan* ingkang sipatipun *didaktis*. Dongeng ugi kathah jinisipun, salah satunggaling jinis dongeng inggih menika dongeng kewan (*fabel*). Fabel inggih menika cariyos ingkang paraganipun kewan ingkang dados kiasan pagesangan manungsa saha dados piwucalan kangge masarakat.

Dongeng sato kewan anggitanipun Prijana Winduwinata menika satunggaling dongeng lawas ingkang paraganipun kewan, ingkang wonten salebeting cariyos ngawrat nilai-nilai ingkang wigati. Sedaya cariyos menika nyariosaken citraan sosial ingkang kadadosan ing masanipun. Isinipun cariyos ugi nyariosaken perkawis-perkawis ingkang sami kalihan kasunyatan ing jaman sakmenika. Awit saking menika, wonten ing cariyos menika dipunpadosi ingkang ngawrat *nilai-nilai sosial*. Menika ugi sebabipun panaliti ndadosaken dongeng menika dados obyek panaliten. Sanesipun panaliti kepincut nlinti babagan dongeng menika, sebab sanesipun *kajian ilmiah* menika dereng nate dipunlinti saengga dados kajian ingkang neggal. Basa ingkang dipunginakaken ugi langkung *sederhana*, saengga langkung gampil dipunmangertosi, saha narik kawigatosan

amargi perkawis ingkang dipuncariyosaken saking pagesangan kewan menika saged nggambaraken pagesangan manungsa.

B. Underaning perkawis

Saking dhasaripun perkawis wonten ing inggil, pramila saged dipundamelunderaning perkawis, inggih menika :

1. Wujudipun *nilai sosial* wonten salebeting dongeng sato kewan anggitanipun PrijanaWinduwinata.
2. Caranipun ngandharaken *nilai sosial* wonten salebeting dongeng Sato kewan anggitanipun PrijanaWinduwinata.
3. Wujud *nilai moral* wonten salebeting dongeng sato kewan anggitanipun PrijanaWinduwinata.
4. *Konflik sosial* wonten salebeting dongeng sato kewan anggitanipun PrijanaWinduwinata.

C. Watesaning Perkawis

Watesaning perkawis inggih menika :

1. Wujudipun *nilai sosial* wonten salebeting dongeng sato kewan anggitanipun PrijanaWinduwinata.
2. Caranipun ngandharaken *nilai sosial* wonten salebeting dongeng sato kewan anggitanipun PrijanaWinduwinata.

D. Wosing Perkawis

Wosing perkawis inggih menika :

1. Menapa wujudipun *nilai sosial* wonten salebeting dongeng sato kewan anggitanipun Prijana Winduwinata?
2. Kados pundi caranipun ngandharaken *nilai sosial* wonten salebeting dongeng sato kewan anggitanipun Prijana Winduwinata?

E. Ancasing Panaliten

Ancasing Panaliten inggih menika :

1. Ngandharaken menapa kemawon wujudipun *nilai sosial* wonten salebeting dongeng sato kewan anggitanipun Prijana Winduwinata.
2. Ngandharaken caranipun ngandharaken *nilai sosial* wonten salebeting dongeng sato kewan anggitanipun Prijana Winduwinata.

F. Paedahing Panaliten

1. Paedah Teoritis

Saking panaliten menika saged dipunmangertosi menapa ingkang dipunsebat *nilai sosial*, inggih menika dhasaring manungsa tumindak anggenipun nglampahi pagesangan wonten ing masarakat, ngengingi bab ingkang sae saha boten sae. Wujudipun *nilai sosial* inggih menika, gotong royong, raos welas, tanggel jawab, bektos kalihan tiyang sanes, *persatuan*, *toleransi*/tepa slira, *keramahan*, *keadilan*, *silaturahmi*, boten *KKN*, boten *kesewenang-wenangan*, boten wayuh.

Salajengipun saking panaliten menika dipundeskripseken caranipun ngandharaken *nilai sosial* menika wonten salebeting dongeng sato kewan anggitanipun Prijana Winduwinata. Caranipun ngandharaken *nilai sosial* menika wonten kalih, inggih menika cara langsung saha cara boten langsung.

2. Paedah Praktis

Paedahing panaliten menika kanthi cara praktis saged nambahi pangertosan dhumateng pamaos menapa ingkang dipunandharaken *nilai sosial* menika, salajengipun dipundadosaken pandangan saha paring tuladha anggenipun tiyang nglampahi pagesangan gayutanipun. Panaliten menika ugi saged kangge apresiasi panaliti sanesipun, minangka panyengkuyung panaliti sanes ingkang badhe nлити bab ingkang sami. Sanesipun pamaos saged langkung mangertosi isi cariyos dongeng sato kewan anggitanipun Prijana Winduwinta, saha niali ingkang kawrat ing salebeting cariyos.

G. Pangertosan

Kangge ngawekani kalepatan saking wiyaripun pangertosan tetembungan saking irah-irahan panaliten menika, panaliti nyerat pangertosan tembung-tembung ing ngandhap menika :

1. *Sosiologi sastra* inggih menika salah satunggaling studi ingkang madosi gayutanipun *karya sastra* kalihan masarakat, awujud asiling *karya sastra* kalihan masarakat. Sastra inggih menika satunggaling asil gagasan, ide manungsa ingkang ngawrat kaedahan, *nilai sosial*, *nilai*, *moral*, saha piwulangan-piwulangan ing salebeting pagesangan manungsa.

2. *Nilai* inggih menika satunggaling *penghargaan* sarta kadadosan ingkang murakabi dening manungsa dados acuan saha *penentu* anggenipun tumindak. Pramila saking kawontenanipun *nilai* manungsa saged nemtokaken kadospundi piyambakipun tumindak supados boten nyimpang saking watesaning *nilai* kasebut.

3. *Nilai sosial* inggih menika kesepakatanipun satunggaling masarakat ingkang ngatur tumindak/ tindak tanduking manungsa gesang ing masarakat, ngengingi bab ingkang sae saha boten sae, saha trep menapa boten trep anggenipun tumindak. Wujudipun *nilai sosial* inggih menika, gotong royong, raos welas, tanggel jawab, bektos kalihan tiyang sanes, *persatuan*, *toleransi*/tepa slira, *keramahan*, *keadilan*, *silaturahmi*, boten *KKN*, boten *kesewenang-wenangan*, boten wayuh.

4. Dongeng inggih menika cariyos ingkang nyariosaken bab ingkang boten nate kadadosan saha boten mungkin kadadosan (*fantasi belaka*).

5. Dongeng kewan inggih menika *karya sastra fiksi* ingkang paraganipun kewan, isinipun cariyos menika minangka gambaran simbolik saking pagesangan manungsa, saha nyariosaken perkawis-perkawis sosial ingkang ngawrat nilai-nilai ingkang wigati tumrap pagesangan.

6. Caranipun ngandharaken *nilai sosial* wonten kalih, inggih menika cara langsung saha cara boten langsung.

BAB II

GEGARAN TEORI

A. Andharan Teori

1. Pangertosan *Sosiologi Sastra*

Damono (1978: 7) ngandharaken, *Sosiologi* inggih menika *telaah* ingkang *obyektif* lan *ilmiah* babagan masarakat; *telaah lembaga* lan *proses sosial*. Sosiologi madosi kadospundi kawontenan masarakat menika, kadospundi masarakat menika gesang, lan kadospundi masarakat menika wonten. Kanthi nyinaoni *lembaga-lembaga sosial* lan perkawis-perkawis ingkang gayutanipun kalihan *ekonomi*, *agami*, *politik* lan sanesipun ingkang sedayanipun menika kalebet *struktur sosial*. Kula lan panjenengan sami manggihaken lan mangertosi kados pundi cara-caranipun manungsa menika saged *selaras* kalihan lingkunganipun, babagan *mekanisme sosial*, *proses kebudayaan* ingkang nemtokaken masarakat menika wonten ing kalenggahanipun piyambak-piyambak.

Hartoko (1985:124) *sastra* inggih menikaeray gayutanipun kalihan pangrembakaning kabudayan bangsa. Sastra nggadhahi fungsi tartamtu wonten ing satunggaling lingkungan kabudayan, ateges sastra boten namung gumantung saking panganggit, ananging ugi gayut kalihan lingkunganipun.. Endraswara (2011:5) ngandharaken, *sosiologi sastra* inggih menika *ilmu* ingkang manfaataken *faktor sosial* dados sarana pangrembakaning *sastra*. Swingewood (Endraswara, 2011: 19) ngandharaken, *sosiologi sastra* menika satunggaling panaliten ngengingi *karya sastra* menika minangka

dokumensosiobudaya, ingkang nggambaraken satunggaling zaman. Sosiologi sastra menika nliti sastra minangka (1) *Ungkapan historis, ekspresi* satunggaling wekdal, minangka gambaran, (2) *karya sastra* ngawrat aspek sosial lan budaya, ingkang nggadhai *fungsi sosial* ingkang wigati. *Fungsi sosial sastra* menika gayut kalihan caranipun manungsa gesang ing masarakat.

Ratna (2003:25) ngandharaken bilih *Analisis Sosiologi sastra* inggih menika teori ingkang saged ngandharaken *hakikat-hakikat fakta sosial*, karya sastra menika dados *sistem komunikasi*, mliginipun wonten ing *aspek-aspek intrinsik* kados, *kelompok sosial, kelas sosial, stratifikasi sosial institusi sosial, sistem sosial, interaksi sosial, konflik sosial, kesadaran sosial*, lan *mobilitas sosial*.

Faruk (1999: 23) ngandharaken *sosiologi sastra* inggih menika *studi ilmiah* lan *obyektif* ingkang ngrembag manungsa ing masarakat, *studi babagan lembaga-lembaga* lan *proses sosial*, ngandharaken kadospundi kawontenan masarakat menika, kadospundi masarakat menika gesang, lan kenging menapa masarakat menika tasih gesang. Perkawis menika dados nuwuhaken pamrayogi bilih *sosiologi sastra* menika *ilmu* ingkang *rumit*.

Karya sastra pikantuk pangaribawa saking kawontenan lan kadadosan wonten masarakat sarta saged mengaruhi masarakat kasebut. Wellek & Warren (lumantar Nurgiyantoro, 2007:6-7) ngrembag gayutanipun manungsa kalihan sastra lan masarakat. *Sastra* menika jumedhul saking *kreativitas* manungsa ingkang sumberipun saking pagesangan masarakat (manungsa)

papan manungsa dipunlairaken. *Sastra* minangka satunggaling *cipta*, *kreasi*, boten namung satunggaling *imitasi* (tiruan), *sastra* menika luapan *emosi* ingkang *spontan* saking perkawis ingkang dipunpirsani lan dipunraosaken sastrawan, salajengipun dipunandharaken lumantar karyanipun.

Miturut Lowenthal (lumantar Endraswara, 2011:58) *sastra* menika nggambaraken *nilai-nilai sosial* lan pangraosanipun. *Karya sastra* menika minangka *pantulan* masarakat, saged ngrembaka langkung kompleks wonten ing salebeting *sosialisasi*, *perubahan*, lan *struktur sosial*. Hartoko (1985: 125) ngandharaken bilih teks-teks *sastra* menika satunggaling modulkabudayan ingkang ngandharaken nilai-nilai saha norma-norma.

Karya sastra menika jumedhul saking imajinasi panganggit, saking gambaran utawi realitas sosial wonten ing masarakat. Panganggit inggih menika kalebet anggota masarakat saengga ndherek ngraosaken lan nglampahi sedaya kadadosan wonten ing salebeting masarakat. Awit saking menika, ide-ide ingkang dipunandharaken wonten ing karya *sastra* menika boten uwal saking kadadosan saking masarakat.

Karya *sastra* menika dipunciptakaken dening sastrawan supados saged *dinikmati*, dipahami, dipunmanfaataken dening masarakat. Sastrawan menika kalebet anggota masarakat lan kaiket kalihan *status sosial* tartamtu. *Sastra* inggih menika *lembaga sosial* ingkang ngginakaken *media* basa. Basa menika jumedhul saking *ciptaan sosial*. *Sastra* menika minangkan gambaran pagesangan, lan pagesangan menika kasunyatan *sosial*. Saking andharan menika, wonten ing pagesangan menika gayut antawisipun masarakat,

masarakat kalihan tiyang, antawisipun manungsa kalihan manungsa, lan prastawa-prastawa ingkang wonten ing salebeting manah tiyang menika, ingkang dados bahan *karya sastra* kasebut, inggih menika pantulan saking tiyang kalihan tiyang sanes, utawi tiyang kalihan lingkungan masarakat.

Saking andharan ing inggil saged dipunpanggihi pangertosan bilih sastra menika boten jumedhul kanthi piyambakan, ananging wonten gayutanipun kalihan *sastrawan*, *sastra*, lan masarakat. Kanthi ukara sanes *sastra* menika jumedhul selaras kalihan *lembaga sosial*. Anggenipun maos *karya sastra* menika saged ngraosaken kenikmatan, wondene pamaos menika saged mangertosi *pesan/amanat* ingkang wonten ing salebeting *karya sastra* kasebut.

Saking andharan ing inggil menika saged dipunpundhut dudutan, *sosiologi sastra* inggih menika salah satunggaling studi ingkang madosi gayutanipun *karya sastra* kalihan masarakat, awujud asiling karya sastra kalihan masarakat. Karya sastra asiling panganggit ingkang nyariyosaken perkawis-perkawis, saha fakta-fakta sosial menika ingkang dados satunggaling dhasar panaliten sosiologi sastra.

2. Hakikat Dongeng

Dongeng inggih menika cariyos ingkang sejatosipun boten kadadosan lan kathah bab ingkang boten masuk akal (Nurgiyantoro, 2007:198). Pamrayogi sanesipun babagan dongeng inggih menika cariyos ingkang sejatosipun boten kadadosan, utaminipun ing jaman biyen. Dongeng inggih

menika cariyos cekak awujud *petualangan khayal* lan paraga ingkang boten biasa ugi gaib.

Saking andharan ing inggil saged dipunmangertosi bilih dongeng menika kadadosan ing jaman biyen lan boten masuk akal. Miturut pamanggih kula, menika pangertosan ingkang boten *update*, amargi ing jaman sakmenika panganggit langkung *imajinatif*, boten kalah kalihan panganggit jaman biyen, lan cariyos-cariyos wonten ing dongeng menika boten sedaya masuk akal, amargi wonten ing dongeng menika ugi saged dados *cerminan* saking masarakat. Inggih menika inspirasinipun saking kasunyatan pagesangan manungsa piyambak.

Hartoko (1985:34) dongeng inggih menika cariyos ingkang turun-tumurun dipunandharaken, kanthi cara lisan. Cirinipun panganggitipun biasanipun boten dipunkenal, dunya khayal, ing salebeting cariyos alam gaib lan alam nyata dipunlebur dados setunggal. Ciri sanes *susunan* ukara, *struktur*, lan tokohipun dipungambaraken langkung sederhana, lan asring wonten pengulangan.

Sutjipto (lumantar Kurnia, 1996:43) ngandharaken bilih wonten ing basa *Inggris* dongeng saged dipunwastani *foklore*. *Foklor* inggih menika cariyos ingkang dipuncariyosaken kanthi cara lisan, turun-temurun saking tiyang sepuh ing jaman biyen dening larenipun. Andharan Sitjipta menika sami kalihan Danadjaja ingkang ngandharaken bilih dongeng menika karya sastra lisan utawi *foklor*.

Kurnia (1996:43) ngandharaken bilih cariyos dongeng namung cariyos imajinasi saking pangripto, ingkang dipungayutaken kalihan kawontenan ing sakiwa-tengenipun. Saking pangertosan ing inggil dongeng inggih menika cariyos imajinasi saking pangripto, ingkang dipungayutaken kalihan kawontenan ing sakiwa-tengenipun. Sarehne dongeng menika karya ingkang imajinatif, ananging cariyos menika boten sedayanipun imajinatif, tasih wonten pengaruh saking kawontenan lan kasunyatan wonten ing satengahing lingkungan pangripta utawi panganggit.

Nursisto (2003, 43-47) ngandharaken, dongeng inggih menika cariyos ingkang nyariosaken bab ingkang boten nate kadadosan lan boten mungkin kadadosan (*fantasi belaka*). Cariyos *fantasi* menika erat gayutanipun saking kapitadosan jaman biyen, *keajaiban alam*, utawi pagesangan kewan. Ugi asring ngawrat *kelucuan* ingkang sipatipun *didaktis*. Miturut Nursisto dongeng menika cariyos ingkang boten nyata, namung fiksi.

Miturut Nursisto (2003, 43-47) dongeng saged dipunpilah-pilahaken dados pinten-pinten jenis, inggih menika (1) *Cariyos-cariyos jenaka*, inggih menika cariyos babagan solah bawa utawi tindak-tanduk ingkang konyol, tiyang males, utawi tiyang ingkang nggadhahi akal cerdas; (2) *Dongeng-dongeng kepercayaan (Takhayul)*, inggih menika dongeng ingkang jumedhul saking kawontenan kapitadosan wondene ing sakiwa tengenipun manungsa ing pagesangan menika wonten *makhluk* ingkang langkung nggadhahi kuasa; (3) legenda, inggih menika dongeng ingkang adhedhasar sejarah, ingkang sifatipun gayutaken kadadosan-kadadosan alam; (4) Cariyos-cariyos binatang

(*Fabel*), inggih menika dongeng ingkang nyariosaken pagesangan kewan, dongeng menika dipunginakaken dados kiasan pagesangan manungsa lan dipunginakaken sarana piwucal masarakat.

Saking jinising dongeng ing inggil, jenis dongeng kewan/*animal tales/fabel* dipunginakaken dados sumber panaliten menika. Bab menika gayut kalihan irah-irahan panaliten inggih menika “*Nilai Sosial Wonten Salebeting Dongeng Sato Kewan Anggitanipun Prijana Winduwinata*”, dongeng menika sampun mesti paraganipun kewan, ingkang nggambaraken pagesangan manungsa, lan ngawrat bab ingkang wigati ingkang dipunginakaken sarana piwucal masarakat.

3. Dongeng Kewan

Hartoko (1985: 45) dongeng kewan utawi *fabel*, inggih menika cariyos singkat, wujudipun arupi *sanjak*, ingkang sipatipun *didaktis* kanthi andharan tuladha ingkang nyata. Ing mriki biasanipun tetuwuhan utawi kewan dipunandharaken dados *makhluk* ingkang nggadhahi penggalih, *reaksioner*, lan saged ngendikan kadosta manungsa. Ing cariyos menika biasanipun dipunpungkasi kanthi dudutan ingkang ngawrat *ajaran moral*.

Kurnia (1996:49) ngandharaken bilih fabel menika cariyos ngengingi kewan ingkang dipungambaraken saged nglampahi tumindak saha micara kados menungsa. Cariyos menika minangka gambaran simbolik pagesangan manungsa ing masarakat, mliginipun bab-bab ingkang gayutanipun kalihan sebab-akibat saking tumindak ingkang dipunlampahi manungsa.

Nursisto (2003;47) ngandharaken, cariyos-cariyos binatang/dongeng kewan/*fabel*, inggih menika dongeng ingkang nyariosaken pagesangan kewan, dongeng menika dipunginakaken dados *kiasan* pagesangan manungsa lan dipunginakaken sarana piwucal masarakat. Dongeng-dongeng kewan menika jumedhul saking kapitadosan kuno ingkang nganggep saksampunipun tilar, manungsa saged pindah dados kewan (*inkarnasi*). Awit saking menika, wonten pamrayosi, bilih kewan menika gesang kados menungsa.

Saking pangertosan ing inggil saged dipunpundhut dudutan bilih dongeng kewan Dongeng kewan inggih menika *karya sastra fiksi* ingkang paraganipun kewan, isinipun cariyos menika minangka gambaran simbolik saking pagesangan manungsa, saha nyariosaken perkawis-perkawis sosial ingkang ngawrat *nilai-nilai* ingkang wigati tumrap pagesangan.

Dongeng kewan menika biasanipun rumaket kalihan lare alit. Dongeng kewan ingkang isinipun ngawrat cariyos-cariyos *khayal*, saged dados pancingan ngrembakakaken imajinasipun lare alit. Sanesipun dongeng kewan ugi nggadhahi paedah sanes, antawisipun sarana hiburan, lan temtunipun ngawrat *nilai-nilai* ingkang migunani tumrap pagesangan manungsa. Wondene dongeng menika rumaket dening lare alit, ananging wonten dongeng ingkang isinipun cariyos menika sasaranipun tiyang ingkang dewasa. Isinipun dongeng boten naming cariyos khayal ingkang ngawrat bab kawontenan pagesangan ing masarakat umum, ananging isinipun menika ngrembag bab politik, budaya, *pemerintahan*, agama, lan sanesipun. Dongeng

ingkang jenis menika kathah nyariosaken *konflik sosial*, menika ingkang dados daya tarik saking dongengipun.

Wonten ing jaman sakmenika, kawontenan dongeng sampun kathah ing pagesangan masarakat. Wujudipun sampun dados buku ingkang *menarik* sanget. Salah satunggalipun buku lawas ingkang isinipun boten kalah kalih buku jaman sakmenika, inggih menika “Dongeng Sato Kewan”, buku menika wujudipun kempalaning dongeng-dongeng *label* ingkang karakit dados satunggal dening Prijana Winduwinata. Buku menika ingkang badhe dipunpundhut dados sumber dhata ing panaliten menika.

Dongeng Sato Kewan anggitanipun Prijana Winduwinata menika sanadyan buku ingkang sampun lawas, ananging basa ingkang dipunginakaken gampil dipunmangertosi, ugi isinipun cariyos menika ngawrat kathah sanget *nilai-nilai* ingkang wigati tumrap pagesangan manungsa.

4. Hakikat Nilai

Mardiatmadja (1986:54) ngandharaken bilih *nilai* inggih menika bab ingkang ndadosaken bab menika wonten ing pribadi manungsa kangge ningkataken kualitasipun manungsa, dipunhormati, utawi gadhah paedah kangge ancas tartamtu. Saking pangertosan ing inggil, sarujuk menapa dene *nilai* menika bab ingkang wigati wonten dhiri manungsa, bab ingkang nemtokaken *kualitas* manungsanipun piyambak.

Saking pangertosan ing inggil *nilai* inggih menika bab ingkang wigati, ingkang dados dhasaring manungsa nglampahi pagesangan. Wonten ing pagesangan, saben dinten menika manungsa boten uwal saking *nilai*. Peranipun *nilai* menika wigati, saking kawontenannilai, manungsa ing pagesangan menika saged dipunsebat sae lan boten sae, tertib menapa brontak, menapa tingkah lakunipun nglanggar tatanan nilai napa boten. Pramila *nilai* menika langkung gampil dipunpadosi ing tumindakipun manungsa. *Nilai* menika kathah paedahipun, sanesipun dhasaring manungsa wonten ing pagesangan, nilai menika ugi saged ngangkat derajatipun tiyang, lan saged nemtokaken kapribaden tiyang gesang menika.

Daroeso (1986:20) ngandharaken *nilai* inggih menika satunggaling kualias, utawi *penghargaan terhadap sesuatu*, ingkang dipundadosken dhasar panentuning tumidak tiyang. Salajengipun miturut Widjaja (lumantar Daroeso 1986: 25) ngandharaken nilai inggih menika *menimbang* kagiatan nggayutaken setunggaling bab kalihan bab sanes, ingkang salajengipun dipundut dudutan. Dudutanipun awujud menapa bab menika migunani menapa boten migunani, sae menapa boten, saha sanesipun. Harton & Hunt (lumantar Fiyani, 2010:10) ngandharaken, *nilai* inggih menika gagasan babagan pengalaman ingkang wigati napa boten wigati. Hakikat *nilai* inggih menika mliginipun ngarah dateng solah bawa manungsa.

Dados saking pangertosan ing inggil, *nilai* inggih menika satunggaling *penghargaan* sarta kadadosan ingkang murakabi dening manungsa dados acuan saha *penentu* anggenipun tumindak. Pramila saking kawontenanipun

nilai manungsa saged nemtokaken kadospundi piyambakipun tumindak supados boten nyimpang saking watesaning *nilai* kasebut.

Jinisipun *nilai* menika wonten pinten-pinten inggih menika *nilai moral*, *nilai logika*, *nilai estetika*, *nilai sosial*, lan *nilai-nilai* sanesipun. Salah satunggalipun *nilai*, inggih menika *nilai sosial* yaiku nilai ingkang badhe dipunrembag wonten ing panaliten menika.

5. *Nilai sosial*

Wonten ing sastra saged dipunpanggihi *nilai-nilai sosial*, ingkang dipunsebat aspek *sosiologi sastra*. Kawontenan *nilai sosial* ing sastra menika sastra menika adhedhasar sastrawan ingkang gesang wonten ing satengahing masarakat ingkang nglampahi sedaya perkawis sosial. Sastrawan menika individu ananging ingkang saged makili satunggaling masarakat.

Suyitno (1986:1), ngandharaken *sastra* menika ngawrat *nilai-nilai sosial*, *falsafi*, *religi*, lan sanesipun, ingkang dipuserat aslinipun, utawi dipunserat mawi basa lan konsep ingkang enggal. Sedaya kalawau dipunrumusaken mawi *tersurat* lan *tersirat*. Ing mriki sastra boten namung ngawrat setunggal nilai, ananging ngawrat pinten-pinten nilai ingkang dipunadharaken lumantar basa.

Robin William (lumantar Fiyani, 2010:19) ngandharaken *nilai sosial* inggih menika bab ingkang gayut kalihankesejahteraanmasakat, kanthi konsensus ingkang efektif antawisipun ing masarakat menika. Lajeng miturut Wood (lumantar Fiyani, 2010:15) *nilai sosial* inggih menika *petunjuk-petunjuk* ingkang *umum* ingkang sampun wonten lan ngarahaken anggenipun

manungsa nglampahi gesang ing padintenan. Saking pangertosan Wood lan Robin William menika erat gayutanipun, Wood ngandharaken *nilai sosial* menika petunjuk ingkang sampun wonten lan dipunginakaken kangge ngarahaken tindak-tanduk manungsa nglampahi pagesangan, ateges menika manungsa nglampahi pagesangan adhedhasar *nilai sosial* supados saged nyiptakaken kawontenan ingkang *sejahtera*.

Rachim (limantar Fiyani 2010;22) ngandharaken *nilai sosial* inggih menika satunggaling *konsep* abstrak wonten ing piyambakipun manungsa ing masarakat babagan ingkang dipunangge sae napa boten sae, endah menapa boten endah, lan leres menapa salah. Endraswara (2013:68), antawisipun *nilai sosial* ingkang dipunrembag novelis inggih menika : a) *kesadaran kolektif* anggenipun urip rukun, gotong royong, b) *kesadaran berintegrasi* kalihan kelompok sanesipun, sami *simbiosis* lan sami betahaken, c) *Pemberontakan*. Saking pangertosan ing inggil menika saged dipunpundhut dudutan bilih *nilai sosial* menika sadar bilih manungsa ing pagesangan kedah sami-sami njagi urip ingkang rukun, sami gotong royong, manungsa ugi kasebut makhluk sosial ingkang betahaken pitulunganipun sanes, lan temtunipun unsur *pemberontakan* utawi unsur ingkang ala menika wonten, dados bab ingkang narik kawigatosan pamaos.

Nilai sosial inggih menika *nilai* ingkang dados dhasaring tuntunan lan ancasing anggenipun manungsa nglampahi pagesangan, saged ngrembaka anggenipun gesang ing masarakat. Amir (lumantar Fiyani, 2010:26). *nilai sosial* inggih menika *norma* ingkang ngatur gayutanipun manungsa kalihan

kelompok. Dados *nilai sosial* menika ngrembag babagan manungsa kalihan sanesipun, lan masarakat wonten ing satunggaling *lingkungan*. Saking andharan ing inggil *norma* menika saged dipunsebat pedoman anggenipun gesang *bermasarakat*.

Sikki,dkk (lumantar Fiyani, 2010:31) ngandharaken wonten ing *sastra* menika wonten *nilai sosial* ingkang wujudipun; *gotong royong*, *persatuan*, *kemanusiaan*, *kesetiaan*, lan tanggel jawab. Salajengipun Suwondo (lumantar Fiyani, 2010:4) wonten ing konteks jawa manggihaken *nilai sosial* wonten ing sastra Jawa inggih menika, bakti marang tiyang sanes, *rukun*, *musyawarah*, *gotong royong*, lan sanesipun. andharan sanes ngengingi wujud *nilai sosial* inggih menika saking Djamaris (lumantar Fiyani, 2010:33) mratelakaken bilih wujud *nilaisosial* inggih menika, *kasih sayang*, *kepatuhan*, *kesetiaan*, *kerukunan*, *keramahan*.

Nilai-nilai sosial menika gampil dipunpanggihaken wonten ing karya sastra rikala biyen. Perkawis *sosial* ingkang gayut kalihan katentreman, adil lan gesang sesarengan, wonten ing kulawarga, masarakat, lan nagari. Wonten ing salebeting cariyos, perkawis *sosial* dipungambaraken awujud *konflik sosial*, *konflik politik*. Saking *konflik-konflik* menika saged dipunmangertosi sumber saking *konflik* menika inggih menika *nilai-nilai sosial* ingkang sampun wonten kalihan *nilai* enggal menika boten selaras, lan boten saged mlampah sesarengan.

Fiyani (2010:18) ngandharaken bilih wonten ing novel *laskar pelangi* anggitanipun Andrea Hirata (2007) menika ngawrat wujud *nilai-nilai*

sosial antawisipun, tetulungan, gesang rukun, sami ngregani kalihan sesami, *toleransi silaturahmi*, lan sanesipun.

Saking andharan ing inggil saged dipunpundhut dudutan *nilai sosial* inggih menika kesepakatanipun satunggaling masarakat ingkang ngatur tumindak/ tindak tanduking manungsa gesang ing masarakat, ngengingi bab ingkang sae saha boten sae, saha trep menapa boten trep anggenipun tumindak. Saking teori ing inggil wujudipun *nilai sosial* antawisipun inggih menika, gotong royong, raos welas, tanggel jawab, bektos kalihan tiyang sanes, *persatuan, toleransi/tepa slira, keramahan, keadilan, silaturahmi*.

Wujudipun *nilai sosial* ing inggildipunpundhut saking pinten-pinten teori ingkang sampun dipunandharaken ing inggil, ugi wonten pinten-pinten wujud ingkang dipondadosaken dados setunggal, ing antawisipun nilai rukun, tetulungan menika nilai ingkang *saling berkaitan* ingkang mlebet wonteng ing nilai gotong royong. Lajeng nilai kepatuha, hormat, menika dipundadosaken setunggal nilai bektos kalihan tiyang sanes, menika ugi adheshasar saking pangertosan bektos piyambak inggih menika ngawrat nilai patuh lan hormat. Wujud-wujud *nilai sosial* ing cariyos menika anggenipun ngandharaken boten lajeng *semerta-merta*, ananging wonten pinten-pinten cara.

6. Cara Ngandharaken Nilai Sosial

Karya Sastra ingkang kathah ngawrat *nilai* menika dipunandharaken saged lumantar simbolik, tersirat utawi tersurat. Saged dipunpanggihi saking

pacelathon, *penokohan*, lan gambaran-gambaran sanesipun wonten salebeting cariyos. *Konflik sosial* wonten ing *sastra* sinaosa boten kanthi langsung ngandharaken *nilai sosial*, ananging kanthi implikasi karya menika ngawrat *nilai sosial*, ingkang dados pedoman masarakat anggenipun gesang, pedoman kangge nglampahi lan anggenipun tumindak ing pagesangan.

Suyitno (1986:1), ngandharaken *sastra* menika ngawrat *nilai-nilaisosial*, *falsafi*, *religi*, lan sanesipun, ingkang dipuserat aslinipun, utawi dipunserat mawi basa lan konsep ingkang enggal. Sedaya kalawau dipunrumusaken mawi *tersurat* lan *tersirat*.

Salajengipun supados langkung jelas, cara ngandharaken *nilai sosial* wonten ing sastra menika dipunperang dados :

a. Cara langsung

Nurgiyantoro (2007:335) ngandharaken bilih wonten ing cara langsung, *nilaisosial* dipunwucalaken dhumateng pamaos kanthi cara langsung lan *eksplisit*. Budianto (2008 : 8) ngandharaken cara langsung nilai utawa makna wonten ing *teks karya sastra* langsung dipunlebetaken (*tersurat*). Pangripta menika kanthi cara langsung maringi bab ingkang ngawrat nilai sosial kanthi langsung dhumateng pamaos awujud alur cariyos, watak paraga, pacelathon saking tokoh, lan amanat ingkang dipunmangertosi dening pamaos kanthi langsung. Menika saged dipuntingali saking pethilan wonten ing ngandhap menika.

Sarehne tinggi tjilik kuwi uripe rekasa, mulane dhemen **tulung-tinulung**. (Winduwinata, 1952:70)

Pethilan ing inggil narasi saking panganggit ingkang ngandharaken kawontenan tinggi alit ing amben Kanthil. Gesangipun tinggi wonten ing amben Kanthil menika boten sedaya mulya, mliginipun tinggi alit gesangipun langkung rekaos. Ananging sinaosa gesangipun menika rekaos, para tinggi sami gesang rukun, amargi anggenipun nglampahi pagesangan menika sami tulung-tinulung, menika ngengingi babagan jatah unjukan getih para tinggi. Saking andharan ing inggil *nilai sosial* gotong royong, mliginipun awujud tulung-tinulung menika dipunpitedhahaken kanthi cara langsung, sinerat ing pethilan narasi.

Dados ingkang dipunsebat cara langsung/*eksplisit* inggih menika *nilai-nilai*, mliginipun *nilai sosial* menika dipun sebat mawi *eksplisit*, ateges menika sinerat langsung wonten ing salebeting ukara. Saengga pamaos boten sah mundhut dudutan malih, amargi sampun dipunpitedhahaken kanthi langsung lan sinerat ing ukara kasebut.

b. Cara boten langsung

Miturut Budianto (2003:74) cara ngandharaken piwucal kanthi boten langsung menika nilai utawi makna ingkang wonten teks kedah dipuntafsiraken piyambak dening pamaos, amargi nilai utawai makna menika wonten ing salebeting tembung-tembung (*tersirat*).

Nurgiantoro (2007: 339) ngandharekn wujudipun cara ngandharaken nilai ing salebeting cariyos menika tersirat, kanthi cara boten langsung. *Pesan* utawi *amanat* menika berpadu kanthi *koherensif* kalihan unsur-unsur sanes. Sinaosa panganggit menika badhe ngandharaken satunggaling bab utawi

perkawis tartamtu, panganggit bolen lajeng ngandharaken kanthi *serta-merta* saha *vulgar*. Tuladhanipun wonten ing ngandhap menika.

Jen ana mungsuh teka, Djuru Baja lan pradjurite sing nanggulangi.
(Winduwinata, 1952:5)

Pethilan ing inggil narasi saking panganggit ingkang ngandharaken kuwajibanipun Djuru Baja. Djuru Baja menika kuwajibanipun njagi kawilujengan sedaya kethek ing Wanarapradja, mliginipun menawi wonten bebaya . menawi wonten macan, gajah, lan kewan sanesipun ingkang ageng-ageng ingkang mbebayani kawilujengan para kethek, Djuru baja lan prajuritipun ingkang nanggulangi. Sinaosa menika ugi mbebayani dhirinipun piyambak. Ateges Djuru Baja ing mriki tanggel jaweb dhumateng pandhamelanipun. Saking andharan ing inggil katingal nilai sosial awujud tanggel jawab. Caranipun ngandharaken menika kanthi cara boten langsung, ateges pamaos kedah manggihi nilai sosial piyambak, kanthi mendhet dudutan saking andharanipun.

Dados cara ngandharaken *nilai-nilai sosial* kanthi cara boten langsung wonten ing cariyos menika dipunlampahi kanthi cara simbolik (*perantara pemaham obyek*) saha *implisit* utawi *tersirat*. Pangripta sengaja bilih anggenipun ngandharaken *nilai-nilaisosial* menika boten langsung utawi *vulgar*. Pamaos dipunsuwun mundhut dudutan piyambak ngengingi babagaan nilai sosial ingkang wonten ing salebeting cariyos.

Saking pangertosan ing inggil menika saged dipunpendhet dudutan bilih caranipun ngandharaken *nilai-nilai sosial* salebeting dongeng menika

kanthi kalih cara. Ingkang sepisan inggih menika kanthi cara langsung, lan kaping kalih kanthi cara boten langsung.

B. Panaliten Ingkang Jumbuh

Sastra minangka *cipta, rasa, karsa* asiling manungsa ingkang gadhah fungsi pangrembaking manungsa minangka tokoh ing pagesangan masarakat. Salah satunggaling bab ingkang badhe dipuntliti inggih menika *nilai sosial* ingkang wonten ing dongeng. *Nilai sosial* temtunipun gayutanipun dhiripribadi kalihan tiyang sanes, lingkungan masarakat lan wonten sesambetipun kalihan bab *politik, ekonomi, budaya, agama*, lan sanesipun. Wonten ing *Karya sastra* mliginipun dongeng biasanipun saged katingal saking paraganipun wonten salebeting cariyos.

Panaliten ingkang gayut kalihan *nilai* ingkang wonten ing dongeng menika sampun nate dipunlampahi. Salah satunggalingipun inggih menika skripsi ingkang irah-irahanipun “Piwucal Moral Ing Buku Dongeng Sato Kewan” dening Hermanto. Panaliten ing inggil kaanggep jumbuh amargi wonten ingkang sami, lan ugi wonten bab-bab ingkang beda. Bab ingkang sami inggih menika sami sami ngrembag *karya sastra*, mliginipun awujud dongeng Sato Kewan, sarta ancas panaliten menika ugi sami inggih menika ngandharaken wujud *nilai* lan cara ngandharaken *nilai*. Wujud asil ingkang dipunandharaken wonten *nilai-nilai* ingkang sami, ngengingi *nilai sosial* menika nilai ingkang jumbuh kalihan masarakat wiyar. Jinising *nilai moral* ingkang sambetipun manungsa kalihan manungsa inggih menika nilai awujud

gotong royong, tulung-tinulung, rukun, raos welas, lan tepa slira. Wonten ing panaliten menika ugi wonten *nilai-nilai* ingkang dipunsebataken ing inggil. Cara ngandharaken *nilai* ugi sami, inggih menika cara langsung lan cara boten langsung

Panaliten Hermanto kalihan panaliten menika sami-sami kalebet jinising panaliten deskriptif. Sumber dhatanipun ugi sami, inggih menika Dongeng Sato Kewan. Panaliten kekalih ngginakaken *validitas semantis*, lajeng ugi sami ngginakaken *realibilitas intrarater* saha *interater*.

Bedanipun panaliten menika, Hermanto ngandharaken nilai piwucal moral wonten ing dongeng, lajeng ing panaliten menika badhe ngandharaken nilai sosial wonten ing salebeting dongeng. Menawi *nilai moral* menika gayutanipun pribadi ingkang wonten ing sambetipun kalihan Gusti Allah, dhiri piyambak, menawi ing *nilai sosial* menika gayutanipun dhiri pribadi kalihan sanesipun, mliginipun manungsa gesang ing masarakat.

C. Nalaring Pikir

Sosiologi sastra inggih menika salah satunggaling studi ingkang madosi gayutanipun *karya sastra* kalihan masarakat, awujud asiling karya sastra kalihan masarakat. Karya sastra menika jumedhul saking imajinasinipun panganggit ingkang gesang wonten ing satengahing lembaga sosial masarakat.

Salah satunggaling karya sastra inggih menika awujud dongeng kewan. Dongeng kewan (*fabel*) , inggih menika cariyos ingkang sejatosipun

boten kadadosan ingkang paraganipun kewan. Basa ingkang dipunginakaken wonten ing dongeng menika biasanipun basa ingkang sederhana, langkung gampil dipunmangertosi dening pamaos. Wonten salebeting dongeng biasanipun ngawrat piwucal, *nilai-nilai* ingkang kathah amanatipun. Gayut kalihan *karya sastra, sasrawan*, lan masarakat, sampun pasti dongeng menika ngawrat nilai sosial. Kawontenan *nilai sosial* ing sastra menika adhedhasar sastrawan ingkang gesang wonten ing satengahing masarakat ingkang nglampahi sedaya perkawis *sosial*.

Nilai sosial inggih menika dhasaring manungsa anggenipun nglampahi pagesangan wonten ing masarakat, ngengingi bab ingkang sae lan boten sae. Wujudipun nilai sosial inggih menika, gotong royong, raos welas, tanggel jawab, bektos kalihan tiyang sanes, *persatuan, toleransi/tepa slira, keramahan, keadilan, silaturahmi, KKN, kesewenang-wenangan, demen wayuh*.

Cara ngandharaken *nilai-nilai sosial* wonten ing cariyos menika wonten kalih cara, inggih menika cara langsung lan cara boten langsung. Cara langsung inggih menika saking tetembungan ingkang wonten menika langsung / *tersurat* ngemu *nilaisosial*, saged dipunpanggihaken saking, pacelathon paraga, saha amanat ingkang dipunandharaken kanthi langsung. Konflik sosial wonten ing sastra sinaosa boten kanthi langsung ngandharaken *nilai sosial*, ananging kanthi implikasi karya menika ngawrat *nilai sosial*, ingkang dados pedoman masarakat anggenipun gesang, pedoman kangge nglampahi lan anggenipun tumindak ing pagesangan. Cara boten langsung

menika, pamaos kedah mendhet dudutan piyambak saking menapa ingkang dipunwaos. Amargi *nilai-nilai sosial* amanat menika wonten ing salebeting tetembungan, ukara, lan paragraf wonten ing cariyos.

BAB III

CARA PANALITEN

A. Jinising Panaliten

Wontenipun panaliten *Nilai Sosial* wonten salebeting dongeng Anggitanipun Prijana Winduwinata menika kagolong panaliten deskriptif. Panaliten menika dipunlampahi kanthi cara ngandharaken wujudipun *nilai sosial* lan cara anggenipun ngandharaken *nilai sosial* ingkang wonten dongeng menika.

Metode deskriptif inggih menika *metode* ingkang dipunginakaken supados saged manggihaken ngelmu sakathah-kathaipun saking *obyek* panaliten wonten ing satunggaling wekdal tartamtu (Widodo lan Mukhtar, 2000:15). Metode deskriptif menika metode ingkang ancasipun ndeskripsikaken *nilai sosial* salebeting dongeng, lampahing panaliten inggih menika kanthi nggambaraken kawontenan obyek panaliten wonten ing dongeng Sato Kewan anggitanipun Prijana Winduwinata. Jumbuh kalihan irah-irahan panaliten menika, ngelmu ingkang badhe dipunpundhut menika babagan *nilai sosial*. Ingkang mboten ical saking bab *sosial* inggih menika sambetaning menungsa kalihan sesami, sambetaning manungsa kalihan lingkungan, sambetan manungsa kalihan nagari, lan sakpanunggalanipun. Kawontenan masarakat anggenipun nglampahi pagesangan.

B. Dhata lan Sumber Dhata

Dhata Panaliten inggih menika *nilai sosial* ingkang wonten buku Dongeng Sato Kewan ingkang karakit Prijana Winduwinata. Sumber dhatanipun inggih menika Dongeng Sato Kewan. Buku menika kempalaning dongeng-dongeng ingkang sampun karakit dados setunggal buku. Buku menika dipunterbitaken dening Balai Pustaka Djakarta taun 1952, kanthi ukuran 135x22 cm. Panyeratan dhata ing panaliten menika kaserat menapa kawontenanipun. Buku Dongeng Sato Kewan menika kadadosan saking 159 kaca, kaserat mawi basa Jawa Ngoko ingkang kacampur kalihan basa Jawa Krama.

Buku menika kadadosan saking 5 dongeng kewan, dongeng-dongeng menika antawisipun, *Anantaswara*, *Babon Mardika*, *Zulfulus*, *Begawan Tega Ing-Rat*, *Konggres Kagunan Djoged*.

C. Caranipun Ngempalaken Dhata

Caranipun ngempalaken dhata wonten ing panaliten menika inggih menika teknik maos – nyerat. Proses anggenipun ngempalaken dhata dipuntindakaken kanthi cara ingkang kaandharaken ing ngandhap menika:

1. Sepisan inggih menika teknis maos; panaliti maos dongeng sato kewan kanthi tliti premati. Proses menika dipuntindakaken kangge manggihaken *nilai-nilai sosial* ing salebeting dongeng. Anggenipun maos dongeng dipungatosaken, bilih ing salebeting ukara, tetembungan, saha paragraf menika ngawrat nilai sosial, lajeng menawi sampun, anggenipun maos

menika dipunambali makaping-kaping, menika dipunlampahi supados ngasilaken dhata ingkang leres lan konsisten.

2. Anggenipun maos ugi dipunbarengi kalihan panyeratan. Dhata dipunserat wonten ing kartu dhata. Dhata menika wujudipun tembung, ukara, saha paragraf. Dhata ingkang dipunserat inggih menika dhata ingkang ngawrat nilai sosial. Wonten ing kartu dhata ingkang dipunserat ingkang gayut kalihan ancasing panaliten antawisipun inggih menika irah-irahanipun, kaca, indikator, nilai ingkang kawrat, saha katrangan cara ngandharaken nilai sosial kasebut.
3. Dhata ingkang sampun arupi kartu dhata menika lajeng dipunpilah-pilahaken miturut wujudipun, lan caranipun ngandharaken. Saksampunipun dipundadosaken setunggal miturut wujudipun, dhata ing kartu dhata menika dipunserat ing tabel ingkang dereng dipunanalisis. Menika supados panaliti gampil anggenipun nganalisis dhata.
4. Dhata ingkang wonten ing tabel dipunpilih ingkang saged makilaken satunggal nilai, lajeng dipungayutaken kalihan konteksipun. Dhata ingkang sampun katetepaken dados wujudpun *nilai sosial* saha caranipun ngandharaken ingkang dipunanalisis, dhata dipundadosaken satunggal tabel, inggih menika tabel ingkang sampun dipunanalisis.

D. Pirantining Panaliten

Penelitian menika inggih menika penelitian ingkang sumberipun dhata awujud karya sastra, inggih menika Dongeng Sato Kewan anggitanipun

Prijana Winduwinata. Peneliti ing mriki peranipun dados pirantining panaliten kanthi ngilmu ingkang dipungadhahi.

Piranti panaliten inggih menika panaliti, amargi miturut Nasution (Sugiyono, 2009:224) panaliti menika minangka piranti ingkang saged empan papan dhateng sedaya kawontenan lan saged ngempalaken maneka warna dhata ingkang dipunbetahaken ing panaliten. Panaliti menika minangka ngempalaken dhata, nemtokaken kualitasing dhata, ingkang nganalisis dhata, ingkang ndamel dudutan saking asiling panaliten.

Jumbuh kalihan pangertosan ing inggil, Endraswara (2011:5) ngandharaken bilih panaliti menika minangka instrumen pokok ingkang maos kanthi premati karya sastra. Menika nedahaken bilih panaliti menika kedah tliti saha premati anggenipun nliti Dongeng Sato Kewan anggitanipun Prijana Winduwinata.

Piranti sanes ingkang dipunginakaken panaliten menika kartu dhata. Kartu dhata kasebut dipunginakaken kangge nyerat dhata-dhata ingkang ngawrat *nilai sosial* wonten dongeng. Wujudipun kartu dhata inggih menika :

Tabel 01. Kartu Dhata

Judul :
Kaca :
Indikator :
Nilai :
Ket : L / BL

E. Cara Nganalisis Dhata

Panaliten menika ngginakaken cara nganalisis dhata kanthi deskriptif. Metode deskriptif satunggaling cara wonten ing panaliten, menapa kemawon ingkang wujudipun *nilai budaya, ide, filsafat, nilei etika, nilai seni*, prastawa menapa obyek budaya sanesipun (Kaelan, 2005 : 18).

Langkah-langkah ingkang dipunlampahi inggih menika :

1. Tabel Dhata

Langkah sepisan inggih menika awujud tabel dhata, menika dhata saderengipun dipunanalisis. Wujudipun tabel *nilai sosial* saha caranipun ngandharaken :

Tabel 02. Dhata Nilai sosial lan cara ngandharaken

No	Kaca	Indikator	konteks	Wujud Nilai Sosial												Kaca	
				1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	L	BL

2. Analisis

Sepisan inggih menika identifikasi, salajengipun dipunpilah-pilahaken miturut wujud *nilai sosial*, salajengipun inggih menika dipunandharaken jumbuh kalihan konteksipun. Identifikasi wonten ing panaliten menika kanthi mundhut dhata ingkang jumbuh kalihan ancas wonten panaliten, inggih menika *nilai-nilai sosial*. Salajengipun dhata dipunpilah-pilahaken miturut wujud-wujudipun *nilai sosial*. Dhata ingkang wujudipun sami dipunndadosaken setunggal kategori. Kategori wujud nilai sosial menika

antawisipun : *gotong royong, raos welas, tanggel jawab*, baktos kalihan tiyang sanes, *persatuan, toleransi/tepa slira, keramahan, keadilan, silaturrahi, KKN, Kesewenang-wenangan, lan demen wayuh*.

Asilipun dhata ingkang dipunpilah-pilahaken lajeng diinterpretasikan jumbuh kalihan konteks. Salajengipun dhata dipunandharaken kanthi sistematis lan obyektif awujud tabel. Asilipun ingkang awujud tabel wonten ing kartu dhata lajeng dipunanalisis kanthi deskriptif.

Tabel kartu dhata ingkang sampun dianalisis :

No	Wujud Nilai Sosial	Indikator	Kaca	Kat	
				L	BL
1.	Gotong Royong	a. „O, hla ija ta. Mula kawit mau ja wis takarep-arep. Jen sing tapa kethek loro, mesthine luwih gelis ketrimate. Aku napakaken kowe ben dadi Djuru Susila, kowe napakake aku ben dadi bodjon Djuru Susila. Rak ngono.”	17		√
		b. Sarehne tinggi tjilik kuwi uripe rekasa, mulane dhemen tulung-tinulung .	70	√	
		c. Sarehne wis rudjuk rukun, mulane bandjur kerep nganakake konggres-kongresan.	100	√	

Tabel 03. Tuladha dhata nilai sosial lan cara ngandharaken

F. Cara Ngesahaken Dhata

Caranipun ngesahaken dhata wonten ing panaliten menika kanthi cara validitas lan reliabilitas dhata. Panaliten menika ngginakaken *validitas semantis*, inggih menika kanthi ngukur satemah ningali tingkat konsensitifan makna-makna simbolik ingkang relevan jumbuh kalihan konteks ingkang

dipunanalisis (Endraswara, 2011:164), wonten ing panaliten menika mliginipun *nilai sosial* wonten ing salebeting dongeng sato kewan.

Validitas sematis ingkang dipunginakaken wonten ing panaliten menika kanthi ngamati dhata ingkang awujud tetembungan, wacana, pacelathon, *monolog*, *dialog tokoh*, amanat ingkang dipunsuguhaken salebeting cariyos dongeng menika lan dipunadharaken jumbuh kalihan konteksipun. Adhedhasar *validitas* menika *data* ingkang dipunpanggiaken saged *valid*. Tuladhanipun badhe dipunandharaken wonten ngandhap menika.

Sarehne tinggi tjilik kuwi uripe rekasa, mulane dhemen **tulung-tinulung**. (Winduwinata, 1952:70)

Pethilan ing inggil nggadhahi *nilai sosial* gotong royong, mliginipun awujud tulung-tinulung. inggih menika kawontenan tinggi alit wonten ing amben kanthil menika sami rekaos, ananging sinaosa gesangipun rekaos, para tinggi menika boten lajeng mentingaken kabetahanipun piyambak. Pagesangan tinggi alit sami rukun, amargi tinggi setunggal kalihan sanesipun menika sami demen tulung-tinulung. Tetulungan menika dipunlampahi dening tinggi alit ngengingi jatah unjukan wonten ing amben kanthil. Saking narasi ingkang dipunadharaken dening panganggit ing inggil saged kanthi cara langsung dipunpanggihi *nilai sosial* tulung-tinulung. Adhedhasar *konteks* menika pethikan ukara nggadhahi *nilai sosial* awujud gotong royong, mliginipun tulung-tinulung. Makna ingkang dipuntegesi saking tuturan ing inggil mawi *konteks*-ipun menika tuladha saking cak-cakanipun *validitas semantis*.

Reliabilitas dhata ingkang dipuginakaken wonten ing panaliten menika inggih menika *reliabilitas intrarater*, inggih menika kanthi cara maos lan dhata dipunanalisis ngantos manggihaken dhata ingkang konsisten. Sanesipun *reliabilitan intrarater*, panaliten menika ugi ngginakaken *reliabilitas interrater*.

BAB IV

ASILING PANALITEN SAHA PIREMBAGAN

A. Asiling Panaliten

Saksampunipun buku menika dipuntliti, saged dipunpaggihi *nilai-nilai sosial* ing salebeting buku dongeng Sato kewan anggitanipun Prijana Winduwinata. Wujudipun *nilai sosial* wonten ing ngandhap menika adhedhasar saking teori-teori ingkang dipunandhraken ing bab sakngajengipun, saha wonten pinten-pinten *nilai* ingkang dipuntambahi panaliti piyambak. Menika adhedhasar kawontenan saking realitas isinipun cariyos ing dongeng menika. Langkung jelas asiling panaliten ingkang wujud *nilai sosial lan caranipun ngandharaken* menika saged dipunwastani wonten ing tabel ing ngandhap menika :

Tabel 04. Wujud *nilai sosial* lan cara ngandharaken

No	Wujud <i>Nilai Sosial</i>	Indikator	Kaca	Kat	
				L	BL
1.	Gotong Royong	a. „O, hla ija ta. Mula kawit mau ja wis takarep-arep. Jen sing tapa kethek loro, mesthine luwih gelis ketrimate. Aku napakaken kowe ben dadi Djuru Susila, kowe napakake aku ben dadi bodjon Djuru Susila. Rak ngono.”	17		√
		b. Sarehne tinggi tjilik kuwi uripe rekasa, mulane dhemen tulung-tinulung .	70	√	
		c. Sarehne wis rudjuk rukun , mulane bandjur kerep nganakake	100	√	

		<p>Sakabehing kethek sing ana ing pikantuk padha ngangkat tangane tengen karo mangsuli:</p> <p>„Djaja Wanarapradja!”</p> <p>b. Mulane kita kabeh para babon lan dhara dhere ing Parimas kudu padha manunggal dadi sawidji, nglumpuk ana ing sawidjining pakumpulan.</p> <p>c. Dhawuhe Ki Lurah Tulus jaiku supaja sakabehing kewan nglumpuk dadi sidji, banjur gawe pager sing pengkuh.</p>	40	√	
			83	√	
6.	<i>Toleransi</i> (Tepa slira)	<p>a. Duh Dewaning para kethek, muga-muga njawane P.I.M.M Djuru Susila pinaringan pangaksama.</p> <p>b. Mangka sanadyan ngerti jen asu adjag kuwi gaweane mangan bangsane wedhus, nanging Sang Begawan, katone ora serik atine.</p>	14		√
			84		√
7.	<i>Keramahan</i>	<p>a. „Wah umpamane aku iki durung ngoyot ana ing Parimas, mesti ngalih omah ana ing Suruhaju. Hla djenenge desane wae Suru-aju! Apa maneh pitikke!”...</p> <p>b. „aku melu bungah banget, Ju, kowe dadi bodjo Djuru Susila</p>	14		√
			27		√
8.	<i>Keadilan</i>	<p>a. Wusana tinggi tjilik ora bisa ngombe apa-apa. Mulané awake saja kuru-kuru. Mangka olehe dikon mbajar padjeg adjeg.</p> <p>b. Jen ora montjer ana ing papan umum, sanadyan njambut gawene</p>	71		√
			101		√

		temenan, apa maneh kok mundhak blandjane, tanpa wae kadhang-kadhang sok ora.			
9.	Silaturahmi	a. Mungguh tekaku mrene kuwi, sepisan: ngaturake salam-taklime lurahku marang ki Lurah, lanpindhone : jen dadi atimu, aku arep rembugan bab kasangsaraning tinggi saindenging djagat.	63		√
10.	Boten <i>KKN</i>	a. Olehe gemi mau djalaran sanggane akeh. Ora ngemungake anak bodjone, ananging kulagotrane, ja pada diingoni. b. „amarga nindakake ajahaning pradja! Wruhanmu ja, tinggi bodho, jen anakku melu nunggang Tjoro tanpa mbayar dewe kuwi, sebabe, amarga duwe tugas kewadajiban untuk nagari kita jang tertjinta. Anakku kuwi sadjrone lelungan menjang mantjapala rak takdadekaken sekretarisku, hla bodjoku takdadekake verpeleegsterku. Keponakanku kae, sing sidji takdadekke djurubasa, sing sidji takdadekake djurutik, sidjine takdadeaken palaku.	59 71		√ √
11.	Boten sewenang-wenangan	a. Ana maneh sing dadi mangkele tinggi tjilik. Jaiku tandang tandhuking tinggi	71		√

		<p>pamong tamu. Jen karo kantjane dewe wis tanpa tatanan babar sepisan, tanpa tata krama sethithik-sethithika.</p> <p>b. Ananging sarehne lagi padha ngemaruki nganakaken konggres, tur ya padha akeh nganggure (jen pantjene mono gaweane ja akeh, ananging olehe nindakake padha sakepenake dhewe)</p>	101	√	
12.	Wayuh	<p>a. „ewadene isih ana sing dadi rasaning atine babon, jaiku kalakuane para djago isih sok dhemen wayuh.</p>	34	√	

Katrangan:

L : Langsung

BL : Bonten Langsung

B. Pirembagan

1. Wujud *Nilai Sosial*

Pirembagan babagan wujud *nilai sosial* ing dongeng sato kewan anggitanipun Prijana Winduwinta ing panaliten menika wonten 12 nilai sosial. *Nilai sosial* ingkang adhedahasar teori menika wonten sangang wujud inggih menika gotong royong, raos welas, tanggel jawab, bektos kalihan tiyang sanes, persatuan, toleransi/tepa slira, keramahan, keadilan, saha silaturahmi. Lajeng *nilai sosial* ingkang dipuntambahi panaliti piyambak menika wonten sekawan wujud, antawisipun awujud pemberontakan inggih menika boten KKN (*Kolusi, Korupsi, Nepotisme*), boten sewenang-wenang, boten wayuh. *Nilai* menika

sejatosipun piwucalan ingkang paring tuladha sae supados manungsa menika saged nglampahi tumindak ingkang leres, ananging anggenipun mitedahaken ing cariyos menika boten sedaya kanthi cara ingkang leres. Isinipun cariyos wonten pinten-pinten perkawis ingkang sipatipun *berontak*, tuladha ingkang boten leres. Panaliti ing mriki gadhah tugas supados anggenipun ngandharaken *nilai sosial* ingkang sampun ketingal nyata menika langkung jelas, saha ngandharaken kadospundi anggenipun mendhet *nilai sosial* ingkang dipunpitedhaken kanthi indikator ingkang boten sae. Saking satunggaling dhata utawi indikator menika ugi daged ngawrat *nilai-nilai* sanesipun, menika ateges setunggal dhata ngawrat pinten pinten *nilai sosial*.

Wujudipun *nilai sosial* wonten salebeting dongeng sato kewan anggitanipun Prijana Winduwinata menika langkung jelas, badhe dipunandharaken wonten pirembagan ing ngandhap menika.

1) Gotong royong

Definisi gotong royong inggih menika nyambut damel kanthi sesarengan. Gotong royong inggih menika tumandang ing gawe bebarengan (Poerwadarminta 1939:160). Dados gotong royong menika satunggaling kagiatan ingkang dipunlampahi kanthi sesarengan, ingkang sipatipun suka rela supados padamelan ingkang dipunlampahi lancar, gampil lan langkung ringan.

Sejatosipun manungsa ing pagesangan menika kedhah nggadhahi kesadaran gotong royong. Amargi manungsa gesang, sampun mesti mbetahaken pitulungan setunggal kalihan sanesipun.

Gayut kalihan andharan ing inggil wonten buku Dongeng Sato Kewan anggitanipun Prijana Winduwinata wonten *Nilai sosial* awujud gotong royong. *Nilai sosial* kasebut kawrat ing buku Dongeng Sato kewan kanthi irah-irahan *Anantaswara*. Sikep gotong royong menika dipunpitedahaken lumantar paraga kethek Tamomaji lan Anantaswara, kados ing data ing ngandhap menika.

„O, hla ija ta. Mula kawit mau ja wis takarep-arep. **Jen sing tapa kethek loro, mesthine luwih gelis ketrimane.** Aku napakaken kowe ben dadi Djuru Susila, kowe napakake aku ben dadi bodjon Djuru Susila. Rak ngono.” (Winduwinata, 1952:17)

Pethilan ing inggil ngandharaken, bilih Tamomaji kalihan Anantaswara ingkang nggadhahi gegayuhan dados Djuru Susila. Tamomaji minangka garwanipun Anantaswara sampun janji badhe nyengkuyung dhumateng Anantaswara supados dados Djuru Susila, inggih menika kanthi tirakat, caranipun mlampah mbrangkang, lan tapa setunggal dinten. Saklajengipun ing satunggaling wekdal, Tamomaji sampun samekta badhe tapa, piyambakipun sampun wonten ing wit waringin ingkang inggil piyambak. Sakwetawis wekdal, Tamomaji mirengaken swantun boten sekeca wonten ing sakngandhapipun, Tamomaji ingkang ajrih namung saged ndonga ndremimil boten wantun mbikak paningalipun. Saknalika Tamomaji mbikak paningalipun, maktratat Tamomaji kaget, ing mriku Anantaswara sampun wonten ing satengenipun. Miturut Anantaswara, menawi ingkang tapa menika kethek kalih, langkung cepet tinampi,

beda menapa ingkang tapa menika kethek setunggal. Saklajengipun kethek kekalih sami tapa sesarengan.

Amanat panganggit inggih menika, nilai sosial ingkang awujud gotong royong, inggih menika pakaryan ingkang dipunlampahi kanthi sesarengan. Anggenipun nglampahi gotong royong menika katingal saking anggenipun Anantaswara ingkang nggadhai gegayuhan dados Djuru Susila, dipunjurug lan dipunsengkuyung kalihan garwanipun. Anggenipun nyengkuyung menika, kanthi tirakat, tapa, lan sesorah. Pungkasan Anantaswara dipunangkat Mahadanta dados Djuru Susila, lan Tamomaji kalampahan dados garwanipun Djuru Susila. Menika trep kalihan menapa ingkang dipunkarepaken. Dados gotong royong menika bab ingkang wigati, lan dipunbetahaken anggenipun nglampahi pakaryan lan anggenipun nggayuh kekarepan, supados saged kalampahan lancar, gampil lan boten awrat sangganipun lan ngasilaken menapa ingkang dipunkarepaken.

Sikap gotong royong menika sejatosipun kedah dipungadhahi dening manungsa wonten ing sedaya lapisan masarakat. Amargi, kanthi kawontenan kesadaran gotong royong wonten ing sedaya elemen utawi lapisan masarakat menika ndadosaken pakaryan langkung gampil lan langkung cepet rerampungan. Gotong royong ugi saged awujud tulung-tinulung, menika kawontenan ingkang nyengkuyung tiyang sanes ingkang nembe kasesahan.

Gayut kalihan andharan ing inggil wonten buku Dongeng Sato Kewan anggitanipun Prijana Winduwinata wonten *Nilai sosial* awujud gotong royong, mliginipun tulung-tinulung. *Nilai sosial* kasebut kawrat ing buku Dongeng Sato kewan kanthi irah-irahan *Zulfulus*. Sikep tulung-tinulung menika dipunpitedahaken kanthi narasi ingkang dipunadhraken kalihan panganggit, kados ing dhata ngandhap menika.

Sarehne tinggi tjilik kuwi uripe rekasa, mulane dhemen **tulung-tinulung**.(Winduwinata, 1952:70)

Pethilan ing inggil narasi saking panganggit ingkang ngandharaken kawontenan tinggi alit wonten ing Amben Kanthil. Gesangipun tinggi alit menika saking biyen ugi sampun rekaos, lan sasampunipun sesambetan kalihan tinggi mancapala ugi langkung boten prayogi. Amargi miturut aturan ing amben Kanthil menika, wiwit ngunjuk getih ing wayah dalu. Manungsa ingkang langkung sekeco-sekeconipun anggenipun sare. Tinggi ing Amben Kanthil lajeng diken urut kacang. Anggenipun ngunjuk menika setunggal mbaka setunggal, menika supados manungsa boten kraos menawi dipuncokot. Menawi anggenipun ngunjuk getih sesarengan, menika andamel manungsa menika lajeng kraos, lajeng ngoyak-oyak ing ambenipun. Pramila kedah urut kacang, anggenipun nyokot gentosan, lan namung setunggal panggenan, kathah-kathahipun kalih panggenan. Ingkang ngunjuk sepisan inggih menika Ki Lurah rektopura, lajeng garwanipun, lajeng larenipun. Menawi kalurahan sampun ngunjuk sedaya, lajeng para bekel lan kulawarganipun, lajeng

para prabot. Urut-urutanipun menika miturut pangkat. Saking kathahipun penggede lan kulawarganipun ing amben Kanthil, lan kawontenan manungsa ing sare ing amben menika, pramila tinggi alit menika kadhang kala ing wayah bangun nembe pikantuk urutan ngunjuk. Dereng pikantuk ngunjuk sedaya, manungsanipun sampun arip. Pramila, tinggi-tinggi alit ingkang ngraos gesangipun rekaos menika, lajeng sami tulung-tinulung. Ingkang dinten menika dereng pikantuk unjukan, benjang urutanipun wonten ing ngajeng, sakbibaripun para penggedhe ingkang pangkatipun alit piyambak, supados sami komanan sedaya.

Amanat saking pethilan ing inggil menika, supados manungsa ing pagesangan menika sami paring pitulungan dhumateng sanesipun. Kados cariyos ing inggil, sikep tulung tinulung dipunpitedahaken ing pagesangan tinggi alit, sinaosa tinggi alit gesangipun sami rekaos, boten lajeng mentingaken kabetahanipun piyambak, ananging sami tetulungan ngengingi bab urutaning ngunjuk gethipun manungsa, supados sedayanipun pikantuk jatah. Tulung tinulung antawisipun timggi alit menika kanthi cara, ingkang sampunurut dinten menika lan dereng kebagen jatah getih, dinten saklajengipun ingkang sampun angsal unjukan urutanipun lajeng wonten ing wingking. Supados tinggi alit ingkang dereng unjukan menika wonten ngajeng, lan pikantuk unjukan.

Tulung-tinulung menika kalebet dados setunggal wujud nilai gotong royong. Anggenipun gesang ing masarakat, manungsa kedah nggadhahi lan sadar bab menika. Bab tulung-tinulung. Sami tetulungan menika bab ingkang wigati sanget minangka ndadosaken kawontenan ingkang rukun. Rukun inggih menika guyub, boten pasulayan, utawi memengsahan (Poerwadarminta, 1939;532). Rukun kedah dipuntanemaken wonten ing pagesangan masarakat. Supados pagesangan ing masarakat menika tansah tentrem.

Gayut kalihan andharan ing inggil wonten buku Dongeng Sato Kewan anggitanipun Prijana Winduwinata wonten *Nilai sosial* awujud gotong royong, mliginipun sikep rukun. *Nilai sosial* kasebut kawrat ing buku Dongeng Sato kewan kanthi irah-irahan *Konggres Kagunan Djoged*. Sikep rukun dipunpitedahaken narasi saking panganggit ingkang ngandharaken bilih saksampunipun sami jotakan sawetawis dangu, sato kewan wonten ing Wanakerta menika sami wawuh, sami bedhamen.

Sarehne wis rudjuk **rukun**, mulane bandjur kerep nganakake kongres-kongresan.(Winduwinata, 1952:100)

Tandhanipun sampun bedhamen, warga Wanakerta sampun napak asmani piagam bedhamen ingkang ngawrat pasurujukan damai kalihan sedaya warga ing Wanakerta. Saksampunipun kawontenan ingkang sampun rukun menika, para warga sato kewan ing Wanakerta sami ngawontenaken kongres-kongres, kadosta kongres kuwarasan, kongres ekonomi, kongres tata-cara, konggre

panggulawentahing lare Sato kewan. Salah satunggaling konggres inggih menika *konggres Kagunaan Djoged*, konggres menika mitedahaken rukun, amargi wonten ing konggres menika ngandharaken bilih satunggaling nagari ingkang sampun gumolong dados setunggal menika kedah nggadhahi setunggal joged nasional. Joget nasional menika jumedhul saking joget daerah ingkang samangke dipunpilih wonten ing konggres. Sedaya warga Wanarakerta sami *berpartisipasi* nyamektakaken joget ingkang badhe dipunpentasaken ing konggres.

Indikator ing inggil mujudaken *nilai sosial* rukun, ketingal saking dipunwontenaken konggres sedaya warga Wanakerta menika sami guyub, nyamektakaken joget ingkang badhe dipunpentasaken ing konggres. Saking konggres menika ugi nggambaraken rukun, amargi konggres menika nggadhahi ancas supados ing Wanakerta menika nggadhahi joget nasional, supados paseduluran ing Wanakerta menika langkung rumaket. Bab menika kedah wonten ing dhiri pribadi manungsa. Menawi masarakat saged memitran, gesang sesarengan kalihan sesami, utawi boten memungsuhan, pasulayan antawisipun manungsa setunggal kalihan saneipun, pagesangan manungsa menika saged tentrem. Awit saking menika, manungsa kedah rukun dhumateng sesami ing sakiwa tengenipun.

Dados amanat ingkang saged dipunpundhut wonten ing pethilan-pethilan ing inggil inggih menika, manungsa ingkang gesang ing

masarakat sejatosipun kedah nggadhahi raos gotong-royong lan sami tetulungan, Saged ngraosaken menapa ingkang dados raosipun tiyang sanes. Menika mujudaken kawontenan ingkang rukun lan tentrem.

2) Raos Welas

Manungsa minangkan *makhluk sosial*, sampun mesti nggadhahi raos welas. Raos welas dhumateng sesami, saperangan ageng dipungadhahi manungsa rikala mirsani kawontenanipun sesami ingkang ndamel trenyuhing manah. Namung manungsa ingkang boten gadhah manah (pangraosan) ingkang boten gadhah raos welas, raos kamanungsan rikala mirsani kawontenan ingkang ndamel trenyuhing manah.

Gayut kalihan andharan ing inggil wonten buku Dongeng Sato Kewan anggitanipun Prijana Winduwinata wonten *Nilai sosial* awujud raos welas. *Nilai sosial* kasebut kawrat ing buku Dongeng Sato kewan kanthi irah-irahan *Anantaswara*.

Babagan raos welas ingkang kawrat ing pethilan dongeng menika raos welas saking Djuru boga dhumateng kethek alit ing Wanarapradja, ngengingi bab jatah dhaharan.

Djuru boga ingkang wonten Wanarapradja menika padamelanipun nyaosi jatah dhaharan dhumateng sedaya kethek ing wanarapradja menawi sampun angsalah dhaharan, saklajengipun dipunbagekaken dening djuru Boga dhumateng sedaya warga Wanarapradja. Boten sedaya kethek ing Wanaraprdja sami angsal jatah dhaharan.

Ananging sarehne watakke pantjen sosial, mulane jen wetenge wis wareg, turahane mangan ora dikemil kaja kethek lija-lijane,

nanging ditibakake mangisor, ben dirajah kethek tjilik. (Winduwinata, 1952:4)

Saksampunipun jatah dhaharan dipunbagekaken, ingkang sepisan inggih menika para petinggi ing Wanarapradja salajengipun nembe para kethek alit. Kethek alit ingkang boten pikantuk jatah dhaharan, biasanipun nenggo ing sakngandhapipun, nadhahi wowohan tampikan utawi lepehan saking kethek ageng ingkang sami methongkrong ing sakinggilipun.

Mangertosi kawontenan menika Djuru Boga ingkang sejatosipun nggadhahi watak sosial, ngraos kamiwelas. Menawi kethek-kethek sanesipun sampun tuwuk, jatah dhaharan ingkang tasih menika tetep dipunkemil piyambakipun, ananging Djuru Boga ingkang sejatosipun nggadhahi watak sosial, wendene sampun tuwuk, jatah dhaharan boten dipunkemil piyambak, ananging dipuntibakaken ing ngandhap, supados dipundhahar kalihan kethek alit.

Indikator ing inggil mujudaken nilai raos welas. Manungsa saged mendhet tuladha saking Djuru Boga. Menawi para penggedhe sanes ingkang sampun pikantuk jatah dharan lajeng tetep dipunkemil, beda kalihan Djuru Boga menawi piyambakipun sampun tuwuk, dhaharan ingkang taksih menika dipuntibakaken ing ngandhap, supados dipunkemil kalihan kethek alit ingkang boten pikantuk jatah dhaharan. Menika wujudipun Djuru Boga mitedahaken raos welas dhumateng sesami, ingkang kawontenanipun taksih rekaos.

Sami kalihan manungsa, anggenipun gesang ing masarakat boten sedaya menika saged ngraosaken kamulyan menapa ingkang dhirinipun gadhahi. Ananging ing masarakat wiyar tasih wonten kekirangan, ngraosaken rekaos, mliginipun bab dhaharan. Menawi ingkang sami nggadhahi jabatan, kedudukan, sampun mesti boten ngraosaken kekirangan bab dhaharan menika. Pramila kita ingkang sampun cekap, boten lajeng madhep inggil. Kadhang kala ugi mirsani ingkang wonten ing sakngandhapipun, tasih kathah kawontenan ingkang nrenyuhaken manah, ingkang nuwuhaken raos welas dhumateng sesami.

Gayut kalihan andharan ing inggil wonten buku Dongeng Sato Kewan anggitanipun Prijana Winduwinata wonten *Nilai sosial* awujud raos welas. *Nilai sosial* kasebut kawrat ing buku Dongeng Sato kewan kanthi irah-irahan *Zulfulus*.

Pethilan ing ngandhap menika kawontenan ingkang nggambaraken gesangipun tinggi alit wonten ing amben kanthil.

Wusana tinggi tjilik ora bisa ngombe apa-apa. Mulane awakke saja kuru-kuru. (Winduwinata, 1952:7)

Sanadyan amben kanthil menika amben ingkang kacekapan ing perkawis fasilitas saha kawontenan jatah unjukan, ananging boten sedaya tinggi ing amben kanthil menika ngraosaken menapa ingkang dipungahdhahi ing mriku. Tinggi-tinggi alit boten sedaya angsal jatah unjukan, kados menapa ingkang sampun dados hakipun. Pramila

badanipun ugi sami kuru, mboten seger, amargi kekurangan vitamin saking unjukan menika.

Namung tinggi-tinggi Pethilan ing inggil mitedahaken kawontenan ingkang boten sawajaripun dados mitedahaken raos welas tumrap pamaos. Saking kawontenan gesang para tinggi alit ingkang boten angsal jatah unjukan, saha badanipun ingkang sami kuru-kuru menika *berbanding terbalik* kalihan penggedhe tinggi ingkang gadhah kalenggahan, ingkang saged ngraosaken sedaya fasilitas nagari. Tinggi-tinggi alit ing amben kanthil sami boten angsal hak-hak ipun. Para tinggi penggedhe *memperlakukan* rakyat, kanthi boten sekeca. Menawi wekdal urut kancang, kathah tinggi-tinggi alit menika boten angsal unjukan. Sebabipun wekdalipun menika telas kangge sami ngunjuk para penggedhe ingkang urutanipun sakngandhapipun. Saha programipun amben kanthil ingkang salin unjukan wonten ing amben sanes menika boten sanes ugi namung kangge para tinggi penggedhe kemawon. Tinggi-tinggi alit menawi badhe salin unjukan ing amben sanes, boten kiat anggenipun bayar nitih coro. Pramila badanipun ugi langkung kuru-kuru, amargi kekurangan vitamin.

Saking indikator ingkang wonten ing inggil. Panganggit nggadhahi pesan/amanat dhumteng pamaos, raos welas. Manungsa ingkang sejatosipun makhluk sosial ingkang nggadhahi akal, budi, lan raos kamiwelas anggenipun mirsani kawontenan ingkang ndamel trenyuhipun manah. Namung tiyang ingkang boten gadhah manah,

ingkang boten trenyuh kalihan kawontenan sesami ingkang boten sakwajaripun, boten paring pitulung, namung mirsani lan boten peduli.

3) Tanggel jawab

Tanggal jawab menika gayutanipun kalihan “jawab”. Bertens (1993;125) *bertanggung jawab berarti dapat menjawab perbuatan yang dilakukan*. Tiyang ingkang tanggal jawab menika kedah saged ngandharaken tumindak ingkang dipunlampahi, boten namung piyambakipun saged mangsuli---*kalau ia mau*—ananging sampun sakmestipun kedah mangsuli. Tanggal jawab inggih menika tiyang ingkang boten oncat saking asiling kadadosan ngengingi menapa kemawon ingkang sampun dipunlampahi. Tanggal jawab ugi saged dipunsebat menapa kemawon ingkang dados resiko menapa ingkang dipunlampahi.

Dados tanggal jawab inggih menika kawontenan tiyang ingkang boten ocat saking menapa ingkang dipunlampahi lan wantun nanggung resikoipun.

Gayut kalihan andharan ing inggil wonten buku Dongeng Sato Kewan anggitanipun Prijana Winduwinata wonten *Nilai sosial* awujud tanggal jawab. *Nilai sosial* kasebut kawrat ing buku Dongeng Sato kewan kanthi irah-irahan *Anantaswara*.

Babagan tanggal jawab ingkang kawrat ing dongeng menika, tanggal jawabipun Djuru Baja, ngengingi padamelanipun njagi

kawilujengan masarakat ing Wanarapradja. dipunandharaken langkung gamblang wonten ing pethilan ing ngandhap menika.

Jen ana mungsuh teka, Djuru Baja lan pradjurite sing nanggulangi.(Winduwinata, 1952:5)

Pethilan ing inggil narasi saking panganggit ingkang ngandharaken bilih padamelanipun Djuru Baja menika njagi kawilujengan sedaya kethek. Menawi wonten ing gesang manungsa, kados polisi lan prajurit-prajuritipun. Menawi wonten kethek ingkang sami duga, Djuru baja ingkang misah lan mutusi perkawisipun. Menawi wonten kethek nglampahi tumindak kriminal, Djuru Baja ugi ingkang paring ukuman. Menawi wonten mungsuh, Djuru Baja lan prajuritipun ingkang nanggulangi. Mungsuh ing nagari Wanarapradja menika awujud macan, utawi gajah, utawi kewan-kewan sanesipun ingkang ageng-ageng. Djuru Baja menika ingkang ngatur unduring wadya kethek. Kethek estri lan kethek ingkang tasih alit dipunutamekaken, enggal-enggal diken mlampah wonten ing wit. Menawi sedaya sampun wonten ing panggenan ingkang aman, Djuru Baja lan prajuritipun lajeng pikantuk mlampah. Wondenen wonten kethek estri ingkang badhe kecandhak macan, Djuru Baja kedah enggal-enggal ngleledhek, supados macan wau ngoyak piyambakipun.

Pramila dados Djuru Baja abot sangganipun. Kajawi kedah rosa, lan teteg manahipun, ugi kedah pinter mlumpat, pinter mencolot, pinter enda ugi pinter mlayu lan wantun gelut kalihan mengsah.

Amanat panganggit dhumateng pamaos saking pethilan ing inggil inggih menika supados kula panjenengan sami menika tanggel jawab menapa ingkang sampun dados titahipun. Tanggel jawab Djuru Baja ingkang pakaryanipun djagi kawilujengan wadya kethek ing negarinipun, kedah wani ing ngajeng, wondene wonten mengsah. Sinaosa resikoipun ngancem kawilujengan dhirinipun piyambak, inggih menika dipunmangsa macan. Pramila menawi manungsa menika dipunsuwun ngemban amanat, kedah dipunlampahi temenan kanthi raos tanggel jawab.

Gayut kalihan andharan ing inggil wonten buku Dongeng Sato Kewan anggitanipun Prijana Winduwinata wonten Nilai sosial awujud tanggel jawab. Nilai sosial kasebut kawrat ing buku Dongeng Sato kewan kanthi irah-irahan *Babon Mardhika*.

Panitia Sarasehan sami bingung ngadhepi para tamu ingkang kuciwa kalihan Djagabaja ingkang mriksa kanthi sewenang-wenang. Paramapa maringi pamrayogi supados panirya sarasehan sami nyun ngapunten kalihan para tamu.

Kadjaba padha ndjaluk pangapura tumraping tandang tanduking Djagabaja, uga njuruhi djago kang bagus-bagus. Tjatjahe rong puluh, dadi padha karo akehing dhajoh.(Winduwinata, 1952:46)

Pethilan ing inggil narasi pawicantenan parampa ing Parimas kalihan panitya sarasehan ingkang ngandharaken kados pundi anggenipun nglelipur pitik manca ingkang sami kuciwa. Kempalan ingkang dipunwontenaken dening pitik Parimas menika

kempalannipun para babon pitik Parimas lan pitik manca. Wonten ing adicara menika wonten satunggaling panitya inggih menika Djaga Baja ingkang tugasipun mriksa para dhayoh. Anggenipun mriksa menika tliti sanget, wonten pitik ingkang dipuntahan setunggal dinten. Dhayoh-dhayoh ingkang sami rawuh, kuciwa sanget. Mriksani kawontenan kala wau Blirik, Tulak, Lurik lan pitik sanes-sanesipun sami bingung, kadospundi anggenipun mbudidaya. Sinaosa sampun paring panglipur para tamu menika boten kendhat, ananging tasih wonten pitik ingkang muring-muring. Ingkang salah menika sejatosipun djagabaja, ananging ingkang dipunsalahaken menika sedaya pitik ing Parimas.

Kebangetan tenan pitik Parimas ki! Dhayoh adoh-adoh kesel-kesel , olehe teka mreng kuwi diundhang, hlakok tekan tapel-wates nganggo ditahan barang. Mangka olehe nggledhah wae ja sewenang-wenanghla opo disengguh pitik ala apa? Tjoba ta suwiwi dikon ndhaplang, kelek diiling-ilingi. Sikil dikon mbegagah. Telih diemek-emek, brutu dipidjeti, buntut diolak-alik.

Nek aku ditahan sedino-sewengi lan ora diingoni. Diwenehi banyu kanggo ngombe wae ora! Kowe mung diemek-emek telihmu! Hla aku sakantja sing dipriksa ing sisih kiki wetan kuwi, wah! Tjutjuk nganggo ditjangan barang. Ilat dikon melet. Mangka aku ihki lagi gowehen, hla yo loro banget. Bandjur awak sakojo kuwi digrayangi. Hla wong dhayoh suruhan kok dikonokke!

Pethilan ing inggil, ngendikanipun salah satunggalih pitik ingkang rawuh ing parimas. Pitik kalawau ngandharaken raos kuciwa. Pitik ngraos bilih pitik menika dhayoh ingkang rawuh dipunundhang, ananging anggenipun mriksa menika sewenang-wenang dening djagabaja, kadosta pitik ingkang ala. Blirik lan kanca-kancanipun

warga panitia sarasehan ngantos sami sedih, mirengaken cariyos para tamu kalawau. Lajeng pitik, madosi parampara. Parampara inggih menika djago ingkang dados *penasehat* ing sarasehan. Widotjempaka kalihan Nagatumurun mrayogakaken supados panitia sarasehan nyuwun pangapunten dhumateng para tamu kanthi resmi, ugi ngandharaken bilih tataran ing Parimas menika dereng sampurna. Lajeng paring pangertosan bilih kadhang kala wonten pitik ala boten dipunundhang, ingkang sami rawuh dados anggenipun mriksa menika ugi langkung keras. Wirungku ing ugi maringi pamrayogi bilih sanesipun nyuwun pangapura, para panitia ugi nyaosi tamba raos kuciwa ingkang tjes-pleng. Tambanipun inggih menika djago-djago ingkang tasih enem, bagus-bagus, lan tasih legan, mangertos tata-krama, lan grapyak. Djago kalawau dipundadosken pamong tamu, supados pitik babon mancapala menika lajeng mantun raos sedhipun.

Tjekakipun, panitia sarasehan sarujuk lan mupakat kalihan pamrayogane para parampara. Para panitia sarasehan nyuwun pangapunten tumraping tandang tandukipun djagabaja, sanesipun ugi nyuwun tulung kalihan djago enem supados dados pamong tamu.

Pethilan ing inggil ngawrat pesen utawi amanat saking panganggit dhumateng pamaos nilai tanggel jawab. Tanggel jawab saking pethilan ing inggil katingal saking para panitia sarasehan ing parimas sami nyuwun pangapunten lan maringi tamba kalihan pitik mancapala minangka dhayoh mancapala, ingkang ngraos piyambakipun

dipunanggep pitik ala dhumateng djagabaja ing Parimas, amargi anggenipun mriksa menika *sewenang-wenang*. Panitia saresahan ngrumangosi bilih sarasehan menika tasih kirang lan boten sampurna.

Gayut kalihan andharan ing inggil wonten buku Dongeng Sato Kewan anggitanipun Prijana Winduwinata wonten *Nilai sosial* awujud tanggel jawab. *Nilai sosial* kasebut kawrat ing buku Dongeng Sato kewan kanthi irah-irahan *Begawan-Tega-Ing-Rat*.

Babagan tanggel jawab ingkang kawrat ing dongeng menika, tanggel jawabipun Ki Tulus, minangka lurang ing tegal pangangen-angen. dipunandharaken langkung gamblang wonten ing pethilan ing ngandhap menika.

Dene jen meksa nempuh, Ki Tulus ora bakal **atinggal glanggang tjolong palju**. (Winduwinata, 1952:83)

Kawontenan asu adjag ingkang ngembara ing pategalan menika ndamel resah sedaya kewan ing tegal pangangen angen. Kewan ingkang gesangipun langkun aman namung kewan ingkang celak kalihan Ki Tulus. Saking rosane lan kendhel, asu adjag ingkang ageng-ageng menika boten wantun nglawan ki Tulus. Wondene menawi asu menika wantun, Ki Tulus boten bakal **atinggal glanggang tjolong palju**.

Pethilan ing inggil ngawrat nilai sosial awujud tanggel jawab. Inggigh menika dipunpitedahaken saking ukuran Ki Tulus boten bakal **atinggal glanggang tjolong palju**. Ukara menika ateges menawi asu adjag nglawan, nempuh dening Ki Tulus, Ki Tulus boten namung

mendel kemawon, ananging bakal nglawan asu menika. Tumindakipun menika adhedhasar minangka Ki Tulus menika Lurah ing tegal Pangangen-angen. Sampun dados kuwajibanipun njagi daerahipun saking bebaya ingkang ndadosaken daerahipun boten aman. Dados Ki Lurah menika boten oncat saking kuwajibanipun. Perkawis tanggel jawab ingkang dipungadhahi dening Ki Tulus menika perlu dipunconto, amanrgi ing jaman sakmenika kathah para pamong praja ingkang dados wakilipun rakyat menika kathah ingkang oncat saking tanggel jawab lan boten nglampahi kuwajibanipun kanthi tememan.

Pramila saderengipun manungsa tumindak menika dipunpenggalih malih. Anggenipun nglampahi pagesangan menika sampun mesti nggadhahi alesan utawi sebabipun. Menawi piyambakipun salah, menika saged ngandharaken alesannipun lan nangung resikoipun. Tanggel jawab boten namung menapa ingkang dipunlampahi kemawon, ananging tanggel jawab kalihan pandamelanipun menapa ingkang sampun dados titahipun manungsa.

4) Bektos kalihan tiyang sanes

Bektos inggih menika pakurmatan, sungkem sanget dhumateng garwanipun (Poerwadarminta, 1939:39). Bektos ing *KBBI online* inggih menika tunduk lan hormat, tumindak ingkang mujudaken setya (*kasih*, hormat, tunduk).

Dados bektos inggih menika tumindak ingkang ngormati, sungkem kalihan sanesipun, sungkem kalihan garwanipun menika wujud bekti kalihan tiyang sanes, ugi sampun kuwajibanipun tiyang estri dhumateng garwanipun.

Gayut kalihan andharan ing inggil wonten buku Dongeng Sato Kewan anggitanipun Prijana Winduwinata wonten *Nilai sosial* awujud tanggel jawab. *Nilai sosial* kasebut kawrat ing buku Dongeng Sato kewan kanthi irah-irahan *Anantaswara*.

Bektos ingkang kawrat ing dongeng menika bektos antawisipun Tamomaji tumrap garwanipun Anantaswara, ngengingi bab nyalonaken dados Djuru Susila ing Wanarapradja.

Aku tak ngrewang-ngrewangi tirakat. Jen kowe durung dadi Djuru Susila, jen mlaku aku ora arep ngadeg, tak terus mbrangkang wae kaja kethek tjilik.....(Winduwinata, 1952:15)

Pethilan ing inggil kadadosan saking Tamomaji ingkang nggadahi pepenginan supados garwanipun Anantaswara menika dipunangkat dados Djuru Susila. Wujudipun Tamomaji bektos kalihan Anantaswara ugi dipunsebataken kanthi ukara ing ngandhap menika.

„Pakne, aku ora meri ora apa, ananging jen taksawang, kaja kaja ing sanagari Wanarapradja kuwi ora ana kethek sing kawruhi utawi kapinterane madhani kowe. Mulane saka rasaning atiku ja wis patut jen kowe sing dadi Djuru Susila.”(Winduwinata, 1952:15)

Tamomaji mitedhahake pakurmatanipun dhumateng Anantaswara kanthi nyengkuyung sanget menawi Anantaswara menika nggadahi kawruh ingkang inggil, lan sampun patut menawi dados Djuru Susila.

Sanesipun minangka wujud bektinipun kalihan Anantaswara, Tamomaji paring sengkuyung kanthi paring pambiyantu tirakat, prihatin, tapa, ugi biyantu sesorah. Sanesipun, ing padintenan biasa para kethek menika anggenipun mlampah kanthi jumeneng, ananging amargi bektosipun lan wujud panyengkuyungipun Tamomaji dening Anantswara, Tamomaji purun mlampah mbrangkang. Menika janjinipun Tamonaji menawi piyambakipun kalihan garwanipun dereng dipunangkat dados djuru susila.

Amanat panganggit dhumateng pamaos saking pethilan ing inggil inggih menika bekti kalihan tiyang sanes, mliginipun garwanipun menika satunggaling kuwajiban. Menapa ingkang dados jangkanipun utawi pepinginanipun garwa kedah dipunsengkuyung kanthi temenan. Menika tuladha ingkang sampun palakrami, supados wonten ing salebeting kulawarga menika langkung ayem, rukun.

Gayut kalihan andharan ing inggil wonten buku Dongeng Sato Kewan anggitanipun Prijana Winduwinata wonten *Nilai sosial* awujud bektos kalihan tiyang sanes. *Nilai sosial* kasebut kawrat ing buku Dongeng Sato kewan kanthi irah-irahan *Anantaswara*.

Bektos ingkang kawrat ing dongeng menika, bektos antawisipun kethek ing Wanarapradja kalihan para penggedhe ing Wanarapradja.

Jen nyebut Mahadanta kudu : Sri Bagendha Pepundhen kita ingkang Maha Minulja, (Winduwinata, 1952:8)

Wonten ing Wanarapradja anggnipun nyebut para penggendhenipun kedhah ngangge sebutan, menika minangka raos hormat saha bektosipun kethek ingkang wonten sakngandhapiun.

Saking narasi ingkang dipunadharaken panganggit saged dipunpanggihi nilai sosial awujud bektos kalihan tiyang sanes. Ing mriki bektos dipunpitedahaken saking kethek alit ing Wanarapradja menika anggenipun nyebut asmanipun para penggedhe kedah ngangge sebutan. Tuladhanipun menawi nyebut Mahadanta menika Sri Bagendha Pepundhen Kita Inggil Inggil Maha Minulja, menawi nyebut djuru kedah Paduka Inggil Inggil Maha Minulya, lan sapanunggalanipun. Sebutan-sebutan kalawau mitedahaken gambaran raos hormat saha bektos ingkang dipunlampahi dening kethek alit dhumateng para penggedhe ing nagaranipun. Bektos utawi raos hormat menika kedhah dipungadhahi tumrap tiyang ingkang kalenggahanipun wonten ngandhap. Menika sampun dados hukum alam, bilih tiyang ingkang kalenggahanipun langkung inggil menika dipunhormati kalihan tiyang ingkang wonten ing sakngandhapiun.

Gayut kalihan andharan ing inggil wonten buku Dongeng Sato Kewan anggitanipun Prijana Winduwinata wonten *Nilai sosial* awujud bektos kalihan tiyang sanes. *Nilai sosial* kasebut kawrat ing buku Dongeng Sato kewan kanthi irah-irahan *Anantaswara*.

Bektos ingkang kawrat ing dongeng menika mliginipun awujud raos hormat, inggih menika raos hormat saking warga Wanarapradja

dhumateng ratunipun Mahadanta. Babagan raos hormat, dipunpitedahaken kados andharan ing ngadhap menika.

Kethek kang wus lungguh ing bangsal padha **ngadeg kabeh, tangane ngapurantjang. (Winduwinata, 1952:21)**

Perlunipun kempalan menika kangge misuda ingkang dados Djuru Susila. Sedaya kethek sampun lenggah sedaya wonten ing pasewakan Anggara kasih. Boten langkung dangu, Mahadanta rawuh, dipuniringi dening para djurit Bajangkara. Mirsani Mahadanta ingkang sampun rawuh sedaya kethek sami jumeneng lan astanipun sampun ngapurancang.

Pethilan ing inggil ngawrat nilai sosial awujud bektos kalihan tiyang sanes, mliginipun raos hormat dhumateng ratunipun. Raos hormat menika dipunpitedahaken dening sedaya kethek ingkang sampun lenggahan makempal ing pasewakan, mirsani ratunipun rawuh, sami jumeneng sedaya, lan astanipun sampun ngapurancang. Bab menika wujud hormatipun kethek alit. Saklajengipun kethek menika boten lajeng lenggah, sakderengipun Mahadanta lenggah rumiyen. Dados perkawis ngormati, bektos kalihan sakinggilipun menika sampun kuwajiban andhahan. Perkawis menika boten lajeng dipunsebat kesenjangan strata sosial, ananging sampun wonten tata-caranipun lan sampun adatipun kados mekaten.

Bektos kalihan tiyang sanes menika wiyar pangertosanipun. Inggih menika saged awujud bektos *istri* dhumateng garwanipun. Bektos

kalihan sakinggilipun, lan bektos kalihan sesami. Menika ingkang wigati ngengingi pagesangan ing masarakat.

5) *Persatuan*

Miturut *KBBI online persatuan* inggih menika gabungan (ikatan, kempalan, lansapiturute), pinten-pinten perkawis ingkang nyawiji (dados setunggal).

Gayut kalihan andharan ing inggil wonten buku Dongeng Sato Kewan anggitanipun Prijana Winduwinata wonten *Nilai sosial* awujud *persatuan*. *Nilai sosial* kasebut kawrat ing buku Dongeng Sato kewan kanthi irah-irahan *Anantaswara*.

Persatuan ingkang kawrat ing dongeng menika, persatuan sedaya kethek ing Wanarapradja, ingkang manunggal nyorakaken salam kabangsan, kados andharan ing ngandhap menika.

„**Wanarapraja djaja!** Sakabehing kethek sing ana ing pikantuk padha tangane tengen karo mangsuli:

„**Djaja Wanarapradja!**” (Winduwinata, 1952:22)

Pethilan ing inggil narasi pawicantenan saking Mahadanta dhumateng sedaya kethek ing Wanarapradja ingkang badhe miwiti sesorah. Ing satunggaling dinten, sedaya kethek manunggal kempal ing Pasewakan ing Wanarapradja. Mahadanta ingkang jumeneng ing sakngajenipun sedaya kethek, lajeng ngangkat astanipun, kalihan ngendika pethilan ing inggil. Sedaya kethek mangsuli menapa ingkang dipunandharaken Mahadanta kanthi kompak lan sesarengan. Saking

kaputren ingkang tebih menika ugi sami mangsuli “Djaja, djaja!”. Menika minangka salam kabangsan wonten Wanarapradja.

Saking pethilan ing inggil, ketingal menawi Wanarapradja menika nagari ingkang *bersatu*. Menika ketingal saking Ratu Mahadanta ingkang paring salam tumrap sedaya kethek, ingkang dipunwangsuli warga kethek kanthi gumreget, kompak, lan sesarengan, menika ugi wujud nilai persatuan. Menawi negara ingkang boten *bersatu*, sampun mesti boten wonten kempalan kados ing inggil, ugi masarakatipun boten kopak kadosta ing Wanarapradja. Dados salam ing mriki minangka sarana *pemersatu*, lan wujudipun *persatuan* ing Wanarapradja.

Gayut kalihan andharan ing inggil wonten buku Dongeng Sato Kewan anggitanipun Prijana Winduwinata wonten *Nilai sosial* awujud *persatuan*. *Nilai sosial* kasebut kawrat ing buku Dongeng Sato kewan kanthi irah-irahan *Anantaswara*.

Persatuan ingkang kawrat ing dongeng menika, persatuan saking sedaya pitik ing parimas, lan sedaya pitik ing jagat raya, langkung jelas badhe dipunandharaken pethilan ing ngandhap menika.

Mulane kita kabeh para babon lan dhara dhere ing Parimas kudu padha **manunggal dadi sawidji**, nglumpuk ana ing sawidjining pakumpulan. (Winduwinata, 1952:34)

Pethilan ing inggil kadadosan saking, tumindak ing djago ing Parimas ingkang tasih demen wayuh. Ingkang wajah menika boten namung kalih, ananging ngantos tiga, sekawan ngantos wolu ugi

wonten. Saking kawontenan djago menika lajeng para pitik babon menika rukunan, sami *bersatu* kanthi ndamel pakempalan ingkang ancasipun mbrantas tumindakipun djago ingkang boten becik kalawau. Kempalan menika boten namung warga parimas, ananging pitik ing padusunan sanesipun ugi dipunsuwun nderek kempalan kalawau. Ingkang dados panitya ingkang mandegani pakempalan wonten tiga, inggih menika Blirik (wis laki, pangarsa), Tulak (durung laki, panitra), Lurik (wis laki, hartaka). Pitik tiga wau ingkang maringi undangan kalihan padusunan. Pitik ingkang sampun dewasa dipunsuwun nyekseni anggenipun badhe miwiti pakempalan kasebut.

Amanat ingkang saged dipunpundut saking pethilan ing inggil inggih menika awujud nilai *persatuan*. Inggih menika *persatuan* saking pitik Parimas ingkang badhe ndamel kempalan kalihan sedaya pitik ing Parimas lan pitik padusunan sanes menika. Sedaya pitik menika kedah dados setungal, manunggal kangge mbrantas tumindak ingkang djago ingkang demen wayuh. Menawi para pitik menika sampun bersatu, kempalan sarasehan menika dipungadhang-gadhang supados saged kanthi gampil anggenipun mbrantas tumindak ingkang djago kalawau. Ing mriki isinipun sarasehan inggih menika awujud maringi pangertosan dhumateng sedaya pitik, supados boten purun dipun wayuh, manggihaken kabijakan-kabijakan ingkang sipatipun adil kagem pitik djago lan babon.

Dados satunggaling *perkumpulan* / kempalan ingkang sampun manunggal, utawi badhe nembe dipunwiwiti menika mbetahaken raos “*satu*” *persatuan*. Supados ndadosaken *perkumpulan* menika kokoh, kiat, lan ancas saking kempalan menika saged dipungayuh kanthi kekiatan *persatuan* kalawau.

Gayut kalihan andharan ing inggil wonten buku Dongeng Sato Kewan anggitanipun Prijana Winduwinata wonten *Nilai sosial* awujud *persatuan*. *Nilai sosial* kasebut kawrat ing buku Dongeng Sato kewan kanthi irah-irahan *Begawan-Tega-Ing-Rat*.

Babagan tanggel jawab ingkang kawrat ing dongeng menika, tanggel jawabipun Ki Lurah Tulus, minangka lurah ing tegal Pangangen-angen. Babagan kawontenan ing Tegal Pangangen-angen sakemenika nembe boten aman. Amargi wontenipun asu adjag ingkang ngumbara tekan pundi-pundi. Kathah mendha, kidang-mendjangan ingkang dipunmengah dening asu. Ki Lurah Tulus maringi dhawuh dhumateng para rakyatipun, kados ing ngandhap menika.

Dhawuhe Ki Lurah Tulus jaiku supaja sakabehing kewan nglumpuk dadi sidji, banjur gawe pager sing pengkuh. (Winduwinata, 1952:83)

Menika dhawuhipun Ki Lurah Tulus, supados sedaya kewan menika manunggal dados setunggal, ndamel pager ingkang kuat.

Pethilan ing inggil ngawrat nilai sosial awujud nilai *persatuan*. Inggih menika dipunpitedahaken saking dhawuhipun Ki Lurah

supados sedaya kewan menika manunggal dados setunggal, lan sesarengan ndamel pager ingkang kuat. Ancasipun dhawuh menika supados sedaya kewan menika nyawiji, *bersatu* dados setunggal perlunipun supados kiat anggenipun nglawan asu adjag ingkang saweg ngumbara. Menawi sedaya kewan ingkang sampun nyawiji, sampun mesti sesah menawi dipunkalahaken, dados bisa slamet saking bebaya asu adjag. Kosok balenipun menawi kewan menika jumeneng piyambak-piyambak, asu adjag gampil anggenipun mengsah. Dados *bersatu* menika wigati sanget. Sanesipun sedaya kewan ndamel pager ingkang kiat. Boten sanes, menika ugi supados saged nglawan bebaya asu adjag.

Persatuan menika bab ingkang wigati sanget. Mboten namung wonten ing pamrentahan kemawon, ananging wonten ing tatanan ingkang alit kadosta desa, dusun, lan sakpanunggalanipun menika kedah dipungadhahi dening sedaya anggotanipun. Bab menika ndadosaken satunggaling kempalan menika langkung kiat, gesangipun ugi langkung tentrem, aman saking mengsah, lan langkung sae, amargi masarakatipun manunggal dados setunggal.

6) *Toleransi/Tepa slira*

Toleransi ugi saged dipunsebat tepa slira. Tepa slira menika dhumadhosan saking tembung “tepa” saha “slira”. Tepa inggih menika bab ingkang dados ukuran utawi pathokan (Poerwadarminta, 1933:603). Slira inggih menika awak, utawi badan Poerwadarminta,

1933:568). Dados tepa slira inggih menika tumindak ingkang dipunsadhari kesadaran menawi; tembung-tembung saha tumindak tiyang sanesipun menika nggambaraken utawi refleksi saking dhiri pribadi. Tepa slira ugi saged dipunadharaken satunggaling tumindak manungsa ingkang saged ngormati peraosan manah sesami.

Awit saking menika, sakderengipun manungsa menika ngendika tuturan tartamtu, utawi nglampahi tumindak tartamtu, dipunpenggalih rumiyin, dhumateng tuturan lan tumundhak ingkang badhe dipunlampahi menika.

Gayut kalihan andharan ing inggil wonten buku Dongeng Sato Kewan anggitanipun Prijana Winduwinata wonten *Nilai sosial* awujud *toleransi/tepa slira*. *Nilai sosial* kasebut kawrat ing buku Dongeng Sato kewan kanthi irah-irahan *Anantaswara*.

Toleransi/tepa slira ingkang kawrat ing dongeng menika, *toleransi/tepa slira* saking warga masarakat dhumaten kulawarganipun Djuru susila ingkang nandhang dhukita, ngengingi sedanipun Djuru Susila.

Duh Dewaning para kethek, muga-muga njawane P.I.M.M Djuru Susila pinaringan pangaksama. (Winduwinata, 1952:13)

Sasampunipun Djuru Susila panggih kalihan macan gombang. Djuru susila menika ical lan boten wangsul ing Wanarapradja malih. Mahadanta paring prentah kalihan tjara pranitipriksa, umpaminipun manungsa menika badan penyelidik, supados nitipriksa babagan

icalipun Djuru Susila. Asil nitipriksa badan penyelidik kalawau manggihaken bodolan wulu kethek, ingkang sampun bukti bilih bodolan wulu kethek menika gadhahipun Djuru susila Mahadanta lajeng wara-wara marang sedaya warga wanarapradja bilih djuru Susila tewas dipunmangsa macan gombang. Kethek banjur padha nglempak wonten sakubenging ratune kalih tetangisan. Kethek ngraos sedih, bilih djuru Susila menika kethek agung. para kethek ugi sami paring donga dhumateng djuru susila.

Pethilan ing inggil ngawrat pesen utawi amanat saking panganggit dhumateng pamaos supados manungsa menika nggadhahi tepa slira. Kethek ingkang mangertosi bilih Djuru Susila menika tiwas dipunmangsa kalihan macan gombang, lajeng tetangisan. Menika nggambaraken bilih sedaya kethek menika ndherek bela sungkawa dhumateng tiyang ingkang nandang dukita. Wujudipun tepa slira ugi saking tumindakipun para kethek ingkang paring donga. Menika wujudipun ngraosaken manah sedih, ngengingi kulawarganipun ingkang dipuntilar, amargi tumindak saha perkawis tiyang sanes menika refleksi saking dhiri pribadi.

Gayut kalihan andharan ing inggil wonten buku Dongeng Sato Kewan anggitanipun Prijana Winduwinata wonten *Nilai sosial* awujud toleransi/tepa slira. *Nilai sosial* kasebut kawrat ing buku Dongeng Sato kewan kanthi irah-irahan *Begawan Tega-Ing-Rat*

Toleransi/tepa slira ingkang kawrat ing dongeng menika, toleransi/tepa slira saking Begawan dening asu adjag. Ngengingi kawontenan paceklik wonten ing alasipun para asu.

Wonten ing patapan Wukir-Rinengga gesangipun para tjantrik, endhang, tjethi, lan saksanesipun, anggenipun gesang boten pati rekaos, amamrgi kawontenan Begawan ingkang sugig. Menawi kadhayohan asu adjag, saged paring suguhan ingkang langkung sekeca. Dados boten sios mengsah tjantrik utawi endhang. Pepinginganipun para tjantrik lan para endhang, asu adjag menka dipunpejahi kemawon. Ananging boten dipunlilani dening Begawan.

Mangka sanadyan ngerti jen asu adjag kuwi gaweane mangan bangsane wedhus, nanging Sang Begawan, katone ora serik atine. (Winduwinata, 1952:84)

Pethilan ing inggil ngandharaken bilih, sanadyan asu adjag menika mengsahipun rakyatipun Begawan, ananging piyambakipun boten serik, boten dendam kalihan asu adjag. Sang begawan ugi paring pangertosan dening para muridte, asu adjag menika sapadha-padhaning tumitah, dados boten pareng dipunaru-biru.

Saking pethilan ing inggil saged dipunpirsani toleransinipun Sang Begawan dhumateng Asu adjag. Sandyan tumindakipun asu adjag ala, ananging boten Sang Begawan boten serik manahipun. Sang Begawan ugi boten lila menawi asu adjag menika dipunpejahi dening para tjantrik lan endang. Sang begawan ugu maringi pangertosan dening

para rakyatipun, bilih boten pareng mejahi sapa-dha-padhaning tumitah. Menika boten sae, lan ngalang-ngalangi manunggaling Kawula kalawan gusti. Sang Begawan ugi ngandharaken bilih kawontenan asu adjag menika sampun pinesthi. Boten sekeco dipun aru-biru. Beda kalihan banteng, si Tulus, piyambakipun maringi pangertosan bilih asu adjag menika mengsah, lan sampun sakmesthinipun dipunlawan. Menika saged dipunpirsani bilih ingkang nggdhahi raos toleransi marang sesami inggih menika Sang Begawan.

Amanat saking pethilan ing inggil inggih menika *nilai sosial* ingkang awujud *toleransi/tepa slira*. *Toleransi/tepa slira* dhumateng sesami wigati sanget. Sinaosa menika mengsah, ananging sejatosipun kula panjengan sami kedahipun boten beda-bedakaken anggenipun *toleransi/tepa slira* kalihan sesami, boten serik kalihan tiyang ingkang tumindakipun ala. Lan ugi kawontenan-kawontenan tiyang ingkang ala menika sejatosipun sampun pinesthi. Dados menawi tiyang-tiyang menika dipunpejahi utawi dipunseriki, mundhak ngalang-ngalangi manunggaling Kawula kalawan Gusti. *Toleransi/tepa slira* kedah dipuntanemaken ing gesangipun dhiri pribadi, supados gesang ing masarakat saged tentrem.

7) Keramahan

Keramahan saking tembung ramah. Ramah miturut *KBBI online* nggdhahi pangertosan :

baik hati dan menarik budi bahasanya; manis tutur kata dan sikapnya; suka bergaul dan menyenangkan di pergaulan: *memang menyenangkan bergaul dng orang yg -- , banyak tawa dan banyak bicara;-- lidah* suka bercakap-cakap; peramah;

dados ramah menika gayutanipun kalihan tumindak lan ngendikan ingkang narik kawigatosan, nyenengaken anggenipun micara. Tetembunga-tetembungan ingkang dipupilih ugi langkung sekeco dipunmirengaken.

Gayut kalihan andharan ing inggil wonten buku Dongeng Sato Kewan anggitanipun Prijana Winduwinata wonten *Nilai sosial* awujud *keramahan*. *Nilai sosial* kasebut kawrat ing buku Dongeng Sato kewan kanthi irah-irahan *Babon Mardika*.

Keramahan ingkang kawrat ing dongeng menika, keramahan saking para pamong tamu Parimas dening para tamu, inggih menika pitik mantja ingkang sami sarasehan.

Kangge paring tamba kuciwa para pitik tamu sarasehan. Panitya nyuwun pangapunten lan mrentahaken djago ingkang bagus-bagus dados among tamu. Anggenipun among tamu, ramah lan ndamel bungah manahipun para tamu. Kados andharan ing ngandhap menika.

„Wah umpamane aku iki durung ngoyot ana ing Parimas, mesti ngalih omah ana ing Suruhaju. Hla djenenge desane wae Suru-aju! Apa maneh pitikke!” (**Winduwinata, 1952:46**)

Pethilan ing inggil ngandharaken kadadosan saking djago utusanipun panitia sarasehan ingkang diutus dados pamong tamu, ngendikan kalihan pitik mancapala. Anggenipun ngendikan menika

langkung nengsemaken manah, tetembungan ingkang dipunpilih ugi langkung sekeca dipunmirengaken. Para tamu ingkang dipunajak ngendikan ugi seneng raosipun.

Amanat saking panganggit dhumateng pamaos inggih menika babagan *keramahan*. *Keramahan* ingkang dipunpitedahaken pethilan ing inggil sejatosipun keramahan ingkang dipundhamel kangge ancas tartamtu. Ananging sinaosa menika dipunsengaja, menawi dipunpirsani saking setunggal sisi, bab menika tetep nggadhahi *nilai sosial* ingkang positif. Kanthi karamahanipun para djago pamong tamu, pitik tamu sami luluh, lan andhamel bingahipun manah. Pithik ingkang sami ugi saged luluh. Menawi boten wonten tumindak, utawi itikad ingkang langkung sae saking para pamong djago, para tamu sarasehan saged dipunpastekaken sami kondur. Dados peranan pamong tamu menika ndadosaken kawontenan langkung sae. Tumindak menika kedahipun dipunlampahi dening manungsa ingkang sami gesang ing masarakat, mliginipun anggenipun sesambungan lan sami srawung kalihan tiyang sanes. Langkung prayogi maleh *keramaham* menika boten dipundhamel kangge ancas tartamtu, ananging sampun dados kuwajiban anggenipun gesang. *Kesadaran* anggenipun ngendikan kanthi sae (*ramah*), ndadosaken raos seneng manahipun tiyang sanes. Boten ndamel raos kuciwa lan mongkog, amargi boten ngangge asas *keramahan* ing ngendikan. Pramila *nilai*

menika ugi wigati sanget kangge manungsa, mliginipun manungsa menika gesang ing lingkungan masarakat.

Gayut kalihan andharan ing inggil wonten buku Dongeng Sato Kewan anggitanipun Prijana Winduwinata wonten *Nilai sosial* awujud *keramahan*. *Nilai sosial* kasebut kawrat ing buku Dongeng Sato kewan kanthi irah-irahan *Begawan Tega ing Rat*

Keramahan ingkang kawrat ing dongeng menika, keramahan saking kethek Wanarapradja dhumateng Tamomaji, babgan nyaosi slamet bilih Tamomaji sampun kinulwisudan dados bodjo djuru susila.

„aku melu bungah banget, Ju, kowe dadi bodjo Djuru Susila. (Winduwinata, 1952:27)

Satunggaling kethek maringi ucapan slamet dhumateng Tamomaji. Bilih piyambakipun nderek bingah amargi gegayuhanipun sampun kalampahan.

Pethilan ing inggil narasi ingkang dipunandharaken dening panganggit ingkang nggambaraken pacelaton saking kethek kalihan Tamomaji. Nilai sosial keramah ingkang dipunpitedahaken menika saking keramahanipun satunggaling kethek, ingkang paring selamat dhumateng Tamomaji. Bilih kethek menika nderek bingah awis saking gegayuhanipun Tamomaji lan garwa saged kalampahan. Basa ingkang dipungunakaken kethek menika ugi basa ingkang sae, ingkang mitedahaken piyambakipun ugi saestu bingah. Ing mriki boten

namung satunggal kethek ingkang paring selamat, ananging wonten pinten-pinten kethek ingkang paring slamet ugi.

Bab *keramahan* menika wigati sanget, ngengingi gesang kalihan tiyang sanes. Lan ugi ramah dhumateng tiyang sanes menika boten namung pas wonten perlunipun, ananging kedah dados kebiasaan. Menika tumindak ingkang perlu kesadharan saking dhirinipun piyambak.

8) *Keadilan*

Kedailan saking tembung *adil*. *Adil* inggih menika sami, boten awrat salah setunggal, boten mihak, *sepatutnya*. Menawi keadilan wonten ing *KBBI online* inggih menika sipat (tumindak) ingkang adil, *mempertahankan* hak lan kuwajibanipun.

Wonten ing satunggaling cariyos, temtunipun wonten perkawis-perkawis ingkang boten sae. Ananging sanajan menika boten sae, saged dipunpundhut *nilai*, mliginipun *nilai sosial* ingkang mukarabi dening manungsa ing pagesangan.

Gayut kalihan andharan ing inggil wonten buku Dongeng Sato Kewan anggitanipun Prijana Winduwinata wonten *Nilai sosial* awujud *keadilan*. *Nilai sosial* kasebut kawrat ing buku Dongeng Sato kewan kanthi irah-irahan *Zulfulus*.

Babagan *keadilan* ingkang kawrat wonten ing dongeng menika, keadilan saking tinggi-tinggi alit ingkang gesang ing amben Kanthil,

sampun netepi kuwajibanipun anangin boten pikantuk hak ingkang sakmestipun.

Wusana tinggi tjilik ora bisa ngombe apa-apa. Mulané awake saja kuru-kuru. Mangka olehe dikon mbajar padjeg adjeg. (Winduwinata, 1952:71)

Pethilan ing inggil nagndharaken kadadosan saking kawontenan tinggi alit ing amben Kanthil. Kawontenan sambetan tinggi Kanthil lan tinggi amben sanes, minangka salin unjukan. Kadadosan menika dipunwiwiti saking wontenipun dhayoh tinggi saking amben sanes rawuh ing amben Kanthil. Tandang tanduking dhayoh ingkang boten nggadahi aturan lan kirang ngatos-atos anggenipun nyokot manungsa menika sebabipun tinggi alit boten pikantuk unjukan. Awit saking menika manungsa ing amben kalawau kadang kala pindah amben. Tinggi alit ingkang sejatosipun warga amben Kanthil sami kuciwa, piyambakipun ingkang sejatosipun warga amben kanthil boten pikantuk jatah unjukan, sinaosa ingkang bayar pajek menika ugi rutin, lan boten kirang. Ugi ingkang dados raosing kuciwa tinggi alit menika, tinggi ingkang dados pamong tamu anggenipun nglayani menawi kalihan kancanipun boten sekeca, ananging menawi kalihan dhayoh mancapala menika mundhuk-mundhuk, mitedahaken raos hormat ingkang langkung-langkung.

Pethilan ing inggil mujudaken kadadosan ingkang boten adil. Antawisipun hak lan kuwajiban tinggi alit ing amben Kanthil menika

boten sami, lan boten seimbang. Menika mujudaken tatanan nagari ingkang boten adil. Tinggi alit ingkang sampun myekapi kewajibanipun, inggih menika bayar pajeg, sejatosipun narima menapa ingkang dados hakipun. Ngengingi jatah unjukan, antawisipun warga ing narganipun lan dhayoh tinggi mancapala kedahipun sami sami pikantuk. Ananging wonten ing kasunyatan, tinggi-tinggi alit menika *diperlakukan* boten adil dening petinggiipun ing nagarinipun piyambak. Warga negarinipun boten dipungatosaken, ananging menawi dhayoh mancapala dipungatosaken langkung-langkung.

Amanat saking penganggit dhumateng pamaos inggih menika nilai *adil-keadilan* menika kedah dipunangkat inggil-inggil. Manungsa menika kedah pikantuk bab ingkang sami, seimbang antawisipun hak lan kuwajiban. Bab menika kedah dipungatosaken, ngengingi bab gayutanipun kalihan *kesejahteraan* warga. *Pesan*/amanat sanes inggih menika, satunggaling nagari ingkang sae, kedahipun ingkang dipunutamakaken menika rakyat rumiyin, menawi sampun cekap, sampun mulya, nembe sanesipun. Para petinggi ingkang wonten ing nagari ugi boten lajeng *tutup mata*, emut bilih piyambakipun menika dipundadoaken pejabat menika supados saged ngangkat kasejahteraan sedaya masarakat ing negarinipun. Salajengipun menawi badhe sambetan kalihan nagari sanes, ugi kedah emut, bilih *hubungan* ingkang dipunlampahi menika *semata-mata* kangge *kesejahteraan*

rakyat. Boten namung kepentingan setunggal, kalih kelompok tartamtu.

Dados nilai keadilan menika langkung wigati sanget, wonten ing satunggaling negari, utawi wonten ing lingkup lingkungan sakiwatengenipun. Keadilan ngengingi hak lan kuwajibanipun, menika kedah seimbang. Supados boten ndadosaken *kesenjangan sosial*, salah setunggal pihak dipunrugekaken, lan ndadoskaen kawontenan lingkungan ingkang boten rukun. Adil ugi wigati anggenipun kula panjengan sami menika badhe nemtoaken satunggaling putusan. Supados putusan/kebijakan ingkang dipundamel menika saged mukarbi dening sedaya, lan boten ndamel iri, utawi *kesenjangan sosial*.

9) *Silaturahmi*

Silaturahmi miturut *KBBI online* inggih menika *tali persahabatan (persaudaraan, megikat tali persahabatan (persaudaraan))*. Dados Silaturahmi inggih menika nguri-uri lan njagi tali pasedherekan lan kekancan. Silaturahmi kalihan kanca, mliginipun sanak sedherek menika kedah dipunlampahi manungsa ing gesang. Samenika supados njagi supados boten sami kesupen dhumateng sanak sedherekipun.

Gayut kalihan andharan ing inggil wonten buku Dongeng Sato Kewan anggitanipun Prijana Winduwinata wonten *Nilai sosial* awujud silaturahmi. *Nilai sosial* kasebut kawrat ing buku Dongeng Sato kewan kanthi irah-irahan *Zulfulus*.

Silaturahmi ingkang kawrat ing dongeng menika, silaturahmi antawisipun Zulfulus kalihan Ki Lurah amben lor. Silaturahmiipun Zulfulus menika minangka sambetipun kalihan salin unjukan.

Mungguh tekaku mrene kuwi, sepisan: ngaturake salam-taklime lurahku marang ki Lurah, lan pindhone : jen dadi atimu, aku arep rembugan bab kasangsaraning tinggi saindenging djagat. (Winduwinata, 1952:63)

Pethilan ing inggil ngandharaken babagan pandhamelanipun Zulfulus saking amben Kanthil, nindakaken sesambunganaipun kalihan amben sakiwatengenipun, sambetipun kalihan salin unjukan. Ingkang kaping sepisan Zulfulus sowan ing amben ler. Salejengipun Zulfulus manggihi Ki Lurah tinggi. Minangka badhe silaturahmi, Zulfulus ingkang sepisan ngandharaken bilih piyambakipun utusan saking amben Kanthil. Kaping pindho Zulfuluz paring salam taklim dhumateng Ki Lurah, kaping tiga Zulfulus ngandharaken menapa ancasipun Zulfulus mertamu. Inggih menika rembugan babagan kasangsaraning tinggi saendanging jagat. Sasampunipun Zulfulus paring andharan kawontenan vitamin ing salebeting darah ingkang dipunujuk tinggi menika, Ki Lurah mangertos menapa ingkang dados pepenginanipun Zulfulus. Ki Lurah nyarujuki babagan salin ombe para tinggi menika.

Pethilan ing inggil mujudaken nilai *silaturahmi*. Bab menika katingal saking utusan amben Kanthil ingkang lumantar Zulfulus supados nglampahi sesambetan kalihan amben sakiwa tengenipun. Silaturahmi ugi wigati sanget kangge pagesangan ing masarakat.

Paedahipun menika njagi tali pasedherekan, kekancan para tinggi. Sanesipun silaturahmi menika ugi gadhah paedah supados gesang menika sami paring pambiyantu antawisipun kekancan. Dados silaturahmi menika ugi saged mukarabi dening kula panjenengan sami, menawi ing pagesangan saweg nglampahi kasesahan, utawi mbetahaken pambiyantu, nyuwun pitulungan dhumateng kanca-kanca, lan para sanak kadhang sedherek.

10) Boten KKN

Korupsi inggih menika satunggaling tumindak ingkang boten terpuji lan saged ngrugekaken satunggaling nagari.

Setiap orang yang dikategorikan melawan hukum, melakukan perbuatan memperkaya diri sendiri, menguntungkan diri sendiri atau orang lain atau suatu korporasi, menyalahgunakan kewenangan maupun kesempatan atau saran yang ada padanya karena jabatan atau kedudukan yang dapat merugikan keuangan nagari atau perekonomian nagari.(UUD No 31:1999)

Dados korupsi inggih menika satunggaling tumindak ingkang nyalahginakaken *jabatan, kesempatan, ingkang wonten ing piyambakipun kangge nyekapi kabetahipun pribadi.*

Gayut kalihan andharan ing inggil wonten buku Dongeng Sato Kewan anggitanipun Prijana Winduwinata wonten *Nilai sosial* supados boten KKN. Ingkang badhe kaandharaken langkung jelas wonten ing ngandhap menika. *Nilai sosial* kasebut kawrat ing buku Dongeng Sato kewan kanthi irah-irahan *Zulfulus*.

Olehe gemi mau djalaran sanggane akeh. Ora ngemungake anak bodjone, ananging kulagotrane, ja pada diingoni. (Winduwinata, 1952:59)

Zulfulus menika tinggi ingkang nggadhahi kalenggahan ingkang langkung inggil. Piyambakipun misuwur bilih anggenipun ngrumat kulagotranipun ngginakaken kas nagari.

Saking pethilan ing inggil mitedahaken bilih zulfulus menika nindakaken *KKN* (*Korupsi, Kolusi, saha Nepotisme*). Ingkang mitedahaken bilih Zulfulus menika korupsi inggi menika saking pethilan ing inggil, anggenipun gemi mau djalan sanggane akeh, ora ngemukake anak bojo, ananging sedaya kulagotranipun ugi pikanthuk hak ingkang sami. Anggenipun jabat dados penggedhe tinggi, Zulfulus sampun mesti angsal fasilitas, saha blanja ingkang langkung langkung lan sampun mesti nyekapi sedaya kabetahanipun. Ananging Zulfulus menika nyalahgunakaken kalenggahanipun. Zulfulus sejatosipun nggadhahi pepinginan bilih menawi piyambakipun mulya, sedaya kulagotranipun ugi kedhah mulya, ananging ing mriki caranipun Zulfulus menika boten leres. Zulfulus anggenipun mitedahaken bilih piyambakipun remen kalihan kulagotranipun menika ngginakaken kas negari. Ateges menika tumindak ingkang nyalahi aturan, lan ngrugekaken nagari. Menawi Zulfulus menika badhe paring pitulungan utawi sanesipun, kedhahipun ngginakaken blanjaipun piyambak. Ngginakaken kas negari kangge kabetahan utawi *kepentingan* pribadhi menika sampun estu tumindhak korupsi.

Awit saking panganggit maringi amanat dhumateng pamaos, supados menawi kula panjenengan sami menika dados petinggi ing satunggaling nagari menika murni wujudipun bektos kalihan nagari. Boten nyalahginakaken kalenggahan ingkang dipunlampahi, boten korupsi ngginakaken kas nagari kangge *kepentingan* pribadhi, amargi menika ngrugekaken nagari, sambetanipun menika sakmangke kalihan pagesangan masarakat ing nagari kasebut.

Gayut kalihan andharan ing inggil wonten buku Dongeng Sato Kewan anggitanipun Prijana Winduwinata wonten Nilai sosial awujud *KKN*. Nilai sosial kasebut kawrat ing buku Dongeng Sato kewan kanthi irah-irahan *Zulfulus*.

Pagesangan tinggi alit wonten ing amben Kanthil menika rekaos. Ananging boten sedaya rekaos, kawontenan tinggi ingkang sedherekipun pejabat menika gesangipun radi sekeca menawi dipunbandingaken kalihan tinggi alit sanes.

Tinggi alit sing rada kepenak uripe mung sing kapinudjon duwe sedulur tinggi gedhe. (Winduwinata, 1952:71)

Ing negari amben Kanthil ingkang wiyaripun tinggi alit menika gesangipun rekaos. Ananging wonten tinggi alit ingkang gesangipun boten pati rekaos. Inggih menika tinggi alit ingkang gadhah sedherek penggedhe tinggi. Kados umpaminipun sedherekipun Zulfulus, menawi lelungan ing amben mantja menika Zulfulus boten namung kalihan lare lan gotrane, ananging kalihan sedherekipun ugi. Menawi

dipirsani kalihan sanesipun kenging menapa kok kalihan sedherek-sedherekipun, Zulfulus ingkang maringi wangsulan :

„amarga nindakake ajahaning pradja! Wruhanmu ja, tinggi bodho, jen anakku melu nunggang Tjoro tanpa mbayar dewe kuwi, sebabe, amarga duwe tugas kewadjiban untuk nagari kita jang tertjinta. Anakku kuwi sadjrone lelungan menjang mantjapala rak takdadekaken sekretarisku, hla bodjoku takdadekake verpeleegsterku. Keponakanku kae, sing sidji takdadekke djurubasa, sing sidji takdadekake djurutik, sidjine takdadeaken palaku.(Winduwinata, 1952:71)

Zulfulus menika anggenipun ngendikan pinter sanget, pramila dilumuhi dening sedaya warga amben Kanthil. Sedaya kulagontranipun dipundadosaken pamong pradja, ngasto pamrentahan. Amargi Zulfulus menawi dipunladeni tinggi sanes menika, boten sekeca.

Saking pethilan ing inggil, saged dipunpundhut amanat/pesan nilai nepotisme. Inggih menika remen ndadosaken kulagotranipun ngasta pamrentahan. Inggih menika tumindakipun Zulfulus ingkang ndadosaken sedaya kuagotranipus dados pejabat. Supados saged ngginakekan fasilitas negari kanthi gratis. Bab menika sejatosipun boten leres, amargi menawi sedaya pamong pradja tumindakipun kados menika, ingkang gesangipun mulya menika namung sedherek-sedherekipun penggedhe. Rakyat ingkang wiyar boten saged ngrembaka, namung dados *bawahan*, lan gesangipun ugi rekaos. Kedahipun pamrentahan menika anggenipun ngasta, dipunbikak kanthi wiyar. Supados masarakat saged dados pamong pradja.

1) Boten *sewenang-wenangan*

Bertens (1993;99) ngandharaken *kesewenang-wenangan* (*arbitrariness*) jumedhul adhedhasar saking kawontenan *kebebasan*. Tiyang ingkang saged dipunsebat bebas menika, bilih piyambakipun saged tumindak sakremenipun. Ing mriki “bebas” saged dipunandharaken bebas saking *kewajiban* lan *keterikatan*. Kebebasan wonten ing andharan ing inggil dipunpirsani saking izin utawi kesempatan supados saged nglampahi tumindak “*semau gue*”.

Dados *kesewenang-wenangan* inggih menika tumindak ingkang bebas, boten wonten aturan, utawi sekarepanipun piyambak.

Gayut kalihan andharan ing inggil wonten buku Dongeng Sato Kewan anggitanipun Prijana Winduwinata wonten *Nilai sosial* awujud *kesewenang-wenangan*. *Nilai sosial* kasebut kawrat ing buku Dongeng Sato kewan kanthi irah-irahan *Zulfulus*.

Kesewenang-wenangan ingkang kawrat ing salebeting dongeng menika inggih menika tumindak ingkang *sewenang-wenang* dening penggedhe tinggi ing amben kanthil dhumateng tingi alit. Langkung jelas dipunandharaken wonten ing pethilan ngandhap menika.

Ana maneh sing dadi mangkele tinggi tjilik. Jaiku tandang tandhuking tinggi pamong tamu. Jen karo kantjane dewe wis tanpa tatanan babar sepisan, tanpa tata krama sethithik-sethithika. (Winduwinata, 1952 :71)

Saksampunipun nyarujuki kesepakatan salin unjukan, tumindakipun para penggedhe tinggi ing amben kanthil langkung boten sekeca. Mliginipun kalihan masarakatipun piyambak.

Pethilan narasi ingkang dipunandharaken panganggit menika nggambaraken kawontenan para penggedhe tinggi ing amben kanthil menika nglampahi tumindhak ingkanh sewenang-wenang dhumateng masarakatipun piyambak. menika katingal saking tandang tandhuking penggedhe menika boten wonten aturanipun, boten wonten tata kramanipun, dhumateng tinggi alit. Menika ngengingi anggenipun wekdal tinggi sami ngunjuk getih. Menawi kalihan tinggi alit anggenipun ngunjuk menika dipunsesa-sesa, saengga jatahipun ngunjuk menika namung sekedhik. Kasejahteraan tinggi-tinggi alit ugi mboten dipungatosaken dening para penggedhe. Ingkang dipungatosaken langkung-langkung namung para tinggi tamu saking macapala. Kedhahipun menawi para penggedhe menika njagi kawilujengan, nggatosaken kasejahteraan tinggi alit, menika wujud boten sewenang-wenang bab kalenggahan ingkang sampun kuwajibanipun ugi boten sewenang-wenang bab tumindak.

Amanat saking panganggit dhumateng pamaos saking cariyos ing inggil inggih menika menawi nggadhahi *jabatan*, utawi wewenang menika boten lajeng sakremenanipun piyambak, bilih kabetahan ingkang wiyar ingkang dipungatosaken.

Gayut kalihan andharan ing inggil wonten buku Dongeng Sato Kewan anggitanipun Prijana Winduwinata wonten Nilai sosial awujud *kesewenang-wenangan*. Nilai sosial kasebut kawrat ing buku Dongeng Sato kewan kanthi irah-irahan *Konggres Kagunan Djoged*.

Kesewenang-wenangan ingkang kawrat ing salebeting dongeng menika inggih menika tumindakipun para penggedhe ing Wanarakerta anggenipun dados pamong pradjja.

Kawontenan konggres-konggres ing Wanakerta boten wonten kasil, kajawi namung putusan ingkang tinulis wonten dluwang. Para penggede menika remen menawi dipunwontenaken konggres. Perlunipun supados saged srawung kalihan kanca-kancane.

Ananging sarehne lagi padha ngemaruki nganakaken konggres, tur ya padha akeh nganggure (jen pantjene mono gaweane ja akeh, ananging olehe nindakake padha **sakepenake dhewe**) (**Winduwinata, 1952:101**)

Konggres-konggres ingkang dipunwontenaken ing Wanakerta boten dipunlampahi kanthi tememen. Para penggedhe ingkang sejatosipun dados wakilipun rakyat, ngengingi kawontenan konggres ugi kepentingan rakyat ugi. Ananging kasunyatan ingkang wonten ing Wanakerta menika para penggedhe anggenipun nglampahi saksekecanipun piyambak, ateges sewenang-wenang. Kedahipun menawi sampun tumitah dados pamong pradjja, dipunlampahi kanthi tememen, tangge jawan menapa ingkang sampun dados tugasipun.

Boten namung mentingaken kepentinganipun piyambak. Srawung kalihan kanca-kancanipun, mirengaken sesorahipun piyambak, lan namung supados pangkatipun mindhak.

Amanat saking panganggit dhumateng pamaos wonten ing pethilan ing inggil inggih menika, boten sewenang-wenang anggenipun dados pamong pradja, wakilipun rakyat. Bab ing inggil saged dipundadosaeken tuladha bilih tumindakipun para penggedhe ing Wanarapradja menika boten kepareng dipunlampahi. Menawi dadod pamong pradja menika tanggel jawab ingkang wutuh menapa ingkang dados tugasipun.

2) Boten Wayuh

wayuh inggih menika satunggaling tumindak ingkang boten sae, wayuh menika babagan tiyang ingkang sampun nggadhahi garwa ananging tasih remen kalihan tiyang sanesipun.

Gayut kalihan andharan ing inggil wonten buku Dongeng Sato Kewan anggitanipun Prijana Winduwinata wonten Nilai sosial awujud *Wayuh*. Nilai sosial kasebut kawrat ing buku Dongeng Sato kewan kanthi irah-irahan *Babon Mardika*.

Ing padesan Parimas ingkang sejatosipun gesangipun sampun mulya, boten kekirangan pangan. Sinaosa sampun mulya, ananging babon ing Parimas tasih boten dados manahipun, ateges dereng sedaya mulya.

Ewadene isih ana sing dadi rasaning atine babon, jaiku kalakuane para ddjago: isih sok dhemen **wajuh**. (Winduwinta, 1952:34)

Kawontenan ddjago ingkang tasih remen wayuh. Ddjago ingkang wajah menika boten namung kalih, tiga, ananging wonten ingkang sekawan, gangsal, nagntos wolu. Djegersumpel satunggaling ddjago ingkang demen wajah. Piyambakipun sampun gadhah garwa wolu, ananging saben dinten tasih ngoyak-oyak dhere ingkang naminipun Si Manis. Watakipun ddjago ing Parimas menika langkung aneh, menawi majuh purun, ananging menawi dipunwajah boten purun.

Amanat panganggit saking pethilan ing inggil inggih menika, supados tiyang menika boten remen wajah. Menawi piyambakipun boten purun dipunwajah, kedahipun piyambakipun boten tumindak wajah. Wayuh menika tumindak ingkang boten sae. Sinaosa menika saged dipuntampi ing masarakat, menika wayuh ingkang adhedhasar paring pitulungan dhumateng tiyang ingkang kasesahan. Ananging menawi namung adhedhasar hawa nepsu, wayuh boten saged dipuntampi. Menika tumindak nyalahi aturan, namung tiyang ingkang kirang bersyukur, lan tiyang ingkang rakus kemawon. Bab menika boten saged dipundadoskane tuladha, ananging tumindak menika kedah *dipunhindari*, supados anggenipun gesang, mliginipun ingkang sami palakrami tansah tentrem, ayem.

2. Caranipun Ngandharaken *Nilai Sosial*

Pirembagan bab caranipun ngandharaken nilai sosial wonten ing panaliten menika dipunperang dados kalih. Cara langsung saha cara boten

langsung. Wonten ing cara langsung nilai sosial dipunpitedahaken dhumateng pamaos kanthi cara langsung saha eksplisit. Kanthi cara langsung panganggit mitedahaken nilai sosial dhumateng pamaos, kanthi deskripsi saking watak tokoh, dialog, lan sanesipun, pesen utawi amanat ingkang dipunparingaken kanthi langsung ing cariyos. Ateges *nilai-nilai sosial* ing mriki dipunpitedahaken kanthi sinerat langsung ing ukara kasebut.

Salajengipun, cara boten langsung menika dipunpitedahaken panganggit dhumateng pamaos kanthi cara simbolik (perantara pemaknaan obyek) saha implisit utawi tersirat. Panganggit mitedahaken nilai sosial menika boten kanthi serta merta utawi *vulgar*. Pamaos dipunsuwun manggihaken utawi mendet dudutan piyambak ngengingi nilai sosial ingkang wonten ing salebeting cariyos.

a. Kanthi cara langsung

a. Gotong Royong

Wonten Dongeng Sato Kewan ingkang karakit Prijana Winduwinata wonten nilai sosial ingkang awujud gotong royong. Nilai sosial kasebut wonten ing buku Dongeng Sato kewan kanthi irah-irahan *Konggres Kagunan Djoged*.

Sarehne wis rudjuk **rukun**, mulane bandjur kerep nganakake konggres-konggresan. (Winduwinata, 1952:100)

Pethilan ing inggil dipunandharan panganggit, ngengingi kawontenan ing nagari Wanakerta ingkang sampun rukun, manunggal dados setunggal. Pethilan ing inggil ngawrat *nilai sosial* awujud gotong royong, mliginipun awujud rukun. Inggih menia rukunan para

warga Wanarakerta ingkang sami ngawontenaken konggres-konggres, menika kalawau minangka wujudipun masarakat Wanarakerta sampun manunggal. Konggres inggih dipunwontenaken mliginipun kongger Kagunan Djoget, miturut para penggedhe menawi negari menika rukun, nyawiji, kedhahipun nggadhahi djoget *nasional*. Nilai rukun ing inggil dipunandharaken kanthi langsung, inggih menika sinerat wonten ing salebeting ukara kasebut.

Gayut kalihan andharan ing inggil wonten buku Dongeng Sato Kewan anggitanipun Prijana Winduwinata nilai sosial awujud gotong royong ingkang dipunandharaken kanthi langsung ingkang irah-irahanipun *Zulfulus*.

Sarehne tinggi tjilik kuwi uripe rekasa, mulane dhemen **tulung-tinulung**.(Winduwinata, 1952:100)

Pethilan ing inggil dipunandharaken pangripta, ingkang ngandharaken kawontenan pagesangan tinggi ing amben Kanthil. Pagesangan tinggi alit ing amben Kanthil menika tasih rekaos, inggih menika babagan jatah unjukan getih. Ngengingi bab menika pramila tinggi alit demen tulung-tinulung, kanthi gentosan anggenipun urut ngunjuk getih. Tinggi alit ingkang dinten menika sampun angsal jatah unjukan, dinten saklajengipun anggenipun urut wonten ing wingking piyambak, perlunipun supados tinggi ingkang sakderengipun dereng angsal unjukan getih dinten sakalajengipun angsal jatah. *Nilai sosial* ingkang kawrat saking narasi ing inggil inggih menika gotong royong,

mliginipun babagan tulung-tinulung ingkang dipunadharaken kanthi langsung tetembungan tulung-tinulung, wonten ing salebeting ukara ing inggil.

Cara ngandharaken nilai sosial wonten ing pethilan ing inggil ingkang wonten sambetipun kalihan gesang ing masarakat, kalebet cara langsung. Pirembagan menika amargi nilai sosial ingkang wonten ing pethilan awujud pesen utawi amanat saking panganggit menika dipunpangguhaken kanthi langsung utawi eksplisit. Satemah saged langsung dipunmangertosi dening pamaos nilai sosialipun.

b. *Persatuan*

Wonten Dongeng Sato Kewan ingkang karakit Prijana Winduwinata wonten nilai sosial ingkang awujud *persatuan*. Nilai sosial kasebut wonten ing buku Dongeng Sato kewan kanthi irahan *Anantaswara*.

„**Wanarapraja djaja!** Sakabehing kethek sing ana padha ngangkat tangane tengen karo mangsuli:

„Djaja Wanarapradja!” (Winduwinta, 1952:22)

Pethilan ing inggil pawicantenan saking Mahadanta penggedhe ing Wanarapradja dhumateng sedaya kethek ing Wanarapradja. Saderengipun piyambakipun sesorah ing adicara misuda djuru susila ingkang enggal, Mahadanta paring salam dhumateng sedaya kethek, inggih menika “Wanarapradja djaya” kanthi lantang, lan dipunwangsuli kalihan sedaya kethek kanthi sesarengan. Menika satunggaling wujud nilai sosial *persatuan* ingkang dipunandharaken

saking tetembungan “Wanarapradja Djaya” kala wau. Menika dipunsebat persatuan amargi katingal saking kawontenan sedaya masarakat ingkang sami manunggal ngaosraken salam kabangsanipun. Nilai sosial persatuan menika dipunandharaken kanthi cara langsung, sinerat langsung wonten ing salebeting ukara kasebut.

Gayut kalihan andharan ing inggil wonten buku Dongeng Sato Kewan anggitanipun Prijana Winduwinata nilai sosial awujud persatuan ingkang dipunandharaken kanthi langsung ingkang irah-irahanipun *Babon Mardhika*.

Mulane kita kabeh para babon lan dhara dhere ing Parimas kudu padha **manunggal dadi sawidji**, nglumpuk ana ing sawidjining pakumpulan. (Winduwinata, 1952:40)

Pethilan ing inggil narasi pawicantenan saking Blirik dhumateng babon-babon wonten ing Parimas. Kawontenan djago ing Parimas ingkang demen wajah, ndadoskaen para babon resah, pramila lumantar Blirik, Tulak, sakanca ngajak dumatheng sedaya para babon ing djagat raya, mliginipun ing Parimas lan desa ing sakiwa-tengenipun sami *bersatu*, manunggal dados setunggal ing pakempalan. Pakempalan menika minangka manggihaken *kebijakan lan* putusan paring raos *jera* kalihan djago supados boten wayuh malih. Niali sosial ingkang kawrat ing pethilan ing inggil awujud persatuan. Inggih menika ukara manunggal dadi sawidji, menika ugi dipun sebat *persatuan*. Amargi *persatuan* saking tembung “satu”, sami kalihan

“nyawiji”. Nilai sosial persatuan menika dipunandharaken kanthi langsung, lan sinerat wonten ing salebeting ukara kasebut.

Gayut kalihan andharan ing inggil wonten buku Dongeng Sato Kewan anggitanipun Prijana Winduwinata nilai sosial awujud persatuan ingkang dipunandharaken kanthi langsung ingkang irah-irahanipun *Konggres Kagunan Djoged*.

Dhawuhe Ki Lurah Tulus jaiku supaja sakabehing kewan ngumpul **dadi sidji**, banjur gawe pager sing pengkuh. (**Winduwinata, 1952:83**)

Pethilan ing inggil narasi ingkang dipunaandharekn pangripta, ngengingi dhawhipun Ki Lurah Tulus dhumateng sedaya kewan ing tegal pangangen-angen. Mriksani kawontenan ing tegal pangangen-angen ingkang boten aman inggih menika wontenipun asu adjag ingkang ngumabara mengsah kewan-kewan, Ki Lurah Tulus lajeng paring dhawuh dhumateng sedaya kewan supados nglempak manunggal dados setunggal lang ndamel pangger ingkang kiat. Menika kalawau boten sanes supados menawi wonten bebaya asu adjag, para kewan sampun *bersatu* dados setunggal, dados asu menika kasesahan anggenipun mengsah. *Nilai sosial* persatuan ingkang dipunandharaken kanthi cara langsung, lan sinerat langsung wonten ing salebeting ukara kasebut.

Cara ngandharaken *nilai sosial* wonten ing pethilan ing inggil ingkang wonten sambetipun kalihan raos *persatuan*, kalebet cara

langsung. Pirembagan menika amargi nilai sosial ingkang wonten ing pethilan awujud pesen utawi amanat saking panganggit menika dipunpanggihaken kanthi langsung utawi eksplisit. Satemah saged langsung dipunmangertosi dening pamaos nilai sosialipun.

c. Wayuh

Wonten Dongeng Sato Kewan ingkang karakit Prijana Winduwinata wonten *nilai sosial* ingkang awujud Wajuh. *Nilai sosial* kasebut kawrat ing Buku Dongeng Sato Kewan kanthi irah irahan *Babon Mardhika*.

„ewadene isih ana sing dadi rasaning atine babon, jaiku kalakuane para djago isih sok dhemen **wayuh**. (Winduwinata, 1952: 34)

Pethilan ing ing inggil inggih menika narasi ingkang dipunandharaken dening pangripta, inggih menika kawontenan babon ing Parimas ingkang tasih dereng mulya sanget. Sanadyan sedaya kabetahan sampun samekta lan sampun nyekapi, ananging tasih wonten raos manahipun babon boten sekeca, inggih menika djago ingkang tasih demen wayuh. Nilai sosial ingkang awujud demen wajah Inggih menika dipitedahaken kanthi tetembungan “wayuh”, dipunanharaken kanthi cara langsung, lan sinerat langsung ing salebeting ukara kasebut.

Cara ngandharaken nilai sosial wonten ing pethilan ing inggil , kalebet cara langsung. Pirembagan menika amargi *nilai sosial* ingkang wonten ing pethilan awujud pesen utawi amanat saking panganggit

menika dipunpanggihaken kanthi langsung utawi eksplisit. Satemah saged langsung dipunmangertosi dening pamaos *nilai sosial*ipun.

d. *Kesewenang-wenangan*

Wonten Dongeng Sato Kewan ingkang karakit Prijana Winduwinata wonten *nilai sosial* ingkang awujud *kesewenang-wenangan*. *Nilai sosial* kasebut kawrat ing Buku Dongeng Sato Kewan kanthi irah irahan *Konggres Kagunan Djoged*.

Ananging sarehne lagi padha ngemaruki nganakaken konggres, tur ya padha akeh nganggure (jen pantjene mono gaweane ja akeh, ananging olehe nindakake padha **sakepenake dhewe**). (Winduwinata, 1952:101)

Pethilan ing inggil narasi ingkang dipunandharaken pangripta, inggih menika kawontenan penggedhe ing Wanarakerta ingkang nindhakaken ayahaning pradja saksekecanipun piyambak. Konggres ingkang dipunwontenaken para penggedhe ingkang kedhahipun minangka kepentingan rakyat, ananging anggenipun nglampahi boten miturut aturan. Inggih menika anggenipun konggres namung sami rawuh, mirengaken sesorahipun piyambak, menika kalawau boten sanes namung supados piyambakipun misuwur lan kalenggahanipun mindhak. Para penggedhe sami kesupen menawi piyambakipun wakil rakyat, ingkang kedhahipun mulyakaken rakyat lan sampun dados kuwajibanipun nglampagi pakaryan kanthi tememen. Nilai sosial kesewenang-wenangan dipunpitedakan ing ukara “sakepenake dhewe”, menika ugi ateges *kesewenang-wenangan* wonten ing

satunggaling jabatan. Nilai sosial menika dipunandharaken kanthi cara langsung, lan sinerat wonten ing salebeting ukara kasebut.

Cara ngandharaken nilai sosial wonten ing pethilan ing inggil , kalebet cara langsung. Pirembagan menika amargi nilai sosial ingkang wonten ing pethilan awujud pesen utawi amanat saking panganggit menika dipunpangguhaken kanthi langsung utawi eksplisit. Satemah saged langsung dipunmangertosi dening pamaos nilai sosialipun

a. Kanthi cara boten langsung

1) Gotong Royong

Wonten Dongeng Sato Kewan ingkang karakit Prijana Winduwinata wonten nilai sosial ingkang awujud gotong royong. Nilai sosial kasebut kawrat ing Buku Dongeng Sato Kewan kanthi irahan *Anantaswara*.

„O, hla ija ta. Mula kawit mau ja wis takarep-arep. Jen sing tapa kethek loro, mesthine luwih gelis ketrимane. Aku napakaken kowe ben dadi Djuru Susila, kowe napakake aku ben dadi bodjon Djuru Susila. Rak ngono.” (Winduwinata, 1952:17)

Pethilan ing inggil narasi saking pawicantenan saking Tamomaji kalihan Anantaswara, ingkang ngandharaken gotong royong anggenipun nggayuh kepengnanipun. Ukara ingkang ngawrat nilai gotong royong inggih menika **“Jen sing tapa kethek loro, mesthine luwih gelis ketrимane”**. Nilai Gotong royong antawisipun kethek kekalih anggenipun tapa menika minangka gegayuhanipun kethek menika dados djuru susila. Mriksani garwanipun paring sengkuyung

Anantaswra, pramila piyambakipun ugi nderek tapa. Miturur Anantaswara menawi ingkang tapa menika kalih, menika langkung katampi tinimbang ingkang tapa setunggal kethek.

Nilai sosial ingkang dipunandharaken pangaggit wonten ing inggil kalebet cara boten langsung, utawi implisit. Pramila pamaos mbetahaken pemahaman kangge mendhet dudutan bab nilai sosial tartamtu.

2) Raos Welas

Wonten buku Dongeng Sato Kewan anggitanipun Prijana Winduwinata wonten Nilai sosial awujud raos welas. *Nilai sosial* kasebut kawrat ing buku Dongeng Sato kewan kanthi irah-irahan *Anantaswara*.

Ananging sarehne watakke pantjen sosial, mulane jen wetenge wis wareg, turahane mangan ora dikemil kaja kethek lija-lijane, nanging ditibakake mangisor, ben dirajah kethek tjilik. (Winduwinata, 1952:4)

Pethilan ing inggil narasi ingkang dipunandharken pangaggit ingkang ngandharaken djuru baja ingkang nggadhahi watak sosial dhumateng kethek alit ing Wanarapradja. Cara ngandharaken *nilai sosial* wonten ing pethilan ing inggil ingkang wonten sambetipun kalihan raos welas menika cara boten langsung. Raos welas ingkang dipunpitedahaken menika awujud tumindakipun Djuru Boga, anggenipun dhahar sampun tuwuk, dhaharanipun boten lajeng dipunkemil piyambak kados kethek sanesipun, ananging dhaharipun

dipuntibakaken ing ngandhap supados saged dipunkemil dening kethek-kethek alit.

Gayut kalihan andharan ing inggil wonten buku Dongeng Sato Kewan anggitanipun Prijana Winduwinata nilai sosial awujud bektos kalihan tiyang sanes ingkang dipunandharaken kanthi boten langsung langsung ingkang irah-irahanipun *Begawan-Tega-Ing-Rat*.

Ora betjik mateni sapadha-padhaning urip. Mundhak ngalang-ngalangi manunggaling Kawula Kalawan gusti. (Winduwinata, 1952:84)

Pethilan ing inggil pawicantenan saking Ki Lurah Tulus dhumateng para kewan ingkang bbadhe mejahaken asu adjag. Cara ngandharaken nilai sosial wonten ing pethilan ing inggil ingkang wonten sambetipun kalihan raos welas menika cara boten langsung. Ukara ingkang mitedahaken raos welas inggih menika **“Ora betjik mateni sapadha-padhaning urip”**. Ukara kasebut dipunandharaken dening Sang Begawan dening murid-muridipun ngengingi perkawis asu adjag ingkang badhe dipunpejahi. Sanadyan asu adjag menika tumindakipun ala, ananging sang begawan tasih nggadhahi raos welas, saengga boten lila menawi asu adjag menika dipunpejahi.

Nilai sosial ingkang dipunandharaken pangaggit wonten ing inggil kalebet cara boten langsung, utawi *implisit*. Pramila pamaos mbetahaken *pemahaman* kangge mendhet dudutan bab *nilai sosial* tartamtu.

3) Tanggel Jawab

Wonten buku Dongeng Sato Kewan anggitanipun Prijana Winduwinata wonten *nilai sosial* awujud tanggel jawab. *Nilai sosial* kasebut wonten ing buku Dongeng Sato kewan kanthi irah-irahan *Anantaswara*.

Jen ana mungsuh teka, Djuru Baja lan pradjurite sing nanggulangi.(Winduwinata, 1952:5)

Pethilan ing inggil narasi ingkang dipunandhareken panganggit, inggih menika ngandharaken padhamelanipun Djuru baja. Cara ngandharaken *nilai sosial* wonten ing pethilan ing inggil ingkang wonten sambetipun kalihan tanggel jawab menika cara boten langsung. Saged dipuntingali saking pethilan ing inggil, bilih padamelanipun djuru baja inggih menika njagi kawilujengan sedaya warga ing Wanarapradja. menawi wonten mbebaya saking kewan ingkang ageng-ageng, kados gajah, banteng, lan macan, djuru baja ingkang nanggulangi. Menika kanthi cara menawi wonten macan, para kethek lajeng dipunken pados panggenan ingkang aman. Saklajengipun djuru baja lan prajuritipun ngleledhek macan supados boten ngoyak kethek sanes.

Gayut kalihan andharan ing inggil wonten buku Dongeng Sato Kewan anggitanipun Prijana Winduwinata *nilai sosial* awujud tanggel jawab ingkang dipunandharaken kanthi boten langsung langsung ingkang irah-irahanipun *Babon Mardhika*

Kadjaba padha ndjaluk pangapura tumrapping tandang tanduking djaga baja, uga njuruhi djago kang bagus-bagus. Tjatjahe rong puluh, dadi padha karo akehing dhajoh. (Winduwinata, 1952:46)

Pethilan ing inggil pacelathon saking parampa ingkang maringi pamrayogi dhumteng panitya sarasehan ing Parimas. Cara ngandharaken nilai sosial wonten ing pethilan ing inggil ingkang wonten sambetipun kalihan tanggel jawab menika cara boten langsung. Ngengingi prastawa pitik mancapala, ingkang kuciwa lan sedih. Minangka wujud tanggel jawabipun panitya, mriksani dhayaoh ingkang kuciwa, para panitya sarasehan ing Parimas sami nyuwun pangaksami dhumateng sedaya dhayoh, ugi nyamektakaekn djago ingkang bagus-bagus. Panitya sarasehan ugi sadhar bilih adicara ingkang dipunlampahi tasih kirang sampurna. Menika kalawau wujudipun tanggel jawab panitya sarasehan dhumateng pitik mancapala.

Gayut kalihan andharan ing inggil wonten buku Dongeng Sato Kewan anggitanipun Prijana Winduwinata *nilai sosial* awujud tanggel jawab ingkang dipunandharaken kanthi boten langsung langsung ingkang irah-irahanipun *Babon Mardhika*.

Dene jen meksa nempuh, Ki Tulus ora bakal atinggal glanggang tjolong palju. (Winduwinata, 1952:83)

Pethilan ing inggil narasi ingkang dipunadharaken pangganit, inggih menika tumindak ingkang dipunlampahi Ki Tulus menawi

dipunmengah kalihan macan. Cara ngandharaken *nilai sosial* wonten ing pethilan ing inggil ingkang wonten sambetipun kalihan tanggel jawab, menika cara boten langsung. Ukara “**atinggal glanggang tjolong palju**” mitedahaken tanggel jawabipun Ki Tulus, menawi wonten asu adjag, Ki Tulus boten lajeng tjolong playu. Ateges Ki Tulus badhe nglawan asu, menika wujudipun tanggel jawab ngengingi Ki Tulus minangka Lurah ing mriku. Dados sampun dados kuwajibanipun menawi Ki Tulus njagi daerahipun lan sedaya warganipun saking bebaya. Tumindak ingkang kala wau ingkang dipunsebat tanggel jawab.

Nilai sosial ingkang dipunandharaken pangaggit wonten ing inggil kalebet cara boten langsung, utawi implisit. Pramila pamaos mbetahaken pemahaman kangge mendhet dudutan bab *nilai sosial* tartamtu.

4) Bektos kalihan tiyang sanes

Wonten buku Dongeng Sato Kewan anggitanipun Prijana Winduwinata wonten nilai sosial awujud bektos kalihan tiyang sanes. Nilai sosial kasebut kawrat ing buku Dongeng Sato kewan kanthi irahan *Anantaswara*.

Aku tak ngrewang-ngrewangi tirakat. Jen kowe durung dadi Djuru Susila, jen mlaku aku ora arep ngadeg, tak terus mbrangkang wae kaja kethek tjilik.....(Winduwinata,1952:15)

Pethilan ing inggil narasi saking pawicantenan Tamomaji dhumateng Anantaswara. Cara ngandharaken nilai sosial wonten ing

pethilan ing inggil ingkang wonten sambetipun bektos kalihan tiyang sanes, menika cara boten langsung. Bektos ing mriki gayutanipun bektos kalihan garwanipun. Tamomaji ingkang paring pambiyantu dhumateng garwanipun, ngengingi gegayuhan supados Anantaswra dados djuru. Pambiyantunipun menika awujud Tamomaji ingkang purun mlampah mbrangkang, tapa, lan sesorah. Menika kala wau boten sanes wujudipun bektos Tamomaji dening Anantaswara.

Gayut kalihan andharan ing inggil wonten buku Dongeng Sato Kewan anggitanipun Prijana Winduwinata *nilai sosial* awujud bektos kalihan tiyang sanes ingkang dipunandharaken kanthi boten langsung langsung ingkang irah-irahanipun *Anantaswara*.

Kethek kang wus lungguh ing bangsal padha ngadeg kabeh, tangane ngapurantjang. (Winduwinata,1952:21)

Pethilan ing inggil narasi ingkang dipunadharaken dening panganggit inggih menika kawontenan saking kethek alit mriksani Ratunipun Mahadanta rawuh ing pasewakan. Cara ngandharaken *nilai sosial* wonten ing pethilan ing inggil ingkang wonten sambetipun kalihan bektos kalihan tiyang sanes, menika cara boten langsung. Karawuhanipun Mahadanta ing bangsal pasewakan menika, dipunsambut kalihan sedaya kethek ing Wanarapradja. Mriksani ratunipun rawuh, sedaya kethek sami ngapurancang lan jumeneng sedaya. Menika wujudipun hormat, bektos kalihan sakinggilipun.

Nilai sosial ingkang dipunandharaken pangaggit wonten ing inggil kalebet cara boten langsung, utawi implisit. Pramila pamaos mbetahaken pemahaman kangge mendhet dudutan bab nilai sosial tartamtu.

5) *Toleransi* / Tapa Slira

Wonten buku Dongeng Sato Kewan anggitanipun Prijana Winduwinata wonten nilai sosial awujud *toleransi*/tepa slira. Nilai sosial kasebut kawrat ing buku Dongeng Sato kewan kanthi irah-irahan *Anantaswara*.

Kethek banjur padha nglumpuk ngubengi ratune karo nangis. (Winduwinata, 1952:13)

Pethilan ing inggil narasi ingkang dipunandharaken pangaggit, inggih menika kawontenan sakbibaripun sedanipun djuru susila. Cara ngandharaken *nilai sosial* wonten ing pethilan ing inggil ingkang wonten sambetipun *toleransi*/tepa slira, menika cara boten langsung. Sedanipun djuru susila ndamel sedih sedaya kethek ing Wanarapradja. Para kethek sami tetangisan ngraos sedih amargi setunggal kulawarganipun seda. Menika wujudipun tepa slira, nderek bela sungkawa marang tiyang ingkang nembe kasesahan.

Gayut kalihan andharan ing inggil wonten buku Dongeng Sato Kewan anggitanipun Prijana Winduwinata *nilai sosial* awujud *toleransi*/tepa slira ingkang dipunandharaken kanthi boten langsung langsung ingkang irah-irahanipun *Begawan-Tega-Ing-Rat*.

Mangka sanadyan ngerti jen asu adjag kuwi gaweane mangan bangsane wedhus, nanging Sang Begawan, katone ora serik atine. (Winduwinata, 1952:84)

Pethilan ing inggil narasi ingkang dipunandharaken panganggit, inggih menika sang Begawan ingkang nggadhahi watah tepa slira. Cara ngandharaken *nilai sosial* wonten ing pethilan ing inggil ingkang wonten sambetipun *toleransi*/tepa slira, menika cara boten langsung. Sang Begawan ingkang nggadhi raos *toleransi* dhumateng asu adjag. Inggih menika sanadyan asu adjag menika mengsahipun para kewan, para murid-muridipun, ananging Sang Begawan tasih nggadhahi raos toleransi, boten serik manahipun dhumateng asu adjag. Mangertosi murid-muridipun badhe mejahi asu adjag, sang Begawan ugi boten lila.

Nilai sosial ingkang dipunandharaken panganggit wonten ing inggil kalebet cara boten langsung, utawi *implisit*. Pramila pamaos mbetahaken pemahaman kangge mendhet dudutan bab *nilai sosial* tartamtu.

6) *Keramahan*

Wonten buku Dongeng Sato Kewan anggitanipun Prijana Winduwinata wonten *nilai sosial* awujud *keramahan*. *Nilai sosial* kasebut kawrat ing buku Dongeng Sato kewan kanthi irah-irahan *Babon Mardika*.

„Wah umpamane aku iki durung ngoyot ana ing Parimas, mesti ngalih omah ana ing Suruhaju. Hla djenenge desane wae Suru-aju! Apa maneh pitikke!”...(Winduwinata, 1952:14)

Pethilan ing inggil pawicantenan antawisipun Djago pamong tamu dhumateng satunggaling pithik saking Suruhaju. Cara ngandharaken *nilai sosial* wonten ing pethilan ing inggil ingkang wonten sambetipun kalihan raos *keramahan* menika cara boten langsung. Anggenipun pamong pradja ngendikan kalihan pitik suruhaju kanthi tetembungan ingkang sekeca, lan ndamel bingahipun manah ingkang mirengaken. Menika wujud *keramahan* saking pamong pradja dhumateng pitik mancapala.

Gayut kalihan andharan ing inggil wonten buku Dongeng Sato Kewan anggitanipun Prijana Winduwinata nilai sosial awujud *keramhan* ingkang dipunandharaken kanthi boten langsung langsung ingkang irah-irahanipun *Begawan-Tega-Ing-Rat*.

Ana ing omahe Sardulapati, tjempe papat mau katone digemateni banget. (Winduwinata, 1952:91)

Pethilan ing inggil narasi ingkang dipunandharaken panganggit, inggih menika kawontenan tjempe ingkang wonten ing griyanipun Surdulapati. Cara ngandharaken *nilai sosial* wonten ing pethilan ing inggil ingkang wonten sambetipun *toleransi*/tepa slira, menika cara boten langsung. Saksampunipun Sardulapati lan para tjempe ing griyanipun, para tjempe dipunsuguhi dhaharan ingkang langkung sekeca, menapa ingkang dipunsuwun, dipunsamektakaken dening Sardulapati. Lajeng menawi wonten tjempe ingkang boten

sekeca lajeng dipuncaosi jamu. Anggenipun Sardulapati nggemateni dening para tjempe menika wujud keramahan.

Nilai sosial ingkang dipunandharaken pangaggit wonten ing inggil kalebet cara boten langsung, utawi implisit. Pramila pamaos mbetahaken pemahaman kangge mendhet dudutan bab *nilai sosial* tartamtu.

7) *Keadilan*

Wonten buku Dongeng Sato Kewan anggitanipun Prijana Winduwinata wonten nilai sosial awujud *Keadilan*. *Nilai sosial* kasebut kawrat ing buku Dongeng Sato kewan kanthi irah-irahan *Zulfulus*.

Wusana tinggi tjilik ora bisa ngombe apa-apa. Mulané awake saja kuru-kuru. Mangka olehe dikon mbajar padjeg adjeg.(Winduwinata, 1952:71)

Pethilan ing inggil narasi ingkang dipunadharaken pangaggit, ngengingi kawontenan tinggi alit ing amben Kanthil ingkang gesangipun rekaos. Cara ngandharaken nilai sosial wonten ing pethilan ing inggil ingkang wonten sambetipun kalihan *keadilan*, menika cara boten langsung. Sinaosa tinggi alit sampun nglampahi menapa ingkang dados kuwajibanipun , ananging tinggi alit boten angsal hakiipun. Tinggi alit anggenipun bayar pajeg menika ajeg, kedahipun pikantuk hakiipun, inggih menika angsal jatah getih. Ananging kasunyatanipun tinggi alit boten pikantuk jatah getih. Namung tinggi-tinggi tartamtu ingkang pikanthuk jatah menika.

Gayut kalihan andharan ing inggil wonten buku Dongeng Sato Kewan anggitanipun Prijana Winduwinata *nilai sosial* awujud *keadilan* ingkang dipunandharaken kanthi boten langsung langsung ingkang irah-irahanipun *Konggres Kagunan Djoged*.

Jen ora montjer ana ing papan umum, sanadyan njambut gawene temenan, apa maneh kok mundhak blandjane, tanpa wae kadhang-kadhang sok ora. (Winduwinata, 1952:101)

Pethilan ing inggil narasi saking panganggit, ingkang ngandharaekn kawontenan sato kewan ing Wanarakerta. Cara ngandharaken *nilai sosial* wonten ing pethilan ing inggil ingkang wonten sambetipun kalihan *keadilan*, menika cara boten langsung. Kawontenan ing Wanarakerta, gesangipun sato kewan. Inggang nguwaosi pamrentahan ing nagari inggih menika namung kewan ingkang langkung misuwur. Sanadyan piyambakipun nyambutdamelipun boten tememen, namung adhedhasar kathahipun sesorah. Menawi sampun misuwur anggenipun mindhak pangkatipun, utawi mindhak blanjaipun menika langkung gampil. Beda kalihan kewan ingkang boten misuwur, sandyan anggenipun nyambutdamel menika tememen, ananging amargi boten misuwur mindhak pangkat lan blanja ugi radi sisah. Menika ateges pamrentahan ingkang boten adil, kedahipun pemerintah langkung nggatosaken saking *kualitasipun*, boten namung *kuantitasipun*.

Nilai sosial ingkang dipunandharaken panganggit wonten ing inggil kalebet cara boten langsung, utawi *implisit*. Pramila pamaos

mbetahaken pemahaman kangge mendhet dudutan bab *nilai sosial* tartamtu.

8) *Silaturahmi*

Wonten buku Dongeng Sato Kewan anggitanipun Prijana Winduwinata wonten nilai sosial awujud *Silaturahmi*. *Nilai sosial* kasebut kawrat ing buku Dongeng Sato kewan kanthi irah-irahan *Zulfulus*.

Mungguh tekaku mrene kuwi, sepisan: ngaturake salam-taklime lurahku marang ki Lurah, lanpindhone : jen dadi atimu, aku arep rembugan bab kasangsaraning tinggi saindenging djagat.(Winduwinata, 1952:63)

Pethilan ing inggil pawicantenan antawisipun Zulfulus kalihan Lurah amben Lor, ngengingi bab salin unjukan. Cara ngandharaken nilai sosial awujud silaturahmi ingkang dipunpitedahaken kanthi cara boten langsung. Ing mriku boten dipunsebataken silaturahmi kanthi langsung, ananging anggenipun Zulfulus sowan ing amben lor menika wujud silaturahmi. Lan anggenipun ngandharaken ancas piyambakipun sowan menika, miturut pamrayogi kula salah satunggaling *tahapan silaturahmi*.

Cara ngandharaken *nilai sosial* wonten ing pethilan ing inggil ingkang wonten sambetipun kalihan *Silaturahmi*, menika cara boten langsung. Bab menika amargi saking pethilan ing inggil ingkang awujud ukara menika, pamaos mbetahaken pemahaman kangge mendhet dudutan bab nilai sosial tartamtu. Nilai sosial ingkang

dipunandharaken pangaggit wonten ing inggil kalebet cara boten langsung, utawi implisit.

9) *Boten KKN*

Wonten buku Dongeng Sato Kewan anggitanipun Prijana Winduwinata wonten nilai sosial awujud *Kkn*. Nilai sosial kasebut kawrat ing buku Dongeng Sato kewan kanthi irah-irahan *Zulfulus*.

Hla wong Nagari wae kok dirembug ! Anggere kowe dhewe wis kepenak rak uwis ! (Winduwinata, 1952:62)

Pethilan ing inggil pawicantenan antawisipun Coro kalihan Zulfulus, ngengingi bayaran anggenipun tinggi menika nitih coro. Cara ngandharaken nilai sosial wonten ing pethilan ing inggil ingkang wonten sambetipun kalihan *KKN*, menika cara boten langsung. Saking andharan Coro ingkang nuturi Zulfulus, bilih piyambakipun boten sah menggalih nagari babagan bayaranipun nunggang coro. Babagan bayaran anggenipun nunggang coro menika ngginakaken kas nagari dados Zulfulus boten ngangge artanipun piyambak. Menika manggihaken *pemahaman* bilih menawi piyambakipun (para penggedhe negari) sampun mulya, sampun sekeca, boten sah menggalihaken negari malih.

Gayut kalihan andharan ing inggil wonten buku Dongeng Sato Kewan anggitanipun Prijana Winduwinata nilai sosial awujud *KKN* ingkang dipunandharaken kanthi boten langsung langsung ingkang irah-irahanipun *Zulfulus*.

„amarga nindakake ajahaning pradja! Wruhanmu ja, tinggi bodho, jen anakku melu nunggang Tjoro tanpa mbayar dewe kuwi, sebabe, amarga duwe tugas kewadajiban untuk nagari kita jang tertjinta. Anakku kuwi sadjrone lelungan menjang mantjapala rak takdadekaken sekretarisku, hla bodjoku takdadekake verpeleegsterku. Keponakanku kae, sing sidji takdadekke djurubasa, sing sidji takdadekake djurutik, sidjine takdadeaken palaku. (Winduwinata, 1952:71)

Pethilan ing inggil pawicantenan antawisipun Zulfulus dhumateng satunggaling tinggi alit ingkang protes ngengingi menawi salin unjukan ing amben sanes menika, Zulfulus ngajak sedaya kulagotranipun. Pethilan ing inggil ngawrat *nilai sosial* awujud *kkn*. Mliginipun *nepotisme*. Inggih menika dipunpitedahaken saking ukara ing inggil, ing mriku Zulfulus ndadoskane sedaya kulagotranipun dados petinggi pamrentahan ing nagarinipun. Menika boten sanes namung supados sedaya kulawarganipun saged ngraosaken fasilitas negari langkung gampang, gratis, ngengingi ingkang dados petinggi pamrentahan menika sedaya kagiyatanipun ngginakaken kas negari. Menika langkung jelas satunggaling tumindak ingkang salah inggih menika nepotisme.

Nilai sosial ingkang dipunandharaken pangaggit wonten ing inggil kalebet cara boten langsung, utawi *implisit*. Pramila pamaos mbetahaken pemahaman kangge mendhet dudutan bab *nilai sosial* tartamtu.

10) Boten *sewenang-wenangan*

Wonten buku Dongeng Sato Kewan anggitanipun Prijana Winduwinata wonten nilai sosial awujud *Kesewenang-wenangan*. Nilai sosial kasebut kawrat ing buku Dongeng Sato kewan kanthi irah-irahan *Anantaswara*.

Ngerti kowe sing diarani pilsapat? Ora ngerti? Sukur! Dasar kowe kuwi munjuk goblog! (Winduwinata, 1952:10)

Pethilan ing inggil pawicantenan antawisipun Djuru Susila kalihan kethek alit, kawontenan menika kadadosan saking satunggaling kethek alit ingkang protes kalihan djuru Susila. Cara ngandharaken *nilai sosial* wonten ing pethilan ing inggil ingkang wonten sambetipun kalihan *Kesewenang-wenangan*, menika cara boten langsung. Ing mriku Djuru Susila anggenipun paring pangertosan dhumateng kethek alit menika wujud *kesewenang-wenangan*, dipunpitedahaken kanthi tetembunganipun djuru susila ingkang langkung kasar. Kedahipun djuru susila maringi tuladha dening muridipun, bilih piyambakipun kethek ingkang berbudi, dados anggenipun maringi pangertosan menika sareh lan tetembungan ingkang dipunginakaken langkung sekeca.

Nilai sosial ingkang dipunandharaken pangaggit wonten ing inggil kalebet cara boten langsung, utawi implisit. Pramila pamaos mbetahaken pemahaman kangge mendhet dudutan bab *nilai sosial* tartamtu.

BAB V

PANUTUP

A. Dudutan

Saking asiling panaliten saha pirembaganipun ingkang sampun dipunandharaken wonten ing bab bab ing ngajeng, ngengingi wujud *nilaisosial* lan caranipun ngandharaken *nilai sosial*, menika saged dipunpendhet dudutan wonten ngandhap menika :

1. Wujud *nilai sosial* wonten 12 wujud inggih menika gotong royong, raos welas, tanggel jawab, bektos kalihan tiyang sanes, *persatuan, toleransi* /tepa slira, *keramahan, keadilan, silaturahmi*, boten *KKN*, boten *sewenang-wenang*, boten *wayuh*.
2. Caranipun ngandharaken *nilai sosial* kanthi langsung saha cara boten langsung.

B. Implikasi

Nilai-nilai sosial ingkang wonten ing buku Dongeng Sato Kewan ingkang karakit Prijana Winduwinata tasih sami kalihan kawontenan ing masarakat sakmenika. *Nilai-nilai sosial* menika saged dipundadosaken acuan, kangge nglampahi pagesangan wonten ing dunya menika, mliginipun gesang ing lingkungan masarakat.

Panaliten menika kaajab saged mukarabi tumrap pamaos, sarana kangge mangertosi *nilai-nilai sosial* ingkang wonten ing Dongeng Sato Kewan anggitanipun Prijana Winduwinata. Kajawi menika, panaliten

menika ugi saged dipunginakaken minangka referensi tumrap mahasiswa ingkang badhe nglampahi panaliten ingkang sami, inggihmenika panaliten ing bab *nilai sosial* wonten ing dongeng.

C. Pamrayogi

1. Dongeng menika *karya sastra* ingkang ngawrat pinten-pinten nilai ingkang wigati tumrap manungsa ing pagesangan, mliginipun dongeng kewan. Pramila langkung sae menawi dongeng ingkang wonten ing masarakat dipungladi supados tetep lestantun, saged ugi dongenging kang wujudipun tasih *foklor* wonten ing masarakat dipunterbitaken dados awujud buku.
2. Dongeng menika jumedhul saking kasunyatan ing pagesangan masarakat, ugi saged dipunsebat *cerminan* pagesangan masarakat. Pramila saged dipundadosaken sarana piwucalan, mliginipun nyinaoni nilai sosial. Ngandharaken lan maringi gambaran kadospundi masarakat menika gesang, ngengingi sambetipun kalihan lingkungan masarakat.
3. Panaliten menika nлити bab nilai sosial ingkang wonten ing salebeting dongeng kewan. Awit saking menika saged dipunlampahi panaliten tumrap *karsa sastra* sanes, kadosta cerbung, novel, cerkak, lan sapanunggalanipun.

KAPUSTAKAN

- Aminudin. 2010. *Pengantar Apresiasi Karya Sastra*. Bandung : Sinar Baru Agensindo.
- Bertens, K. 1993. *Etika*. Jakarta : Gramedia Pustaka Utama.
- Budianto, Melani. 2003. *Membaca Sastra (Pengantar Memahami Sastra untuk Perguruan Tinggi)*. Magelang: Indonesia Tera.
- _____. 2008. *Membaca Sastra (Pengantar Memahami Sastra untuk Perguruan Tinggi)*. Magelang: Indonesia Tera.
- Damono, Supadi Djoko. 1978. *Sosiologi Sastra; Sebuah Pengantar*. Jakarta : Pusat pembinaan dan Pengembangan Bahasa.
- Daroeso, Bambang. 1986. *Dasar dan Konsep Pendidikan Moral Pancasila*. Surabaya: Aneka Ilmu
- Endraswara, S. 2011. *Metodologi Penelitian Sosiologi Sastra*. Yogyakarta : CAPS.
- _____. 2013. *Sosiologi Sastra (Studi, Teori dan Interpretasi)*. Yogyakarta : Ombak.
- Faruk. 1999. *Pengantar Sosiologi Sastra; Dari Strukturalisme Genetik sampai Post Modernisasi*. Yogyakarta : Pustaka pelajar.
- Fiyani, Mega. 2010. *Nilai Sosial Dalam Novel Bukan Pasar Malam Karya Pramoedya Ananta Toer; Implikasi Terhadap Pembelajaran Sastra*. Jakarta : UIN Syarif Hidayatullah.
- Hartoko, Dick dan B. Rahmanto. *Pemandi di Dunia Sastra*. Yogyakarta : Kanisius.
- Hermanto. 2009. *Nilai piwucal Moral ing Buku Sato Kewani Ingkang Karakit Dening Irwan Sudjono*. Yogyakarta : Skripsi.
- [Http://kbbi.web.id/](http://kbbi.web.id/) bakti, gotong royong, persatuan, keramahan, silaturahmi, KKN, keadilan, toleransi -13 Juni 2014, 16:15:14
- Kurnia, Sayuti dkk. 1996. *Teori Sastra*. Jakarta : Depdikbud.
- Mardiatmadja, B.S. 1986. *Tantangan Dunia Pendidikan. Tantangan Dunia Pendidikan*. Yogyakarta : Kanisius.

- Nurdiyantoro, Burhan. 2007. *Teori Pengkajian Fiksi*. Yogyakarta :Gadjah Mada University Press.
- Nursisto. 2000. *Ikhtisar Kesusastraan Indonesia*. Yogyakarta : Adicita Karya Nusa.
- Poerwadarminta, W.J.S. 1939. *Baoesastro Djawa*. Groningen, Batavia : JB Walters' Uitgevers Maatschappij N.V
- Ratna, Nyoman Kutha, 2003. *Paradigma Sosiologi Sastra*. Yogyakarta: Pustaka pelajar.
- Sugiyono.2009. *metode Penelitian, Kuantitatif, Kualitatif, dan R & D*. Bandung : Alfabeta.
- Suyitno. 1986. *Sastra Tata Nilai Dan Eksegesis*. Yogyakarta : Hanindita.
- Suroso, dkk. 2009. *Kritik Sastra Teori, Metodologi, dan Aplikasi*. Yogyakarta: Elmatera Publishing.
- Winduwinata, Pridjana. 1952. *Dongeng Sato Kewan*. Djakarta : Balai pustaka

LAMPIRAN

Tabel 05. Wujud Nilai Sosial lan Cara Ngandharaeken

No	Kaca	Ukara, Tembung, Paragraf	Konteks	WujudNilaiSosial												Kat	
				1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	L	BL
1.	3	Olehe marentah pradja, Mahadanta dibantu denung ketek papat sebutane djuru, yaiku djuru Boga, Djuru Baja, Djuru Usada lan Djuru susila.	jajaran petinggi wonten tatanan nagara Wanarapradja	√		√										√	√
2.	4	Saananing pangan mau bandjur didum-dum dening Djuru Boga marang para kethek.	Pakaryanipun Djuru Boga wonten ing Wanapradja			√											√
3.	4atine kamiwelassen, amarga watakke sosial.....	Djuru boga melas marang kethek cilik ingkang boten angsal dhaharan, namung nadhahi wowohan tampikan lan lepehan kethek ingkang sami mukti wonten ing		√											√	

			ngandapipun														
4.	4	Ananging sarehne watakke pantjen sosial, mulane jen wetenge wis wareg, turahane mangan ora dikemil kaja kethek lija-lijane, nanging ditibakake mangisor, ben dirajah ketek tjilik.	Djuru boga melas marang kethek cilik ingkang boten angsal dhaharan, namung nadhahi wowohan tampikan lan lepehan kethek ingkang sami mukti wonten ing ngandapipun		√											√	
5.	4	Mung jen kethek gedhe-gedhe lagi pada methongkrong ana ing wit waringin, kethe tjilik padha nunggoni ana ing ngisore, nadhahi wowohan utawa lepehane kang padha mukti ana ing dhuwur	Kethek alit ingkang boten pikantuk jatah dharan namung nenggo ing sakngandhapipun kethek ageng.							√							√
6.	5	Djuru Baja kuwi pagaweane ndjaga keslametan. Umpamane manungsa, kena dipadhakke karo penggedhe pulisi lan pradjurit	Pagaweane Djuru Baja ing Wanarapradja			√											√
7.	5	Jen ana mungsuh teka, Djuru Baja lan pradjurite	Pakaryanipun Djuru baja lan			√											√

		sing nanggulangi Dene jen kepeksa, senadyan geluta karo macan pisan ja kudu wani.	prajuritipun, anggenipun dados Djuru Baja menika abot sanggane, kedah purun gelut kalihan matjan														
8.	6	Supaja adja kerep-kerep olehe kena lelara, saben dino kethek pada dikon petan, ben resik kulite, ora kebak tuma	Djuru Usada maringi prentah dhumateng sedaya kethek ing Wanarapradja supados saben dinten menika petan			√											√
9.	6	Sarehne para kethek wis padha ngerti lagejane, mulane jen oleh tuma ora ditjeplusi kabeh	Kethek alit sampun mangertos kalihan kagiatanipun Djuru Usada, anggenipun kliling mriksani kethek ingkang sami petan nyuwun jatah tuma							√							√
10.	8	Jen nyebut Mahadanta kudu: Sri Bagendha Pepundhen Kita ingkang Maha Minulja, jen bekel:.....	Penggedhe ing Wanarapradja nggadhahi sebutan piyambak-piyambak				√									√	
11.	10	Ngerti kowe sing diarani pilsapat? Ora ngerti?	Djuru Susilo ingkang boten									√					√

		Sukur! Dasar kowe kuwi munjuk goblog!	trimo dipunprotes kalihan kethek cilik, malah ngandharaken bilih piyambakipun menika ahli pedagogi lan pilsapat														
12.	13	Kethek banjur padha nglumpuk ngubengi ratune karo nangis.	Para kethek ing Wanarapradja tetangisan anggenipun mangertos bilih Djuru susila tiwas dipunmangsa macan kombang					√									√
13.	13	Matjan gembong kuwi turun-temurun mula dadi mungsuh kita. Mulane kita ja kudu tetep ngati-ati, kudu tansah awas lan waspada	Pethilan sesorahipun Mahadanta, ingkang ngemutaken ngengingi mungsuh para kethek menika macan gembong			√											√
14.	14	Saiki ajo padha ndongakake arwahe swargi P.I.M.M	Mahadanta ngajak para warga Wanarapradja sami kirim donga dhumateng Djuru Susila P.I.M.M				√		√								√

			ingkang diterjng macan				√										
15.	14	Kethek bandjur pada ngadheg kabeh, tumungkul padha memudji. Mudjekake atmane Djuru Susila tumuli pinarengan mungguh ing swarga	Sedaya kethek ing Wanarapradja sami bela sungkawa saking pejahipun Djuru Susilo				√										√
16.	14	Duh Dewaning para kethek, muga-muga njawane P.I.M.M. Djuru Susila pinaringan pangaksama	Salah satunggaling kethek andedonga kangge arwahipun Djuru Susila				√		√								√
17.	15	Pandjanganing ati mau didjurungi banget karo sing wadon	Anantaswara kepengin dados Djuru Susila				√										√
18.	15	Pakne, aku iki ora meri ora apa, ananging jen tak sawang, kaja-kaja ing sanagara Wanarapradja kuwi ora ana kethek sing kawruhe utawa kapinterane madhani kowe	Tamomaji ngendhikan kalihan Anantaswara babagan kapinteran garwanipun boten wonten ingkang nyaingi ing Wanarapradja				√										√
19.	15	Aku tak ngrewang- ngrewangi tirakat. Jen kowe durung dadi Djuru Susila, jen mlaku aku ora arep ngadeg, tak terus	Anantaswara ingkang kepengin dados Djuru Susilo dipunjurungi kalihan				√										√

		mbrangkang wae kaja kethek tjilik.	garwanipun, Tamomaji														
20.	17	Tangga-teparone sing paturone nunggal sapang nganti padha ora bisa turu.	Anggenipun nggayuh kepinginanipun Anantaswara lan Tamomaji saben dinten sesorah boten kendat					√									√
21.	20	„sedulur-sedulurku kabeh, adja padha dadi atimu, ja! Wanarapradja kuwi nagara dhemokratis. Sing ngusulake supaja Anantaswara didadekake Djuru Susila kuwi akeh banget. Mulane ja kepeksa takturuti	Mahadanta nyaosi pangertosa kalihan kethek ingkang boten trima menawa Anantaswara dados Djuru Susila							√							√
22.	21	Kethek kang wus lungguh ing bangsal padha ngadeg kabeh, tangane ngapurantjang	Mahadanta rawuh ing bangsal pasewakan dipuniringi dening Djuru lan prajurit bajangkara				√									√	
23.	22	„Wanarapraja djaja! Sakabehing kethek sing ana ing bangsal padha ngangkat tangane tengen karo mangsuli:	Saderengipun Mahadanta sesorah minangka upacara ngangkat Anantaswara dados					√								√	

		„Djaja Wanarapradja!”	Djuru Susila														
24.	26	Ora luwih aku mung njuwun pangestu marang S.B.P.K.I.M.M., supaja aku kuwata nindakaken kuwajibanku.	Anantaswara nyuwun donga pangestu marang S.B.P.K.I.M.M Mahadanta supados saged nglampahi kewajibanipun dados Djuru Susila				√										√
25.	26	Sing didjawil wis rumangsa dadi andahane, mulane enggal-enggal nindakake pakone Tamomaji.	Tamomaji anggenipun mirengaken sesorah garwanipun ngraos bosen lan ngantuk, pramila njawil bodjon bekel supados ndidis piyambakipun				√										√
26.	27	„Slamet , ja ju, Slamet!!”	Para kethek sami ngucapaken slamet kalihan Tamomaji bilih garwanipun dipunpilih dados Djuru Susila							√							√
27.	27	„Aku melu bungah banget, Ju, kowe dadi bodjo djuru.	Para kethek sami ngucapaken slamet kalihan Tamomaji bilih garwanipun dipunpilih dados							√							√

			Djuru Susila														
28.	29	„Sing kliling kuwi betjike kethek nomnoman wae, para prapot lan bekel, gedhe-gedhene para lurah.	Sasampunipun Anantaswara nggayuh pepinganipun, Anantaswara boten nate kliling mirsani pagaweanipun.											√			√
29.	30	Olehe lungguh sila ngetepes, tangane ngapurantjang, sirah kondjem ing siti	Satunggaling kethek ingkang nyuwun supados piyambakipun dipundadosaken Panjarikan dening Anantaswara				√										√
30.	34	...jaiku kalakuane djago; isih sok dhemen wajah.	Pitik Babon tasih padha gundha, ngengingi pitik djago ingkang tasih sami wajah, boten namung setunggal ananging ngantos wolu												√	√	
31.	34	Sarehne dieliake bola-bali meksa ora kena, mulane para babon bandjur padha rukunan arep ngegake kumpulan kanggo brantas kalakuane djago sing ora	Para babon menika badhe ndamel satunggaling kempalan kaliyan para babon ing Parimas lan desa tangganipun	√				√								√	√

		betjik mau.	supados brastas djago ingkang wayuh lan mujudaken kahanan ingkang tentrem														
32.	37	„aneh kakang Djeggersumpel kuwi! Hla wong bodjone wis wolu kok saben dina isih ngojak-ojak dhere lor kono kuwi.	Djeggersumpel menika sejatosipun sampun gadhah garwa wolu, ananging tasih ngoyak dere-Si Manis											√	√		
33.	38	Mari, saudara silakanlah mulai berpidato!	Blirik mempersilahkan tulak ingkang badhe sesorah						√								√
34.	38	Jen djago kuwi ngadjeni marang babon, mestine rak ora mangkono	Pethilan saking sesorahipun Tulak ingkang ngandharaken bilih babon menika boten remen menawi djago menika wayuh.				√								√		
35.	39	Hla kok mekso gelem diwajuh! Hlo, rak ja kebangeten ra!	Tulak ingkang sesorah ngandharaken bilih babon ingkang purun diwajuh					√									√

			menika kebangeten banget.														
36.	39	Golek pangan dhewe bisa, ngingoni anak dhewe ja bisa!	Tulak bandingaken menawa manungsa estri menika menapa kemawon nderek garwanipun, menawa dipunwayuh wajar, ananging menawi bangsa pitik menika sanadyan wadon saged nyekapi menapa kabetahanipun, dados menawi dipunwayuh menika boten patut.					√									√
37.	39	Babon padha keplok kabeh. Sanadyan sing wis kebatjut diwajuh ja melu keplok.	Sakbibaripun Tulak sesorah, babon ingkang wonten ing pakembalan menika samikepolok sesarengan					√									√
38.	40	Mulane kita kabeh para babon lan dhara dhere ing Parimas kudu padha	Panitia kempalan ing Parimas sami ngajak sedaya					√								√	

		manunggal dadi sawidji , nglumpuk ana ing sawidjining pakumpulan.	babon dhara dhere, menika manunggal dados setunggal mupakat wewenangipun tumrap babon lan djago.													
39.	40	Mupakat apa ora, sedulur? “Mupakat”	Tulak ngandharaken bilih pakumpulan ing pundi-pundi menika kedhah mropagandakaken supados babon boten purun dipunwayuh					√							√	
40.	40	„ Ma’af, njah besar! Aku ora apa-apa kok, Olehku kluruk ora tak djarag.”	Salah satunggaling babon nyuwun ngapura kalihan pitik ingkang njagi pasemoan ing Parimas				√									√
41.	41	Jen ora gelem mareni anggone ngerak-ngeraki pitik lija, bodjone arep ndjaluk pegat.	Pitik babon ngendika kalan djago, menawi djago tasih wajah ajeng dipunpegat dening babon.							√						√
42.	43	P.B.M bandjur kongkonan menjang	Ngengingi djago ingkang tasih								√					√

		padesan Semangkadjingga, Argulobang, Dhondhongmanis, lan suruhaju.	remen goroh, P.B.M ngundang desa sanes kangge ngajak sarasehan.														
43.	44	Gabah, djagung lan lija-lijane panganan karemaning pithik wis disadjikake.	Pithik ing Parimas nyamektakaken pisungsung dumateng para dayoh ingkang badhe rawuh wonteng ing P.B.M						√							√	
44.	46	Kadjaba padha njaluk pangapura tumraping tandang-tanduking djagabaya, uga njaruhi djago kang bagus-bagus	Sasampunipun insiden para tamu ingkang dipungledhah kalihan djagabaja kanthi boten sekesa, wusana para panitia parimas nyuwun ngapuran marang para tamu			√											√
45.	46	Wah umpamane aku iki durung ngoyot ana ing Parimas, mesti ngalih omah ana ing Suruhaju	Djago pamong tamu ingkang saweg ngendhikan kalihan satumggaling tamu			√											√
46.	47	„o, dadi kowe kuwi saka	Djago pamong			√											√

		Argulobang? Nek ngono ja memper. Aku wis kerep krungu jen pithik ing Argulobang kuwi wis padha modern.....	tamu ingkang saweg ngendhikan kalihan satumggaling tamu													
47.	48	Selamat sore, nona! Bolehkah saja memperkenalkan dhiri? Saja ini Wiringkuning	Wiringkuning nyobi ngendhikan kalihan dajoh ingkang tasih mrengut			√										√
48.	50	Bab pegatan, ora mung djago, ananging babon ja kudu andhuweniwewenang megat. Dadi sapadha-padha	Asiling sarasehan menika ngandharaken bilih ingkang saged megat menika babon lan djago							√					√	
49.	51	Mula watakke djago kuwi ja aneh, jen majuh gelem, jen diwajah ora gelem	Pamrayogi saking dhere ingkang ngandharaken bab wajah menika mirsani kawontenan ing jagat.							√				√	√	√
50.	59	Ol□hégemimaudjalarans angganéak□h. Orangemungakéanakbodj oné, anangingkula-gotranéjapadadiingoni.	Zulfulus anggenipun ngemungaken arta negara boten namung anak bodjone, ananging sagotra										√			√

			kulawarganipun								√						
51.	60	Sing nindakake panggaweane sing akeh banget mau punggawane sing tjatjahe ja akeh banget. Zulfulus mung saderma mrentah lan „ tau beresnja”.	Zulfulus menika petinggi negara ingkang pakaryanipun namung nampi beresipun, namung mrentah bawahanipun								√						√
52.	60	IngkonoZulfulusngusula késupajadianakakésesam bungankaroamb□n sing anainglor, wetan, kidullankulon.	Anggenipun pados getih manungsa ingkang vitamine lengkap, Zulfulus ngusulaken bilih wonten kerjasama kalihan tinggi img negara sanesipun							√							√
53.	62	Hlawong Negara wae kokdirembug !Anggerekowe dhewwwiskepenakrakuw is !	Tjoro ngandharaken bilh Zulfulus menika boten sah mikir negara ingkang kathah medalaken beaya ngengingi keperluan Zulfulus ingkang badhe										√				√
54.	62-63	...Mungguhtekakumréne kuwi, sepisan :ngaturakésalamtaklimél urahkumarang Ki Lurah,	Zulfulus ngendikan kalihan Ki Lurah amben Lor ngrembag supados								√						√

		kapindoné : jendadiatimu, akuareprembuganbabkas angsaraningtinggisainden gingdjagat.	tinggi saged kacukupan vitamin, kanthi salin omben getih manungsa ing ambenipun piyambak- piyambak														
55.	65	Jen pantjene, aku iki mung arep weweh, mungarepnindakakékuwa djibaningtumitah, tetulung marangsapada- padaningdumadi.	Ki Lurah ngandharaken bilih menawi warga amben lor salin getih ing negeranipun Zulfulus, Warganipun Zulfulus inggih kedhah salin getih ing amben lor.					√								√	
56.	66	J□nsakaamb□nloranatin ggisepuluhsawengi, sakaamb□nkanṭil, laningkononginepsaweng i, sakaamb□nkanṭilja kudu anatinggisepuluh sing tekaanaingamb□nlor, ol□hénginepugasawengi. Dadiaranpada-pada	Ki Lurah ngandharaken prajanjen salin getih ingkang ketentuanipun menawi saking amben lor 10 tinggi, amben kantil 10 tinggi ugi						√								√
57.	68	Amargatinggitjilikkuwij □narepnunggangTjoro,	Tinggi alit sami kepengin						√								√

		kudu mbajardéwé. Mangkamejang- mulihatuswolungpuluh. Hlasapa sing kuwatkadjabatinggi sing sugih-sugih, upamanéwaétukangtjatut	nunggang coro ;lan salin omben. Ananging boten kiat anggenipun bayar. Wondene tinggi ingkang saged namung tinggi ageng lan penggedhe ingkang nginnakaken arta negari.														
58.	68	Sing mbajar kasKantilanagara. Sar□hnéoratjutjuldéwé, mulanéjatansahwira- wiringalor-ngidul, ngétan-ngulon	Petinggi negara amben kanthil saged wira-wiri anggenipun salin getih pados vitamin tanpa khawatir bayar										√				√
59.	68	„ Mbokradanggem□niraga d; duwit Negara kuwiananéaksakapadjeg ingrajat”	Anggenipun salin getih para petinggi negara ngajak sedaya kulawarganipun, boten sadhar menika ngangge arta kas negara ingkang sejatosipun arta rakyat										√				√
60.	69	Mulané kudu	Tinggi ingkang				√										√

		urutkatjang, ol□hénjokotgenténan, tur kudu saenggon, ak□h- ak□hérongenggon.	nyakot getih menungsa menika anggenipun nyokot boten angsal langkung kalih nggon, supados manungsa boten tangi lan tinggi saged ngraosaken getih sedaya													
61.	70	Ana dajohkokdir□h!	Tinggi Cilik ing negara kanthil nggresula kenging menapa menawa wonten tamu tinggi saking negara manca dipununggul- unggulaken, sedaya dipunturuti. Menawi rakyatipun piyambak boten dipungatosaken							√						√
62.	71	Wusanatinggitjilikorabis angombéapa-apa. Mulanéawakesajakuru- kuru. Mangkaol□hédikonmbaj arpadjegadjeg	Dayoh saking manca ingkang sami salin getih ing amben kanthil anggenipun nyokot manungsa boten ngatos-atos,							√						√

			wusana manungsa tangi lan tinggi cilk boten kebagean nyokot geitih ing negeranipun piyambak													
63.	71	Tinggitjilik sing radakepénakuripémung apinudjonduwésedulurtin ggigede	Para petinggi negara anggenipun salin getih nunggang tjoro boten namung pityambak, ananging sagotra kulawarga ugi dipunajak									√				√
64.	72	Anakkutakdad□kakésékr etarisku, hlabodjokutakdad□kaké verpleegsterku. Kekonakankukaé, sing sidjitakdad□kakédjuruba sa, sing sidjitakdad□kakédjurutik , sidjinétakdad□kaképelak u	Supados Zulfulus gadhah alesan kenging menapa sedaya kulawarganipun saged nunggang tjoro nganggem kas negara dados sedaya gotranipun dipundadosaken petinggi ingkang ngayahi praja									√		√		
65.	75	...Besuk jen wis pada lerem enggone muring- muring, dibatjutke.	Lurah amben Kanthil misah bekel ingkang sami			√										√

		Sakiki pada muliha.	padu , cucuh- cucuhan sinten ingkang nelasaken arta negara													
66.	77	OlehemrentahingTegalPa ngangen- angen adil bangetmulaned itresnanideningsakkabe hi ngkewan	Ki Lurah Tulus minangka lurah ing Wanarakerta, anggenipun mrentah adil sanget				√				√				√	
67.	83	Dhawuhe Ki LurahTulusjaikusupaja sakabehingkewannglu mpukdadisidji, banjurgawepager singpengkuh.	Dhawuhipun Ki Tulus ngengingi kawontenan daerahipun ingkang boten aman, amargi wontenipun asu adjag			√										√
68.	83	Sing njaga mengko banteng lan mendjangan lanang sing gedhe-gedhe	Supados patapan Wukir-Rinengga aman, dhawuhipun Ki Tulus inggih menika supados ingkang njagi ing tapel wates menika banteng mendjangn lan kewan ingkang ageng-ageng.	√		√										√
69.	83	Dene jenmeksanempuh, Ki Tulusorabakal atinggalgl	Ki Tulus boten mlayu piyambak, menawi asu adjag			√									√	

		anggangtjolongpalju.	nglawan piyambakipun														
70.	84	Ora betjik mateni sapada- padaning urip	Para tjantrik ing Alas Wukir Rinengga ngusulaken bilih Asu adjag ingkang saba ing alase dipunmusnahaken, ananging Begawan boten nyarujuki.					√	√		√						√
71.	84	Sang Begawan ketoke ora serik atine. Malah ngandani marang murid- muridte jen asu adjag kuwi sapada-pada ing tumitah, dadi ora kena diaru-arui.	Asu Adjag rembugan marang kanca-kancane menawa Begawan Tega-Ing-Rat menika wedhus ingkang becik, budi kaluhurane boten purun mejahaken sapad-padane kewan			√			√		√						√
72.	85	Ditari dadi lurah wangsulane : “Adja dadi atimu kisanak, aku ki wis tuwa tur durung tau njekel paprentahan.	Asu Adjag sowan kalihan Begawan Tega-Ing-Rat bilih sang Begawan dipunusulaken dados lurah ing Tegal Pangangen- angen							√							√

73.	91	Ana ingomaheSardulapati, tjempepapatmaukatonedigematenibanget.	SaksampunipunSurdulapati beta tjempe ing griyanipun, para tjempe kalawau dipunsuguhi menapa kemawon.							√							√
74.	98	Wedhus pitulas sing ndjarag supaja diojak-ojak matjan ja pada slamet. Semono uga ki Teguh, ni Menuk lan kantja-kantjane sing pada melu tetulung	Kahaman sakbibaripun Tegal pangangen-angen dipunserang kalihan macan kombang, Wedhus ingkang sami tetulung nylametaken menik sedaya slamet	√					√							√	√
75.	100	Sarehne wis rudjuk rukun, mulane bandjur kerep ngsnskske konggres-konggresan.	Wonten ing Wanarakerta, dunyanipun para sato kewan ingkang sampun boten sami jotakan, amargi sampun nyepakati piagam bedamen.	√												√	
76.	100	Ananging sarehne lagi pada akeh nganggure (jen pantjene mono gaweane ja akeh,	Wanakerta sampun nandatangi piagam bedamen, titikanipun												√	√	

		ananging olehe nindakaken pada sakepenake dewe), mula ja saben-saben tansah konggres-konggresan. (Norma hukum)	sakbibaripun wonten piagam menika dipunwonteneaken konggres-konggres														
77.	101	Jen ana kewan pinter sesorah, apa maneh jen sesorahe kuwi semangate ngedab-edabke, sanadyan isini ora karu-karuwan utawa jen betjik mung tiron wae~~saja-saja jen akehe olehe nganggo tembung mantja~~, kewan kuwi mesti montjer.	Anggenipun Konggres kewan-kewan wau namung sami mirengaken kewan sanes ingkang pidato, ingkang isinipun boten genah, lan menika minangka supados pangkatipun minggah							√							√
78.	101	Sabab adate ana ing Wanakerta kuwi mangkono: anggere sregep njwara, gampang munggah pangkat lan mundak blandja. Mangka jen bisa montjer, arep ndjaluk munggah pangkat utawa ndjaluk undaking blandja, rada gampang.	Para kewan sami saingan pidato wonteng ing konggres							√			√				√

79.	101	Jen ora montjer ana ing papan umum, sanadyan njambut gaweane temenan, apa maneh kok mundak blandjane, tanpa wae kadang-kadang sok ora	Kewan ingkang gadhah kepenginan minggah pangkat kedah sregep nywaraa, amargi boten dipunpirsani sahin anggenipun nyambut damel							√						√
80.	102	Wanakerta kuwi wis manunggal gumolong dadi sawidji. Kadjaba kuwi yen wis duwe djoged nasional, sawarnaning sato luwih rumaket.	Dudutan saking konggres bilih ing negara Wanakerta menika kedah gadah setunggal joged nasional					√								√
81.	103	Ana sing unine: Bersatulah Wahai haiwan diseluruh Wanakerta! Ana sing unine: Satu negara, satu djenis, satu tari-tarian! Ana sing unine: Tari-tarian ialah puntjak kabudayan!	Kawontenan ing sakubenging Tegal Madyasetra miwiti pambukaning konggres					√								√
82.	106	Apa kuwi kang diarani adil? Utawa maneh, apa ja perlu ta rudjuk-rukuning sato kewan ing Wanakerta kuwi diwudjudake sarana joged?	Pethilan sesorahipun Gagak-Sora							√						√

83.	125	„sedulur-sedulur, jen kowe kuwi mula njata demokratis, rak ora mbalang nganggo watu ngono, rak kudu manut marang panemuning.....	Satunggaling Sato Kewan ingkang ngusulaken bilih ingkang dipunpilih dados djoged nasional menika djogen ingkang demokratis lan modern, yaiku djoged bajing-Menjolot							√				√		√
-----	-----	--	---	--	--	--	--	--	--	---	--	--	--	---	--	---

KATRANGAN :

1	Gotong Royong	8	: <i>Keadilan</i>
2	: Raos Welas	9	: Silaturahmi
3	: Tanggel Jawab	10	: <i>KKN (Korupsi, Kolusi saha Nepotisme)</i>
4	: Bektos Kalihan tiyang Sanes	11	: <i>Kesewenang-Wenangan</i>
5	: <i>Persatuan</i>	12	: Wayuh
6	: <i>Toleransi/Tepa Slira</i>	L	: Langsung
7	: <i>Keramahan</i>	BL	: Boten Langsug

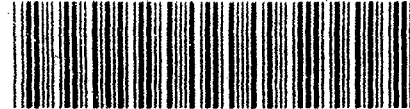
899.22-3
Pri
d47

DONGENG SATO-KÉ

Perpustakaan Pusat IKIP "logiskarto"

INV..	5978/B/11KIP/10d/1M.
CLASS.	

ANGGITANE
PAK PRIJANA WINDU ATA

74BHD5978

MILIK PERPUSTAKAAN PUSAT
IKIP "YOGYAKARTA"

BALAI PUSTAKA
DJAKARTA
1952

Rinengga ing gambar déning
ingkang ngarang pijambak

Kanggo watjan botjah
umur 17 taun
tekan
umur 70 taun

Rp 6.—

B. P. No. 1896
WEWENANGIPUN PANGARANG
KAWENGKU ING ANGER-ANGER

ANANTASWARA

Kotjapa ing djaman kuna ana alas gung liwang-liwung, djenengé alas Bahuwreksa. Ing tengahing alas kono ana wité waringin gedé banget. Wit waringin kuwi dienggoni ketèk, tjajahé kira-kira telung atusan. Sing dadi ratu, ketèk bangkokan, djenengé Mahadanta. Olèhé dipilih dadi ratu kuwi ora kok mung djalaran saka gedéné lan karosané, ananging uga djalaran saka kapinterané. Mahadanta kuwi sawidjining ketèk kang wis putus ing sawarnaning sastra. Saking pinteré lan saking sastrané, mulané Mahadanta kuwi ora mung pinter ngrembug ruwet-rentenging pradja, ananging dalah sesorah utawa pidato uga pinter banget. Jèn sesorah, swarané kaja gludug, jèn mbekèr, sanadyana matjan utawa singa pisan ja pada miris. Mulané ja wis pantes Mahadanta dadi ratuning palwaga.

Sarèhné ketèk-ketèk mau isih bisa tatadjanma, mulané wit waringin lan panggonan ing sakubengé kono didjenengaké nagara Wanarapradja. Minangka ngatur uripé para ketèk, ing Wanarapradja dianakaké tatanan nagara ora béda karo nagaraning manungsa. Olèhé maréntah pradja, Mahadanta dibantu déning ketèk papat, sebutané Djuru, jaiku Djuru Boga, Djuru Baja, Djuru Usada lan Djuru Susila.

Panggawéané Djuru Boga kuwi manggedèni ketèk kang kuwadjibané golèk pangan. Jèn wis pada olèh pangan, bandjur diladèkaké marang Djuru Boga. ⑥ Saananing pangan mau bandjur didum-dum déning Djuru Boga marang para ketèk. ⑥ Sing olèh akèh déwé Mahadanta, bandjur para Djuru, bandjur para lurah, bekel lan prabot. Saturahé didum marang ketèk-ketèk tjilik. Ana sing kumanan satitik rong titik, ana sing ora kumanan babar-pisan. ⑥ Ananging sarèhné ketèk tjilik, sanadyan ora kumanan ja meneng wae. Mung jèn ketèk sing gedé-gedé lagi pada metongkrong ana ing wit waringin, ketèk tjilik pada nunggoni ana ing ngisoré, nadahi wowohan tampikan utawa lepèhané kang pada mukti ana ing duwur. Jèn Djuru Boga weruh ketèk tjilik pada ngrajah turahan sing dibuwangi saka ing duwur, atiné kamiwelassen, amarga wataké sosial. Mulané jèn lagi mangan, sabisa-bisa ora ngingetaké mangisor, mundak ora tegel weruh ketèk tjilik sing pada kaliren. Mangka jèn ora tegel, bandjur ora dojan mangan. Hla jèn ora dojan mangan, wetengé nge-lih. Dadi kepénaké étok-étok ora weruh wae. ⑥ Ananging sarèhné wataké pantjèn sosial, mulané jèn wetengé wis wareg, turahané mangan ora dikemil kaja ketèk lija-lijané, nanging ditibakaké mangisor, bèn dirajah ketèk tjilik. Weruh kalakuané Djuru Boga kang kaja mangkono kuwi, ketèk gedé akèh kang ora pati seneng atiné,

djalaran sumelang jèn Djuru Boga dadi populèr banget. Arep ngélikaké, pakéwuh, mulané bandjur akon marang anak-bodjoné supaja kemilané disuda satitik, perluné bisaa nguntjali pangan mangisor, bèn katut rada populèr.

Djuru Baja kuwi panggawéané ndjaga keslametan. Upamané manungsa, kena dipadakaké karo panggedé pulisi lan pradjurit. ⑥ Jèn ana ketèk kerah pada ketèk, Djuru Baja sing misah lan mutusi prakarané. Jèn ana ketèk tjilemer, Djuru Baja sing ngukum. Jèn ana mungsuh teka, Djuru Baja lan pradjurité sing nanggulangi. ⑥ Déné jèn ora kena ditanggulangi, amarga mungsuh mau asipat matjan utawa gadjah utawa kéwan lija-lijané sing gedé-gedé, Djuru Baja sing ngatur unduring wadya ketèk. Ketèk wadon lan ketèk sing isih botjah didisikaké, énggal-énggal dikon mlaju mènèk uwit. Jèn kabèh wis slamet ana ing duwur, Djuru Baja lan pradjurité lagi kena mènèk. Déné upamané ana ketèk wadon utawa ketèk tjilik mèh ketjandak matjan, Djuru Baja kudu énggal-énggal njedaki matjan karo nglelèdèk, supaja matjan mau mbalik ngojak Djuru Baja. Mulané dadi Djuru Baja kuwi abot sanggané. Kedjaba rosa awaké lan teteg atiné, ja kudu pinter mlumpat, pinter mentjolot, pinter énda lan pinter mlaju. Déné jèn kepeksa, sanadyan geluta karo matjan pisan ja kudu wani.

Djuru Usada kuwi panggawéané ndjaga kuwarasaning para ketèk, mriksa lan nambani ketèk sing lara. Supaja adja kerep-kerep olèhé kena lelara, saben dina para ketèk pada dikon pétan, bèn resik kulité, ora kebak tuma. Sarèhné Djuru Usada kuwi rumangsané ketèk agama, mulané ketèk lanang mung kena pétan pada lanang, ketèk wadon pada wadon. Tur panggonané ja dipisah, ora kena awor utawa tjedak-tjedak, kuwi nerak agama. Kena tjedak, anggeré ora ana sing weruh. Jèn para ketèk lagi pada pétan, Djuru Usada kliling mriksa, sinambi ndjaluk tuma sing lemu-lemu, lumajan dienggo sarapan. Sarèhné para ketèk wis pada ngerti lagéjané, mulané jèn olèh tuma ora ditjeplusi kabèh. Salong dingèngèhaké dienggo njadijani Djuru Usada. Jèn mriksa olèhé pada pétan ketèk wadon, Djuru Usada kuwi kétoké djenak banget. Jèn ditakoni Mahadanta, kena ngapa jèn mriksa ketèk wadon kok suwé temen, wangsulané mangkéné:

„Ketèk wédok kuwi bakal dadi bijunging sinonan utawa pemuda ketèk. Jèn tliti enggonku mriksa olèhé pétan, mestiné luwih resik. Hla jèn awaké resik, kuwarasané mestiné ja munda betjik. Jèn awaké waras, jèn anak-anak ja metu bregas!”

Tjelaṭuné Mahadanta :

„Bener kowé! Jèn mangkono, aku ja tak mèlu mriksa.”

awor : campur / cedhak

Jèn tliti enggonku mriksa olèhé pétan, mestiné luwih resik.

Saploké kuwi, Mahadanta gawéné mèlu mriksa olèhé pétan para wanodya. Sarèhné Mahadanta kuwi gagah prakosa awaké, bagus rupané, tur ja dasar ratuning ketèk, mulané saploké mèlu mriksa, para wanodya olèhé pétan pada sregep-sregep. Sanadyan tumané wis entèk babar pisan, ja mèksa isih pétan. Déné jèn kala-kala Mahadanta kebener ora mèlu mriksa, para wanodya pada gela. Akèh kang pada sesambat. Déné sambaté ora ana manèh mung: aduh kakangmas Mahadanta!

✓ Panggawéané Djuru Susila manggedèni para ketèk sing diwajibaké mulang-muruk ing bab kasusilan lan kapinteran. Sakabèhing ketèk kang umuré wis genep nem sasi kudu wiwit sinau bab kasusilan utawa tatakrama. Jèn njebut Mahadanta kudu: Sri Bagénda Pepundèn Kita Ingkang Maha Minulja; jèn njebut Djuru kudu: Paduka Ingkang Maha Minulja; jèn lurah: Ingkang Minulja, jèn bekel: Kang Mul. Hla jèn prabot, sebutané mardika, waton ora madani sebutan bekel sapanuwur. Jèn omong-omongan karo deduwurané, kudu ngapuran-tjang lan tumungkul. Wis tau ana ketèk tjilik kanda karo Djuru Susila mangkéné:

⑥ „Djaré nagara kita kuwi nagara démokratis! Hla kok panggedé-panggedé kudu disebut Sri Bagénda, Paduka Ingkang Maha Minulja barang? Kok ora disebut Pak waé, utawa Ki utawa Kijai? Kok isih mbédak-mbédakaké temen!”

Wangsulané Djuru Susila:

„Hla kuwi rak démokrasiné kéwan anèh! Jèn démokrasi kita kuwi rak démokrasi sing tulèn, mulané ja kudu nganggo unggah-ungguh, kudu nganggo mbédak-mbédakaké barang. Ja kuwi djenengé démokrasi sing sutji-murni! Ngerti kowé?”

Ketèk tjilik mau ora ngerti, nanging sarèhné tjilik, mulané ja meneng waé.

Kedjaba bab kasusilan, Djuru Susila kuwi uga ngurus sawarnaning wulangan bab kapinteran, kalantipan, bab étung, lumpatan, pénékan, milih wowohan lan gegodongan kang kena dipangan lan sapanunggalané.

Wulangan étung tjara Wanarapradja kuwi upamané waé mangkéné: sidji lan sidji pada karo loro. Ana ketèk tjilik kanda:

„Kok ngono kuwi priyé ta? Mbok ja: sidji lan sidji ana loro! Utawa: sidji karo sidji dadi loro! Apa kepriyé kono. Hla kok: pada karo!”

Wangsulané sing mulang:

„Elo! Wiwit bijèn mula ja wis kudu mangkono! Sidji lan sidji pada karo loro. Dadi: p a d a k a r o; kuwi tetembungan internasional! Ngerti ora kowé? Dradjating pasinaon kita kuwi rak kudu madani dradjating pasinaon djagat internasional. Jèn bisa, malah kudu ngungkuli!”

Sarèhné ketèk sing mulang mau rumangsa dikritik ketèk tjilik, mangka olèhé ngkritik ja rada

mapan, mulané olèhé mangsuli akèh-akèh. Saja suwé tembungé saja gaib.

„Ngertia kowé jèn aku iki ahli pédagogi. Aku iki duwé diploma pédagogi. Ngandel apa ora kowé, hè? Kedjaba kuwi aku iki uga ahli pilsapat. Ngerti kowé sing diarani pilsapat? Ora ngerti? Sukur! Dasar kowé kuwi munjuk goblog! Ngertia kowé jèn miturut pilsapat anu, anu kuwi kudu anu, bandjur anu tur anu. Hla kuwi anuné mau jèn anu, é..... apa kaé?..... O, ija, anu kuwi jèn dianu bandjur anu

Kawruhé sing isih ruwed disok kabèh, kanggo nutupi tjupeting nalar. Ananging betèké sing diumuki kuwi ketèk tjilik-tjilik, mulané ja pada deleg-deleg semu gumun weruh kapinterané ketèk guru. Wulangan étung tetep: sidji lan sidji p a d a k a r o loro.

Ketèk sing ngaku ahli pilsapat mau bandjur nglapuraké marang Djuru Susila bab kalakuané ketèk tjilik. Wani-wani ngritik marang guru. Sing dilapuri mantuk-mantuk; tjelatuné mangkéné:

„Wis, sedulur, adja susah-susah! Sinoman djaman saiki mula pada sembrana. Wani karo ketèk tuwa. Olèhmu mulang waé dibetjik. Lan adja kendat-kendat olèhmu mulang pilsapat. Bèn pada ngerti. Bab kowé déwé, adja sumelang. Pangkatmu saiki rak prabot, ta? Mengko tak matur marang S.B.P.K.I.M.M., supaja kowé disengkakaké dadi lurah. Sanadyan umurmu

durung ana patang taun, nanging sarèhné kowé kuwi ahli pilsapat, tur ja duwé diploma pédagogi temenan, mulané ja wis patut dadi lurah. Ora susah dadi bekel disik. Dadi taklumpataké satingkatan!”

Krungu tembungé Djuru Susila kuwi, saking bungahing atiné ketèk guru mau nganti arep djo-gédan. Nanging sarèhné ahli pilsapat, mulané ja mung manggut-manggut waé, karo muni:

„Diperbanjak terima kasih!”

Wiwit dina iku, ketèk guru mau bandjur ngé-tokaké kasregepané. Kedjaba mulang étung, bandjur mulang nembang barang. Saking pinteré, tembangané bisa gawé déwé:

Manuk ngotjèh, manuk ngotjèh.

Ana ngapa, ana ngapa?

Ana nguwit, ana nguwit

Ketèk tjilik ana sing ora demen. Ana sing muni:

„Kok a n a n g a p a ? Hla mbok : a n a n g e n d i , ngono!”

Nanging sarèhné wis pada kapok diumuki bab pilsapat, mulané ora ana sing wani njereg.

Ora antara suwé ketèk guru mau diangkat temenan dadi lurah guru, bajarané mundak akèh banget.

..

Kotjapa ing sawidjining dina, Djuru Susila pinudju mlaku-mlaku, golèk ilham supaja bisa

ngadjokaké kasusilan lan kapinterané para ketèk. Saking ketungkulé olèhé golèk ilham, nganti ora krasa jèn lakuné wis ngliwati tepis-iringing Wanarapradja. Ditjeluki déning ketèk sing djaga tapel-wates, ora krungu. Ing kono Djuru Susila bandjur kepetuk karo matjan gembong kang lagi saba golèk pangan. Weruh weruh bareng wis arep-arepan. Jèn salumrahing ketèk, weruh matjan mestiné mlaju mènèk wit-witan. Golèk slamet. Ananging sarèhné Djuru Susila mau ketèk kang wus putus ing bab kasusilan, mulané pikirané mangkéné:

„Aku iki ketèk betjik. Ora sengit karo sapa-sapa. Ora sengit karo matjan. Jèn aku ora sengit karo matjan, mestiné matjan ja ora sengit karo aku. Dadiné aku ora susah mlaju.”

Mangkono pikirané.

Ing nalika iku uga Djuru Susila ditubruk déning matjan, digondol digawa mulih. Dipangan karo anak-bodjoné.

Bareng wis sawatara suwé Djuru Susila ora katon mulih, Mahadanta bandjur kongkonan tjaraka panitipriksa, upamané manungsa: badan penjelidik, dikon nitipriksa bab ilangé Djuru Susila. Ora let suwé tjaraka pada mulih, lapur jèn weruh tétésan getih wis garing ana ing satjedaking tapel-wates; karo nemu bodolan wulu ketèk. Bareng dikon ngambus-ambus tanggaparoné Djuru Susila, nitik gandané, wis tjeta jèn wulu mau mula wuluné Djuru Susila. Ma-

hadanta bandjur akon wara-wara marang sakabèhing ketèk jèn Djuru Susila tiwas. Ketèk bandjur pada nglumpuk ngubengi ratuné karo nangis. Mahadanta bandjur sesorah:

„Sedulur-sedulur, andadèkna kawruhanamu, Paduka Ingkang Maha Minulja Djuru Susila wis tumeka ing djandji. Déné sing numekakaké ing djandji, ora lija ja mungsuh kita matjan gembong. Palapuran saka intelligence service kita wis tjeta banget. Matjan gembong kuwi turun-tumurun mula dadi mungsuh kita. Mulané kita ja kudu tetep ngati-ati, kudu tansah awas lan waspada. Sanadyan kadang-kadang ulaté manis, njanak-njanak, api-api wis ora dojan mangan daging amarga wis mlebu agama iki utawa agama iku, wis dadi warga partèi iki utawa partèi iku, ananing: sekali harimau, tetap harimau! Dadi sira kabèh adja pada nganti ndléja, adja nganti ana sing kena ing apus. Luwih betjik rada kebangeten olèhmu sudjanan, tinimbang karo kebangeten olèhmu pratjaja marang kéwan galak. Karo manèh, adja dumèh sira iku kéwan betjik, bandjur ngira jèn sakabèhing kéwan iku uga betjik. Kuwi kliru!

Sedulur-sedulur, sira wus pada sumurup déwé sepira lelabuhané P.I.M.M. Djuru Susila marang nagara. Prakara iku wis ora susah takdjèlèntrehaké. P.I.M.M. iku ketèk kang luhur

budiné, landep pikirané, mumpuni sakabèhing kawruh

Wis, sedulur-sedulur, saméné waé enggonku sesorah. Saiki ajo pada ndongakaké arwahé swargi P.I.M.M."

Ketèk bandjur pada ngadeg kabèh, tumungkul pada memudji. Mudjèkaké atmané Djuru Susila tumuli pinaréngna munggah ing swarga.

Ana sawenèhing ketèk pudjiné rada njalenèh. Olèhé umak-umik mangkéné:

„Duh Déwaning para ketèk, muga-muga njawané P.I.M.M. Djuru Susila pinaringan pangaksama. Kedjaba iku, taksesuwun, muga-muga sing dikon nggentèni P.I.M.M. kuwi aku. Duh Déwa, duh Djawata, mbok ja aku ta sing dipilih dadi Djuru Susila! Jèn aku sing dipilih, suk saben malem Djumuwah sira taksadjèni panganan sing énak-énak. Temenan ta wis!"

Bakda mèngeti arwahé Djuru Susila, ora ana manèh sing dirembug déning para ketèk kedjaba mung sapa kang bakal kinulawisuda dikon nggentèni dadi Djuru Susila.

**

Kotjapa ana ketèk wis rada tuwa, bab kasusilan ora patia mudèng, kapinterané ora sepiraa, étung ja ora pati bisa, apa manèh lelumpatan utawa pénékan, amarga wis rada tuwa, mula ja wis ora pati trampil. Ketèk mau djenengé Anantaswara. Bodjoné djenengé Tamo-

maji. Sanadyan kawruh utawa kapinterané rada kurang, ananging saka rumangsané déwé ja wis lumajan, malah ing bab panggulawentahing ketèk tjilik rumangsané pinter banget. Mulané ja kepéngin banget dadi Djuru Susila. Pandjangkaning ati mau didjurungi banget karo sing wadon.

„Pakné, aku iki ora mèri ora apa, ananging jèn taksawang, kaya-kaya ing sanagara Wanarapradja kuwi ora ana ketèk sing kawruhé utawa kapinterané madani kowé. Mulané saka rasaning atiku ja wis patut jèn kowé sing dadi Djuru Susila. Mulané, Pakné, wiwit saiki olèhmu sok sesorah kaé kerepana. Djaman saiki nèk ora kerep njwara, angèl bisa dadi gedé. Mulané saiki kowé saben dina sesoraha. Bab apa waé sakarepmu, anggeré saben dina sesorah. Lan adja lali, sumangeté kudu sing ngalad-alad, kaya ngobong-ngobonga tribuwana. Kedjaba kuwi sesorahmu kudu démokratis, kudu dinamis, kudu nètjis! Aku tak ngréwang-ngréwangi tirakat. Jèn kowé durung dadi Djuru Susila, jèn mlaku aku ora arep ngadeg, tak terus mbrangkang waé kaya ketèk tjilik. Kedjaba kuwi aku arep tapa nggantung sadina-sawengi. Sawisé tapa, aku ja arep tjawé-tjawé mèlu sesorah ana ing kalanganing ketèk wadon."

Soréné Tamomaji pamit karo sing lanang, lunga golèk uwit ana ing papan kang sepi. Ing kono Tamomaji bandjur mènèk ana ing pang

sing duwur déwé. Sawisé muni: „Aum, aum, awignam astu”, tangané karo sikilé bandjur diketapelaké ing pang, awaké digandulaké. Aum, aum, awignam astu! Djin, peri, prajangan, sétan, gendruwo, wéwé, tétékan, sira kabèh pada sumingkira, adja njikara ketèk kang lagi tapa!

Ora let suwé ing ngisoré Tamomaji ana swara kresek-kresek. Sanadyan lagi tapa, Tamomaji meksa nglirik mangisor. Nanging saking petengé lan saking rungkuding gegodongan, ora weruh apa-apa. Ewadéné atiné deg-degan. Ora antara suwé krungu swara kresek-kresek manèh. Bareng ditamataké, djebul ana ireng-ireng mènèk ing uwit sing dienggo tapa. Mangka sadjaké marani panggonané Tamomaji. Saking wediné, Tamomaji bandjur merem rapet banget karo ndremimil:

„Duh Déwa, duh Djawata, welasana titahira kang lagi nandang sungkawa. Gendruwo kang marani aku kuwi lungakna. Sétan, sétan, adja ganggu gawé, aku iki ketèk sutji, aku iki ketèk setya.”

Bareng uwis rampung olèhé nenuwun, matané dielèkaké. Astagfiru'llah! Tamomaji entèk atiné. Awaké ngoplok. Ireng-ireng mau djebul wis gumandul ana ing satjedaké. Bandjur njwara:

„Mbokné, aku ja arep mèlu tapa, mbokné, bèn kowé énggal dadi bodjon Djuru Susila.”

Tamomaji undjal ambegan. Tjrondolo 'ki! Djebulané bodjoné déwé!

„O, hla ija ta. Mula kawit mau ja wis takarep-arep. Jèn sing tapa ketèk loro, mestiné luwih gelis ketrimané. Aku napakaké kowé bèn dadi Djuru Susila, kowé napakaké aku bèn dadi bodjon Djuru Susila. Rak ngono.”

„Hla ija.”

Bandjur pada meneng.

Bareng wis rampung olèhé tapa, Anantaswara karo Tamomaji bandjur wiwit pada sesorah. Supaja akèh kang ngrungokaké, mulané olèhé sesorah jèn wajah soré, mangsané ketèk wis pada nglumpuk ana ing wit waringin arep mapan turu. Sing disesorahaké warna-warna. Jèn Anantaswara, sesorahé bab pilsapat, kabudajan, kagunan, kamasarakatan, kasusilan, démokrasi, répolusi lan sapanunggalané. Swarané èseg, ambegané menggèh-menggèh. Tangga-teparoné sing paturoné nunggal saepang nganti pada ora bisa turu. Sing paturoné rada adoh, pada welas karo tangga-teparoné Anantaswara. Nanging kotjapa, sing pada welas mau ora suwé bandjur pada memelas, sabab uga ora bisa turu, krebegen swarané Tamomaji. Mangka swarané wis ora béda karo swarané Larasati wong barangan, dadi njenté-njenté banget, mbrebegi kuping. Jèn Tamomaji olèhé sesorah durung rampung, ketèk sauwit ora ana sing bisa turu. Dalah Mahadanta sing paturoné ana ing pu-

tjak, meksa ora bisa turu. Mungguh sing disesorahaké Tamomaji warna-warna, nanging sing disenengi déwé sesorah bab kanjatan ditjampur karo kasunjatan. Dasar Tamomaji kuwi ja kurang kawruhé, mulané kanjatan diarani pada karo kasunjatan.

Suwé-suwé ketèk pada ngerti mungguh sing dadi kekarepané Anantaswara lanang-wadon. Mulané bandjur pada nemoni Mahadanta, ndjaluk supaya Anantaswara diangkata dadi Djuru Susila, supaya mari olèhé sesorah.

„Jèn ora didadèkaké Djuru Susila, aku kabèh ora bisa turu, amarga saben bengi bengak-bengok sesorah ora lèrèn-lèrèn. Jèn sing lanang kesel, sing wédok madju. Mangka swarané ora karu-karuwan. Mestiné sira ja wus sumurup déwé.”

Mahadanta mantuk-mantuk. Awaké déwé jèn bengi mula ja kerep ora bisa turu djalaran kebrebegen sesorah. Jèn Anantaswara didadèkaké Djuru Susila, mestiné bandjur mari olèhé demen bengak-bengok. Ananging kosok-baliné, hla wong ketèk tjupet nalaré, kurang kawruhé, apa arep didadèkaké Djuru. Wah, angèl temen rasané ketèk dadi ratu. Upamané ora didadèkaké Djuru, olèhé sesorah mesti bakal saja ndadra. Wusana saisining Wanarapradja bakal ora bisa turu utawa ngaso. Mahadanta déwé ja ora bisa turu. Bareng wis suwé olèhé meneng waé, wusana bandjur mangsuli:

„Sedulur-sedulurku kabèh, sarèhné Wanarapradja iku nagara kang démokratis, mangka sira kabèh pada ndjagoi Anantaswara, mulané Anantaswara ja énggal arep takgawèkaké kekantjingan, takangkat dadi Djuru Susila. Wis, sira pada muliha.”

Bareng ketèk ing Wanarapradja pada krungu jèn sing arep didadèkaké Djuru Susila Anantaswara, ana sing ora nrimakaké. Bandjur pada nemoni Mahadanta, kanda jèn ing Wanarapradja ora kurang ketèk kang luwih pinter lan luwih djembar kawruhé tinimbang karo Anantaswara. Kena ngapa kok Anantaswara sing arep didadèkaké Djuru Susila? Jèn mbrebegi olèhé pidjer sesorah, ing atasé ratu, Mahadanta rak ja bisa akon meneng. Jèn dikuwatiraké bakal nganakaké gara-gara, apa Mahadanta ora saguh njembadani?

Mahadanta meneng waé. Ketèk sing pada nemoni diétung tjatjahé: „Sidji, loro, telu. Telu. Sanadyan bener panemuné, nanging tjatjahé mung telu. Mangka sing ndjagoi Anantaswara kaé ana sidji, loro ... telu ... sepuluh. Ana sepuluh. Jèn Anantaswara sida takdadèkaké Djuru, ketèk telu iki mesti ora trima. Nanging sanadyana ora trima, tjatjahé mung setitik. Upamané arep bangga, gampang olèhé njembadani. Kosok-baliné upamané Anantaswara ora takdadèkaké Djuru, ketèk sing rada pinter-pinter mestiné bungah, ananging sakabèhing ketèk

sing ora bisa turu amarga kebrebegen sesorah, mestiné bandjur pada muring-muring. Sing di-uring-uring aku!"

✕ Rampung olèhé ngunandika, Mahadanta bandjur tjelatu mangkéné:

„Sedulur-sedulurku kabèh, adja pada dadi atimu, ja ! Wanarapradja kuwi nagara démokratis. Sing ngusulaké supaja Anantaswara didadèkaké Djuru Susila kuwi akèh banget. Mulané ja kepeksa takturuti."

„Elo, keprijé ta? Hla mbok aluwung sedulur Gunawan utawa sedulur Satyawana kaé!"

„Ora, ora, sedulur! Bab kapinteran, kawruh lan kaluhuraning bebudèn, Anantaswara kuwi rak ora kalah karo sapa waé. Mangka Anantaswara kuwi ahli kabatinan, ahli pédagogi, ahli sosiologi, ahli psikologi lan sapituruté. Dadi ja wis patut jèn dadi Djuru Susila. Ketèk sing pinter-pinter sing kosebut djenengé mau kaé, mengko gampang didadèkaké andahané Anantaswara. Dadi Anantaswara sing préntah, ketèk sing pinter-pinter sing nindakaké. Wis ngono waé. Saiki pada muliha, urusanku isih akèh banget."

Sapungkuré ketèk kang pada sumengka pangawak bradja sowan ing abjantara nata, Mahadanta bandjur mènèk ana ing putjaking wit waringin, ngarang sesorah minangka upatjara ngangkat Anantaswara dadi Djuru Susila.

..

Ing dina Anggarakasih ketèk sing gedé-gedé lanang-wadon pada disuruhi ana ing bangsal paséwakan, jaiku panggonan gasik ing satjedaking wit waringin. Minangka palungguhané para ketèk, bangsal mau didokoki watu gedé-gedé didjèdjèr-djèdjèr. Ing sangarepé larikan-larikan watu mau ana watu gedé banget. Ing sisih kiwané ana watu loro kepara tjilik, ing sisih tengené semono uga. Kuwi damparé Mahadanta karo palinggihané para Djuru.

Kotjapa ketèk sing pada disuruhi wis pada andèr ana ing bangsal paséwakan. Ora let suwé Mahadanta teka, diiringaké déning para Djuru lan pradjurit bajangkara. Ketèk kang wus lungguh ing bangsal pada ngadeg kabèh, tangané ngapurantjang. Mahadanta wis tekan sangareping dampar, bandjur mandeg mbegegeg njawang wadyabalané. Ing bangsal paséwakan njenjet ora ana swabawaning walang slisik. Mung ing buri grumbulan satjedaking bangsal isih ana swara pating tjekikik. Ja iku swarané ketèk wadon bodjon Djuru, bodjon lurah, bodjon bekel lan bodjon prabot, kang pada mèlu disuruhi, ananging diwènèhi panggonan déwé. Ora kena awor karo ketèk lanang ana ing bangsal paséwakan, mundak ngisruhi upatjara. Wus djamaking ketèk lanang, jèn tjedak karo ketèk wadon, matané mesti plirikan. Malah ana sing nggramèh datan pasadja barang! Mulané ja kudu dipisah karo ketèk wadon. Kedjaba kuwi,

ketèk wadon kuwi mula anèh. Tjoba ta rasakna déwé! Hla wong Sri Bagénda Pepundèn Kita Ingkang Maha Minulja wis djumeneng mbegegeg ana ing satengahing bangsal, kok isih pada tjekikikan! Malah pada rebutan panggonan ana ing saantaraning gegodongan dienggo ngindjen menjang bangsal. Sawenèh ana sing tjeblèk-tjeblèkan, ana sing djiwit-djiwitan barang. Sawenèh ana sing alok:

„Wah bagusé ta S.B.P.K.I.M.M. kuwi! Matané olèhé nggerong! Batuké olèhé nonooong!”

Ana sing sesambat:

„Aduh laé kakangmas Mahadanta, mbok ja gèk énggal mriksa olèhku pétan manèh!”

Sing muni mangkono kuwi dikrawus karo tanggané:

„O, kowé 'ki munjuk kèwèk! Rumangsamu S.B.P.K.I.M.M. 'ki kangmasmu apa? Nglindur kowé 'ki!”

Mahadanta isih mbegegeg kaja tugu. Bareng swara ing kaputrèn wis rada lerem, Mahadanta bandjur ngangkat tangané tengen karo muni:

✓ „Wanarapradja djaja!”

Sakabèhing ketèk sing ana ing bangsal pada ngangkat tangané tengen karo mangsuli:

„Djaja Wanarapradja!”

Saka kaputrèn uga keprungu swara: „Djaja, djaja, djaja!”

Kuwi salam kabangsan ing Wanarapradja. Sarampungé salam kabangsan, ketèk bandjur

pada lungguh kabèh. Ora antara suwé, Mahadanta bandjur ngadeg manèh, wiwit sesorah. Mungguh surasané, minangka ngadjokaké kasusilan lan kapinteraning para muda ing Wanarapradja, Anantaswara kawisuda dadi Djuru Susila. Embuh amarga rada suwé sesorahé Mahadanta, embuh amarga kasiliran ing samirana, ketèk akèh kang pada ngantuk. Sing ora ngantuk mbok-manawa mung Anantaswara, amarga lagi ribut ngapalaké sesorahé minangka atur panarima. Olèhé dikandani jèn arep didadèkaké Djuru Susila wis ana sawatara dina, mulané bisa tata-tata gawé pidato. Ana ing ngomah wis diapalaké bola-bali, nganggo disemak bodjoné barang, nanging meksa isih ana sing ke-lalèn. Mulané tansah diapalaké karo umak-umik.

Ana ing kaputrèn ketèk wadon sing wis rada kulina karo Mahadanta pada omong-omongan bisik-bisik sinambi gegujon. Sawenèh ana sing teturon utawa pétan. Sing durung kerep weruh Mahadanta, ora wareg-wareg olèhé ngindjen. Jèn rumangsane diingetaké déning kang lagi sesorah, bandjur nginggati, ndelik. Ana sing bandjur njekel tasé, ndjupuk bèngès, bandjur usak-usek, mbèngès lambé. Rampung mbèngès ngindjen manèh.

Sarampungé sesorahé Mahadanta, Anantaswara bandjur ngadeg, madju ana ing satengahing bangsal. Bandjur wiwit sesorah:

„Aku ora njana banget jèn arep kinulawisuda dadi Djuru Susila. Saka rumangsaku, ing Wana-
narapradja iki isih akèh ketèk kang pinter-
pinter. Hla kok aku sing dipilih! Mangka aku
iki pantjèné kepéngin tetep dadi ketèk partikelir
waé. Upamané kenaa nampik sih, aku mesti ora
gelem dadi Djuru Susila. Sedulur-sedulur adja
pada kliru tanpa. Olèhku tansah prihatin,
malah sok tapa barang kuwi, amarga aku iki
tansah ngèlingi kaananing nagara kita. Sing tak-
sesuwun rina-wengi kuwi ora ana manèh mung
kamakmuran lan kamadjuaning bangsa. Aku dé-
wé ora kepéngin dadi apa-apa. Ananging sarèh-
né dadi Djuru Susila iki didawuhaké déning
S.B.P.K.I.M.M., mulané ja taktampani tjatur-
pada, tegesé taktampani sikil papat. Ora luwih
aku mung njuwun pangèstu marang S.B.P.K.I.
M.M., supaja aku kuwata nindakaké kuwadjib-
anku. Kedjaba iku, aku ja ndjaluk bantu marang
sira kabèh sedulur-sedulurku. Jèn ora kobantu,
panggawéanku mesti bakal kurang sampurna.”

Mangkono sesorahé. Suwéné mung karo te-
ngah djam. Jèn gelema, rong djam ja bisa, mbok
telung djam pisan ja ketjonggah. Ananging sa-
rèhné rada ngerti marang kasusilan, tur ja su-
melang jèn para ketèk pada ngantuk, mulané
sesorahé ditjekak mung dadi karo tengah djam.
Kotjapa nalika wiwit sesorah, tangané ngapu-
rantjang. Bareng sumangeté wis wiwit mubal,
tangané bandjur srawéjan. Bareng wis ngalad-

alad, sikilé barang sok mèlu srawéjan. Mulané ja sok tiba kréngkangan.

Ketèk tjilik sing ana ing kadohan pada me-
tangkrong ana ing wit-witan ndeleng upatjara,
ana sing ngira jèn Anantaswara mau lagi ngé-
baraké djogèd modèl baru. Mulané bandjur ana
sing kendangan tjangkem, ana sing ngegongi.
Rékané nggameli sing dikira lagi ndjogèd.

Kotjapa Tamomaji, olèhé ngrungokaké seso-
rahé bodjoné karo nglirik ngiwa-nengen. Ba-
tiné: „Rungokna Paduka Ingkang Maha Minul-
ja Garwaningsun, apa ora renjah swarané, titis
paketjapané, tjèples tetembungané! Hara ta sa-
iki, rasakna kowé kabèh ketèk wédok sing bijèn
pada ngekul karo aku! Dadi kléréhanku kowé
saiki!”

Atiné mongkog banget, nanging ètok-ètóké
muni mangkéné:

„Hlo kok anèh! Sing dipilih dadi Djuru Susila
kok bodjoku! Mangka bodjoku kuwi ora kepé-
ngin dadi apa-apa. Ah, S.B.P.K.I.M.M. 'ki kok
ja aèng! Apa kurang ketèk pinter, apa?”

Tjelatu mangkono kuwi karo didis. Olèh
tuma dimamah njamuk-njamuk, ngiras kanggo
njamun mongkoging ati. Bareng olèhé sesorah
bodjoné wis olèh setengah djam, sanadyan Ta-
momaji déwé ja bandjur krasa ngantuk. San-
dingé ana bodjon bekel, didjawil dikon ndidis.
Sing didjawil wis rumangsa dadi andahané, mu-
lané énggal-énggal nindakaké pakoné Tamoma-

ji. Sing dididis kepénaken, bandjur kebatjut turu
ana ing pangkoné bodjon bekel mau. Wiwit
ngrasakaké nikmaté ketèk dadi bodjon P.I.M.M.
Sing pangkoné dituroni, mangkel banget, na-
nging arep nginggati, ora wani. Wusana mupus:

„Ah, ja wis bèn! Mbok-manawa mengko bo-
djoku énggal mungguh pangkat.”

Bareng sesorahé Anantaswara wis rampung,
para ketèk bandjur pada dikon awèh slamet.
Ing kaputrèn mangkono uga. Ketèk wadon pada
ngrubung Tamomaji.

✓ „Slamet, ja Ju, slamet!”

Ana sing kanda:

✓ „Adja lali karo aku, hlo Ju! Dèk durung dadi
apa-apa kaé, kowé sok utang pelem karo aku.
Malah isih ana sing durung kosauri!”

Sawenèh ana sing bisik-bisik:

„Dèk purik karo bodjomu kaé, pirang-pirang
dina kowé mèlu aku. Mangka ora tau nguruni
apa-apa. Adja lali marang kabetjikanku, hlo!
Bodjoku umuré wis mèh limang taun, isih tetep
dadi prabot waé.”

Sing rada pinter, tjelatuné mangkéné:

✓ „Aku mèlu bungah banget, Ju, kowé dadi bo-
djon Djuru. Wah, bodjomu kuwi olèhé wasis!
Dasar ketèk djatmika, swarané mrijambada!
Saiba bungahé bodjoku jèn pinarengaké ngla-
dèni bodjomu!”

Karepé pada waé. Bodjoné bèn énggal mung-
guh pangkat. Mula bab golèk unggahing pang-

kat, ketèk lanang-wadon kena diarani saéka-praja. Sing lanang ngonggrong lurahé, sing wadon ngonggrong bodjoning lurah. Malah sok pada mundjung barang.

..

Kotjapa, bareng Anantaswara wis didadèkaké Djuru Susila, kaanan ing Wanarapradja, apa manèh ing wit waringin, tentrem manèh kaja wingi-uni. Anantaswara lanang-wadon mari olèhé pada demen sesorah. Mulané para ketèk pada bisa ngaso lan turu manèh. Djalaran wis ora kebrebegen pidato. Kedjaba wis ora sesorah, Tamomaji ja wis ora tirakat. Jèn mlaku wis ora mbrangkang, ja wis gelem ngadeg barang kaja salumrahé ketèk gedé. Minangka ngunggahaké dradjating para wanodya, Tamomaji ngusulaké supaja bodjon Djuru diwènèhi sebutan: Paduka Njonjah Ingkang Maha Minulja. Usul mau ja wis pinarengaké déning S.B.P.K.I.M.M. Ketèk lanang sing sembrana jèn ngarani Tamomaji: Paduka Njonjah Ingkang Minul-Minul.

Mungguh Anantaswara déwé, bareng wis tekan apa sing dadi pepénginaning ati, bandjur ora tau lunga-lunga. Sadina-dina mung lungguh ana ing sangisoring wit waringin, diadep klèrèhané, ngurus prakara kasusilan lan kapinteran. Djuru lija-lijané sok kliling, nitipriksa bagéané déwé-déwé. Mung Anantaswara sing ora tau kliling, djalaran gelis kesel. Jèn ditakoni

kantja-kantjané, kena ngapa kok ora tau kliling, wangsulané:

✓ „Sing kliling kuwi betjiké ketèk nonoman waé, para prabot lan bekel, gedé-gedéné para lurah. Supaja bèn pada kètok. Jèn apa-apa taklakoni déwé, mengko sing kètok rak mung tansah aku baé. Prasasat ngalang-alangi madjuné para nonoman.”

Krungu udjar mangkono kuwi, para ketèk pada banget ing pangalembanané. Anantaswara bandjur dadi populèr. Loking ketèk mangkéné:

„Anantaswara kuwi demen banget ngadjokaké andahané. Sing diunggahaké pangkaté wis rada akèh.”

Ngunggahaké pangkat kuwi mula dadi sijasaté Anantaswara, minangka nguwataké kalenggahané. Ing sawidjining dina andahané nganti tekan magang-magangé pisan diklumpukaké bandjur disesorahi:

„Hèh, sira sedulurku kabèh, aku iki ketèk dinamis. Tegesé aku iki ora patia njawang diploma utawa njawang umur. Sing taksawang mung watak lan kapinteran. Jèn aku ora kliru, kowé kuwi watakmu betjik kabèh, kapinteranmu ja wis tjukup. Mulané sanadyan ratjak-ratjak diplomamu ora njukupi, malah ana sing ora duwé diploma, ananging sarèhné aku iki dinamis, ora burokratis, kowé meksa arep tak sengkakaké dadi prabot, dadi bekel, malah ana sing

arep takumbulaké dadi lurah. Dadi mentjolot telung tingkatan. Keprijé, sedulur-sedulur?"

Sing disesorahi pada kepluk-kepluk karo surak-surak:

„Akur! Akur!"

Anantaswara saja mundak populèr.

Ana sawidjining ketèk ndjaluk supaja didadèkaké Panjarikan. Mungguh kalungguhaning Panjarikan kuwi saantarané Lurah lan Djuru, dadi ja duwur banget. Anantaswara ngerti jèn ketèk kuwi sabeneré mauné ora pati mupakat jèn Anantaswara dadi Djuru Susila. Bareng Anantaswara meksa didadèkaké, saiki dèwèké ngrerepa ndjaluk diunggahaké dadi Panjarikan. Olèhé lungguh sila ngetepes, tangané ngapuran-tjang, sirah kondjem ing siti!

„Olèhku wani-wani ndjaluk supaja didadèkaké Panjarikan kuwi, sapisan, supaja adja ketanggungan olèhku ngladèni P.I.M.M. Kapindoné, umurku wis tjukup, diplomaku ja wis sedengan. Malah aku duwé diploma istimewa, jaiku diploma ngilang. Kuwi perlu banget. Jèn ana mungsuh teka, kuwi aku terus bisa ngilang, blas!"

„Mengko disik ta, ngilang apa ndelik?"

„Ja sakarepé olèhé ngarani P.I.M.M. Jèn aku ngarani: ngilang. Mulané saka rasaning atiku, ja wis patut jèn aku didadèkaké Panjarikan. Bèn ora ketanggungan olèhku ngladèni P.I.M.M. Rina-wengi sing takpikir-pikir mung ke-

prijé anggonku bisa ngladèni P.I.M.M. kanti sampurna."

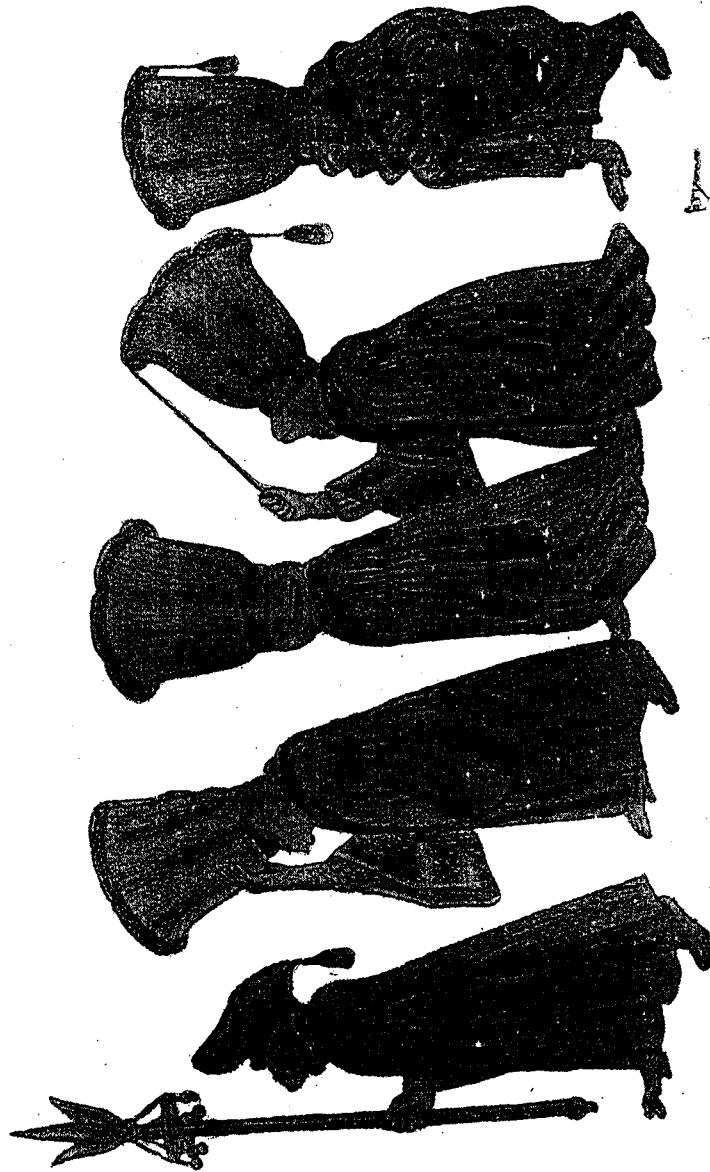
Anantaswara rada éwa krungu tembungé ketèk mau. Ananging saking pinteré olèhé ngonggrong sing kepéngin dadi Panjarikan, ing wusana Anantaswara metu sihé. Ketèk mau disaguhi arep diunggahaké dadi Panjarikan, amarga kedjaba pinter ngonggrong, ketèk mau djebulané tunggal partèi karo Anantaswara!

..

Kotjapa, miturut ketèk sing wis pada disengkakaké munggah pangkat, saploké Anantaswara dadi Djuru Susila kuwi, kawruhing para ketèk tjilik wis akèh madjuné, amarga wulangané étung wis mari: Sidji lan sidji pada karo loro, ananging wis salin: Satu dan satu sama dengan dua!

Kedjaba kuwi, saka dawuhé Sri Bagénda Pepundèn Kita Ingkang Maha Minulja, Anantaswara ja wis ngedegaké Pawijatan Luhur barang. Bagéané warna-warna. Ana bagéan kawruh usada, bagéan kawruh tanem-tuwuh, bagéan ulah-raga lan supanunggalané. Malah bagéan ngèlmu gaib barang ja ana.

Minangka ngluhuraké Pawijatan Luhur mau, sakabèhing guru didadèkaké mahapuruhita lan diwènèhi sebutan Dang Hjang. Kedjaba kuwi, minangka njetakaké kaluhuraning Pawijatan

Duwur ketuné, dawa djubahé.

mau, ketu kapraboné para mahapuruhita olèhé gawé ja kudu sing duwur-duwur, djubahé sing dawa-dawa. Mulané sapa waé sing arep njaritakaké bab kaluhuraning Pawijatan Luhur ing nagara Wanarapradja lan para mahapuruhitané mau nganggo tembung padalangan, kudu éling jèn tetembungan sing uniné duwur kukusé lan dawa potjapané kudu disalini dadi duwur ketuné, dawa djubahé.

BABON MARDIKA

Ana sawidjining padésan, djenengé Parimas. Padésan mau akèh sawahé. Jèn pariné wis tuwa, rupané kaja emas. Mulané padésan mau djenengé Parimas.

Sing ngenggoni padésan mau bangsané pitik. Uripé rada kepénak, amarga ora pati kekurangan pangan. Mung kadang-kala wae sok ana wulung njamber kutuk. Ananging jèn para babon utawa djago olèhé ngemong anaké ora léna utawa ndléja, ora tau ana kutuk nganti kena disamber wulung.

* Éwadéné isih ana sing dadi rasaning atiné babon, jaiku kalakuané para djago: isih sok demen wajah. Mangka jèn wajah ora trima loro telu. Ana sing wajah papat, lima, malah ana sing wajah wolu barang. Pitik lanang 'ki mula kebangeten banget!

✓ Sarèhné diélikaké bola-bali meksa ora kena, mulané para babon bandjur pada rukunan arep ngedegaké kumpulan kanggo mbrantas kalakuané djago sing ora betjik mau. Sing dadi panitya ngedegaké kumpulan ana telu, jaiku: Blikrik (wis laki, pangarsa), Tulak (durung laki, panitra), Lurik (wis laki, hartaka). Pitik telu mau mubeng-mubeng ana ing padésan. Sarupaning pitik sing wis diwasa disuruhi dikon neksèni olèhé arep ngedegaké kumpulan.

**

„Kang, kakang Widotjempaka !”

„Apa, di Wilingkuning?”

„Kowé rak ja diulemi, ta? 'Suk Paing dikon teka ana ing sangisoré wit nagasari.”

„Kok ija. Arep ana apa ta kuwi?”

„Djaré babon-babon kuwi pada arep ngedegaké kumpulan. Nanging jèn ditakoni kumpulan apa, ora gelem blaka. Kandané, ja 'suk Paing wae tekaa, mengko rak ja ngerti déwé. Sadjaké kok istimewa iki! Kowé rak ja merlokaké teka ta, kang?”

✓ „O ija. Nèk ora teka rak ja kurang prajoga ta. Tegesé ora ngrudjuki kareping babon. Hlo, kaé kok kaja kakang Djènggèrsumpul. Sadjaké lakuné kok saja rekasa Rak ja pada slamet ta, kang?”

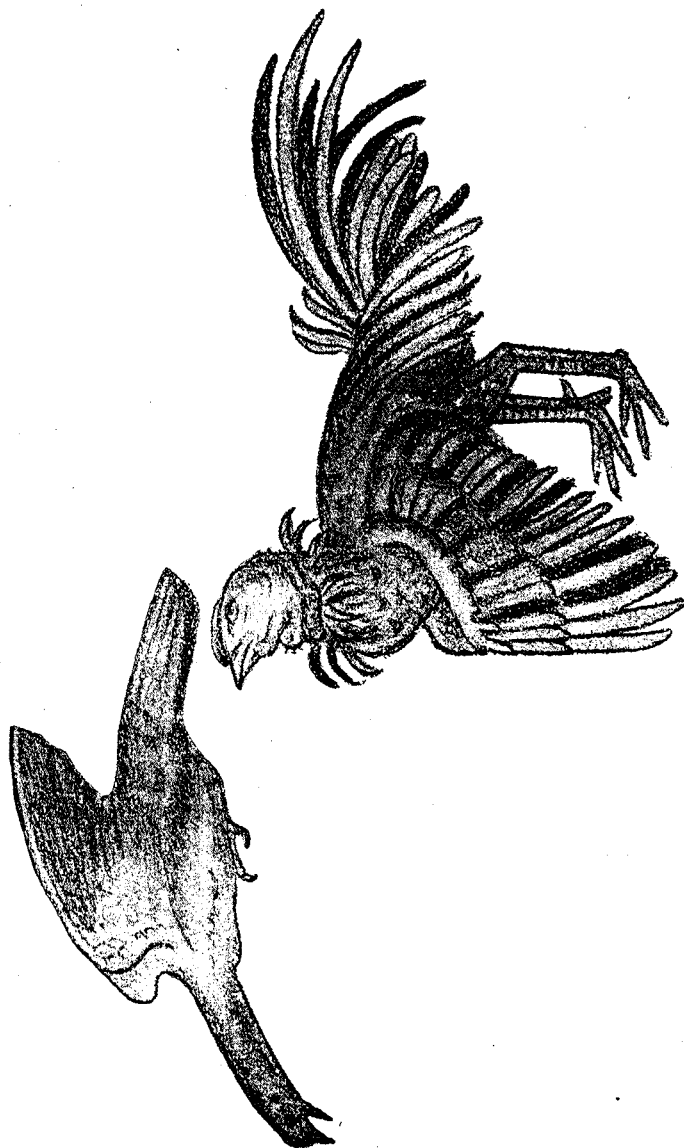
„Kuru-kuru ja slamet, di. Hla kowé rak ja pada slamet wae ta?”

„Pangèstumu, kang. Anu, aku iki mau lagi rasanan karo si adi Wilingkuning bab bésuk Paing kuwi. Kowé rak ja menjang ta, kang?”

„Ah, di, wong rembugé pitik wédok wae kok dirasakaké. Nèk aku ora kober. Wong lagi ribut njambut gawé kok dikon ndelok kumpulan barang.”

Wilingkuning njambung:

„Pantjèn kok, kang, aku ja weruh déwé olèhmu njambut gawé. Kaja nganggo mlaju barang. Sadjaké kok latihan perang, ngojak-ojak mungsuh.”

Manis nglubuk karo petok-petok.

Djènggèrsumpel mandeng Wiringkuning. Ulaté peteng, sadjaké arep muring. Nanging bandjur lunga. Lakuné kedéngklangan.

Wiringkuning mèsèm.

„Anèh kakang Djènggèrsumpel kuwi! Hla wong bodjoné wis wolu kok saben dina isih ngojak-ojak dèrè lor kono kuwi. Anu, si Manis. Mau ésuk aku weruh dèwé. Manis lagi tjetjèkèr udjug-udjug dibledig nékad waé. Manis nglubuk karo petok-petok. Wah, sanadyan wis tuwa, tur ja wis bubulen, kakang Djènggèrsumpel kuwi plajuné isih rikat banget. Manis mèh ketjèkel. Tudjuné metu akalé. Olèhé mlaju ménggok metu krakalan. Bareng kepidak-pidak krakal, kakang Djènggèrsumpel sadjaké krasa lara banget. Olèhé ngojak 'ndjur mandeg. Manis slamet. Saiki durung wani saba manèh. Isih mlangkring ana nguwit.”

„Hm, hla wong djago arep dikapakaké! Angger djago wataké ja ngono kuwi. Bédané mung ana sing bisa angon mangsa, ana sing ora. Nèk kowé kuwi, di, ora susah koojak-ojak, dèréné wis pada mara dèwé!”

„Adja ngono ta, kang. Njatané kakang Djènggèrsumpel kuwi ja rada kebangeten. Ora nguman-umani sing isih enom. Wis ta ja, kang, andum slamet. Aku arep ngétan mrono. Taklimku njang mbakju.”

Ing dina Paing ésuk-ésuk ing sangisoré wit nagasari wis ramé banget. Swarané pitik pating pretèk, pating pretok. Mèh sakabèhing pitik ing Parimas sing wis diwasa pada nglumpuk ana ing kono.

Blirik ngadeg ana ing satjedaking uwit, djèdjèr karo Tulak lan Lurik. Bareng sadjaké pitik wis pepak kabèh, Blirik bandjur muni:

„Hèh, hèh, para kantja kabèh. Olèhmu tjetjèkèr utawa olèhmu pada omong-omongan uwisana disik. Lungguha sing prajoga. Adja suksukan. Babon, dara dèrè ana ngarep, djago ana ing buri!”

Bareng wis pada tata lungguh kabèh, Blirik mbatjutaké sesorah:

„Sedulur-sedulurku kabèh, njonjah-njonjah, nonah-nonah apa déné tuwan-tuwan! Olèhmu pada takundang mréné kuwi supaya kowé kabèh pada neksènana olèhku arep ngedegaké kumpulan babon. Déné apa sababé lan apa perluné ngedegaké kumpulan kuwi mengko arep diterangaké déning nonah Tulak. Mari, saudara, silakanlah mulai berpidato!”

Tulak ngelus suwiwiné, ngipitaké buntuté, mantuk ngiwa-nengen, bandjur wiwit sesorah. Surasané: gumun déné djago kok isih pada demen wajah. Jèn djago kuwi ngadjèni marang babon, mestiné rak ora mangkono. Nanging djago kuwi sing akèh-akèh wataké mula dak-

menang! Dumèh awaké gedé lan rosa, djaluné dawa, bandjur sawenang-wenang karo babon! Kosok-baliné, babon déwé sabeneré ja salah. Déné salahé amarga gelem disawenang! Kuwi anèh banget! Pitik wadon kuwi rak bisa golèk pangan déwé ta? Malah nggolèkaké pangan anak barang ja bisa! Hla kok meksa gelem di-njèk karo djago, meksa gelem diwajah! Jèn manungsa ngono ana èmperé. Amarga manungsa wadon kuwi sing akèh-akèh ora bisa tjèkèr-tjèkèr déwé. Akèh sing uripé gumantung marang manungsa lanang. Mulané disawijah déning manungsa lanang ja gelem waé. Malah ana unèn-unèn: manungsa wadon kuwi swarga-naraka mung mèlu manungsa lanang! Apa sababé? Amarga ora bisa golèk pangan déwé. Balik babon! Golèk pangan déwé bisa. Ngingoni anak déwé ja bisa. Hla kok meksa gelem diwajah! Hlo, rak ja kebangeten ta!

Plok, plok, plok, plok, plok! Babon pada keplok kabèh. Sanadyan sing wis kebatjut diwajah ja mèlu keplok. Djago pada tingak-tinguk. Ana sing gèdèg-gèdèg, ana sing pringisan. Nanging wusana ja pada mèlu keplok. Sawenèh ana sing keplok amarga seneng banget njawang si Tulak. Dasar pitik enom, aju, tur kèwes!

„Hidup nona Tulak! Hidup!”

„Sedulur-sedulur, supaya para babon pada ngerti marang wewenangé, lan para djago pada

ngerti marang apa kang diarani kaadilan, mulané kita kabèh para babon lan dara dèré ing Parimas kudu pada manunggal dadi sawidji, nglumpuk ana ing sawidjining pakumpulan. Pakumpulan iki ing ngendi-endi arep mropagandakaké supaja babon adja nganti ana sing isih gelem diwajah, mropagandakaké hak utawa wewenang sing pada tumrapé babon lan djago. Mupakat apa ora, sedulur?"

„Mupakaaaat!"

Ana djagoan sidji lungguhé kepara ana ing buri. Ditakoni mupakat apa ora, wangsulané djebul: „Kukuluruuuuuk!" Disénggol karo tanggané:

„Hus, adja kluruk! Mengko diarani ngluruki sing sesorah hlo kowé! Nèk nganti digusah rak ngisin-isini. Tjoba ta, tolèhen mburimu kuwi!"

Djagoan sing kluruk mau bareng nolèh, weruh jèn ing buriné ana babon gedé banget. Umur-umurané wis setengah tuwa. Telihé méndol-méndol, sikilé ana djaluné njlekentang, ulaté ndjenggureng. Mandeng marang dèwèké. Djagoan mau putjet tjahjané. Pringisan karo muni:

„Ma'af, njah besar! Aku ora apa-apa kok. Olèhku kluruk mau ora takdjarag."

Babon ora mangsuli. Matané dipentelengaké, tjutjuké diëndjepaké. Djagoan ora betah dipentelengi, bandjur ngésod ngalih panggonan, aling-aling djago sing wis rada tuwa.

Bareng wis tetéla jèn sakabèhing pitik sing nglumpuk ana ing sangisoring wit nagasari pada mupakat, pakumpulan babon bandjur didégaké. Djenengé: Pakumpulan Babon Mardika, ditjekak dadi P.B.M. Sing dadi pangrèh tetep Blirik, Tulak lan Lurik. Sarèhné babon kuwi pada durung duwé pangalaman ana ing pakumpulan, mulané dianakaké parampara. Mungguh sing dipilih dadi parampara Widotjempaka, Wiringkuning karo Nagatumurun. Bareng Djènggèrsumpul krungu jèn awaké ora dipilih dadi parampara, atiné kemropok.

Mèh saben babon lan dara dèré ing Parimas dadi warga P.B.M. Djago ora kena dadi warga, nanging dililani mènèhi pandjurung! Babon 'ki mula anèh pikirané. Ngedegaké pakumpulan kanggo njrimpung djago. Sing arep disrimpung, dililani mènèhi pandjurung! Paramparané ja sawung!

..

Kotjapa, saploké ana pakumpulan P.B.M., uripé para djago ora pati mardika kaya mauné. Sing wis kebatjut wajah, saben dina disemoni, ditjengèsi utawa diundat-undat déning bodjo. Sing durung wajah, anggeré ketenta arep ngèrèki dara utawa dèré, durung-durung wis disantlap karo bodjoné. Jèn ora gelem marèni anggoné ngèrak-ngèrèki pitik lija, bodjoné arep ndjaluk pegat. Djago sing durung rabi, jèn nari

marang déré, wangsulané: gelem anggeré ora diwajuh. Djago akèh kang pada djudég. Batiné mangkel banget, ananging arep apa-apa ora bisa. Upamané arep mala babon, mestiné ora patut; hla wong djago kok nggitiki babon! Arep minggat, mestiné ja ora betah; hla wong djago kok dikon pisah karo babon!

Djènggèrsumpel nlangsa banget. Jèn ora kabeneran, diunèk-unèkaké babon wolu. Madju bareng patèng pretèk. Djènggèrsumpel nganti isin banget karo tangga-teparo. Jèn metu saka ing omahé arep mlaku-mlaku nglelipur ati, sarupané babon utawa dara déré mesti pada sumingkir. Djènggèrsumpel sedih banget. Wusana bandjur ngundur ana ing omah, njambi momong anak.

Kotjapa, djago kuwi wataké ja watak djago. Mulané bareng wajah blak-blakan wis ora bisa utawa angèl banget, bandjur nempuh dalan peteng. Djago sing gedé-gedé, bangsané panggedé utawa opsir utawa sudagar, bandjur ana sing ndelikaké bodjo enom utawa selir ana ing kampung-kampung utawa ana ing padukuhan sing sepi-sepi. Ing ngendi-endi pada ngaku jèn durung duwé bodjo kedjaba bodjo sing pinudju ditiliki. Tjekaké djago bandjur pada metu akalé, pada nggorohi bodjo, nggorohi anak, nggorohi kantja.

Kang mangkono kuwi suwé-suwé kawruhan déning babon. Mulané pangrèh P.B.M. bandjur pada rembugan, kepriyé olèhé golèk sarat supaja para djago kuwi bisa ngowahi kalakuané. Tulak ngusulaké supaja nganakaké saraséhan agung karo sakabèhing pitik ing Parimas lan ing padésan-padésan sakiwa-tengené. Warga P.B.M. pada mupakat kabèh, mulané P.B.M. bandjur kongkonan menjang padésan Semangkadjingga, Argulobang, Dondongmanis lan Suruhaju. Babon ing padésan-padésan mau pada bungah diadjak saraséhan, amarga ing kono ratjak-ratjak dagoné ja demen goroh.

Saraséhan agung kuwi bakalé suwéné telung dina. Wiwité tanggal telulas nganti tekan tanggal limalas. Perluné jèn bengi padang bulan, kena dienggo ramé-ramé. Malem patbelas sèpsi, tanggal patbelas éruk ngadjokaké p r a e - a d v i e s, soréné netepaké putusan. Tanggal lima-las éruk tjangkrama ana ing pategalan, soréné pista andum-slamet. Ana sing ngusulaké supaja dianakaké b a b y - s h o w karo m o d e s h o w. Nanging akèh kang ora mupakat. Sawenèh ana kang ngusulaké supaja dianakaké b e a u t y - c o n t e s t. Uga ora dimupakati. Hla wong lagi arep ngrembug laki-rabi, kok nganggo arep adol aju barang.

Tanggal rolas, plataran sangisoré wit nagsari wis diresiki, dipadjang-padjang. Ora kena dienggo saba, munda reged. Gabah, djagung

lan lija-lijané panganan karemaning pitik wis disadajakaké. Blirik répot banget, amarga kedjaba ngatur panggawéan, uga kudu ngram-pungaké p r a e - a d v i e s é.

**

Tanggal rolas kuwi dajoh wis wiwit ana sing teka. Tanggal telulas ésuk lagi pepak. Amarga ana ing tapel-wates dipriksa déning djagabaja. Olèhé mriksa tliti banget. Malah ana sing ditahan sedina-sewengi barang. Mesti waé dajoh-dajoh mau atiné mangkel banget. Ana sing tumuli arep bali manèh marang padésané dèwé-dèwé. Blirik, Tulak, Lurik lan babon lija-lijané olèhé mbudidaja nglelipur para tamu ora uwis-uwis, ananging meksa isih ana sing terus muring-muring. Sing salah djagabaja, sing diuring-uring sakabèhing pitik ing Parimas. Kebangeten banget pitik Parimas 'ki! Dajoh adoh-adoh, kesel-kesel, olèhé teka mréné kuwi diundang, hla kok tekan tapel-wates nganggo ditahan barang. Mangka olèhé ngglédah waé ja sawenang-wenang. Hla apa disengguh pitik ala apa? Tjoba ta, suwiwi dikon ndaplang, kèlèk diiling-ilingi. Sikil dikon mbegagah. Telih diemèk-emèk, brutu dipèdjèti, buntut diolak-alik, ngisoré diiling-ilingi. Karepé 'ki golèk apa. Wah, hm, nèk kelingan aku rak isih isin banget! Isiiin ta aku! Nganggo ditahan apa ora? Ora? O, hla

nèk aku ditahan sedina-sewengi lan ora diingoni. Diwènèhi banju kanggo ngombé waé ora! Kowé mung diemèk-emèk telihmu! Hla aku sakantja sing dipriksa ana ing kikis wétan kuwi, wah! Tjutjuk nganggo ditjanger barang. Ilat dikon mèlèt. Mangka aku iki lagi gowèhen. Hla ja lara banget. Bandjur awak sakodjur digrangi. Wis tjekaké aku kabèh kuwi dianggep pitik ala! Mula tjronḍolo temenan kok pitik Parimas 'ki! Weruha nèk ngono rak ora kerajara merlokaké teka. Hla wong dajoh suruhan hlo, kok dikonokaké!

Blirik lan kantja-kantjané warga panitya saraséhan nganti pada sedih ngrungokaké tjari-tané para tamu. Saking djuḍegé, bandjur pada nemoni parampara. Widotjempaka karo Nagatumurun mrajogakaké supaja panitya saraséhan ndjaluk ngapura marang para tamu kanṭi resmi, lan ngakonana jèn tatanan ing Parimas kuwi pantjèn durung sampurna. Kandananana jèn kadang-kadang pantjèn sok ana pitik ala njoba mlebu ing Parimas minda dajoh. Mulané djagabaja rada keras. Wiringkuning ndjurungi pamrajoga mau, ananging kedjaba kuwi ana betjiké laraning ati para tamu kuwi digolèkaké tamba sing peng-pengan, sing tjes-pleng. Hla apa kuwi? Gampang! Sing marakaké lara kuwi sapa? Djagabaja. Djago. Hlo, ja bener sing ngglédah barang kuwi babon utawa dèré, nanging sing akon rak djago sing dadi panggedé djagabaja.

Sing akon nahan barang kuwi rak djago. Mulané sing dienggo tamba ja kudu djago! Hlo, kepriyé? Ngéné, mengko soré jèn sèpsi kuwi sakabèhing djago sing enom-enom, sing bagus-bagus utawa isih legan, tur ngerti marang tata-krama, gapjak wataké, kuwi pada suruhana, dadèkna pamong tamu. Wis ta ngandela, mengko putri-putri mantjadésa rak pada mari olèhé sedih.

Tjekaké, panitya saraséhan ja wis mupakat karo pamrajogané para parampara. Kedjaba pada ndjaluk pangapura tumrapping tandang-tanduking djagabaja, uga njuruhi djago kang bagus-bagus. Tjatjahé rong puluh, dadi pada karo akèhing dajoh.

Soréné ana ing sèpsi, djago-djago mau pada dikon ngantjani para tamu. Dajoh sidji, djago sidji. Tjarané olèhé omong-omongan warna-warna, ananging maksudé pada waé. Ja kuwi mènèhi ati marang dajoh kanti pangalembana. Wataking wadon, susaha kaja ngapa, anggeré dialem, apa manèh dialem aju, mesti bandjur bungah. Saja jèn sing ngalem mau djago nonoman sing bagus rupané. Titènana nèk ora ngandel!

Ana djago pamong tamu sing olèhé omong-omongan mangkéné:

„Wah, upamané aku iki durung ngojod ana ing Parimas, mesti ngalih omah ana ing Suruh-

aju. Hla djenengé désané waé Suruh-aju! Apa manèh pitiké!”

Dajoh saka Suruhaju sing diomongi kaja mangkono kuwi mèsèm semu isin, ananging batiné mongkog.

Ana djago sing kanda:

„O, dadi kowé kuwi saka Argulobang? Nèk ngono ja mèmper. Aku wis kerep krungu jèn pitik ing Argulobang kuwi wis pada modèren-modèren, wis akèh kang pada sekolah. Saiki aku weruh buktiné. Mula ja wis pada modèren-modèren lan luwes-luwes.”

Para parampara pada ngadeg ana ing podjok plataran, njawang sing pada sèpsi. Blirik ngantuki saka kadohan karo mèsèm. Sadjaké bungah atiné, weruh jèn para tamu katoné wis pada seneng. Wiringkuning mlaku-mlaku menengah. Weruh ana dajoh, ulaté isih peteng. Kala-kala ngusapi eluh. Mungguh sababé mangkéné: djagoan pamong tamu sing nemoni dèré mau kapinudjon rada boḍo, grusa-grusu. Hla wong dajoh saka Dondongmanis diarani saka Semangkadjingga. Bandjur tansah ngalembana pitik Semangkadjingga waé. Saking tololé, malah nganggo natjad pitik Dondongmanis barang. Djaré pitik Dondongmanis kuwi kemaju-kemaju. Ora kaja pitik Semangkadjingga! Jèn wajanga, putri ing Banontjinawi! Dajohé njelani:

„Ja wis ta kana, goléka putri Semangkadjing-gal! Adja tjedak-tjedak aku!”

Djagoan kagèt.

„Elo, hla kowé 'ki dajoh saka ngendi ta?”

„Aku? Saka padésan sing pitiké kemaju-kemaju!”

„Masja'alloooh!”

Saking isiné, djagoan mau bandjur klépat lunga. Sing ditinggal ngigit-igit. Luhé tjaro-tjosan.

Wiringkuning welas. Dajoh diparani.

„Selamat soré, nona! Bolehkah saja memperkenalkan diri? Saja ini Wiringkuning.”

Dajoh meneng waé. Batiné, iki arep disembranani manèh.

„Nona tamu dari mana, nona?”

„Dondongmanis.”

„Ah, dari Dondongmanis! Dusun Dondongmanis itu bagus sekali. Dulu saja pernah berkundjung disana, ditempat sahabat saja di Djalan Djabalkat. Tahukah nona Djalan Djabalkat?”

„Rumah saja disitu djuga.”

„Betul, nona? Kalau begitu, boléhkah saja duduk sebentar disini? Kenalkah nona dengan sahabat saja? Namanja Djuragan Djawèralus.”

„Kenal, tuan. Anak Djuragan Djawèralus itu teman saja.”

„Djadi nona itu teman Kasèp? Ah, kalau begitu barangkali sadja nona ini Agan Sukahati? Betul?”

„Tuan pandai betul menerka!”

„Bukan begitu, nona. Dulu waktu saja di Dondongmanis, Kasèp masih ketjil. Akan tetapi walaupun begitu, ia sudah senang sekali dengan anak ajam jang rumahnja di Djalan Djabalkat djuga. Sering ia berkata: „Moal kawin, lamun henteu ka Agan Sukahati!”*) Sekarang barulah mengerti saja. Djadi nona itu Agan Sukahati! Ja, ja, ja, ja! Kalau begitu Kasèp itu pandai betul memilih! Ma'af ja nona, saja berani berkata demikian. Saja ini sudah tua. Sudah patut kalau mendjadi ajah atau nénék nona.”

(Adja goroh kowé, Wiringkuning! Hla wong umurmu lagi karo tengah taun, kok ngaku patut dadi embahné dèré!)

„Masakan tuan sudah tua! Kelihatannja masih muda betul. Muda remadja!”

(Blai kowé, Wiringkuning!)

„Ah, nona itu pandai membuat senang hati orang! Sungguh sudah tua saja ini, nona. Hana soré ini mémang merasa agak muda oléh karena boléh bertjakap-tjakap dengan jang datang dari Dondongmanis.”

Mangkono kuwi rékané Wiringkuning nglelipur dajoh. Suwé-suwé Sukahati katoné seneng, malah bisa ngguju barang. Bola-bali ngelus-elus wulu karo ngipitaké buntut.

*) Tegesé: ora bakal omah-omah, jèn ora oléh Djuragan Sukahati.

Saking baudé para djago olèhé pada among tamu, utusan saka mantjadésa ing wusana pada lilih atiné. Kosok-baliné dèré ing Parimas déwé ana sing rada mangkel, amarga djago sing disiri tansah runtang-runtung karo dajoh!

Ésuké saraséhan agung bagéan resmi wiwit. Wakil-wakil padésan pada ngadjokaké praeadviesé. Bukané kabèh pada surasané. Mung tetembungané lan dawa-tjendaké waé béda-béda. Tjekaké kabèh pada mupakat jèn djago ora kena wajah. Djago sidji mung kena rabi karo babon sidji. Iku margané kasampurnaning djedjodjoan. Supaja para djago suwé-suwé pada ngerti déwéjèn wajah iku ala, mulané kudu digulawentah, dituturi, diwulang-wuruk, dikan-dani jèn babon kuwi dudu pabrik endog, ananging sato-kéwan uga, ora béda karo djago. Duwé njawa, duwé rasa-pangrasa, duwé pikir.

→ Bab pegatan, ora mung djago, ananging babon ja kudu anduwèni wewenang megat. Dadi sapada-pada. ←

Sarampungé praeadvies, bandjur dianakaké débat. Mauné ora patia ramé, amarga bakuné kabèh wis pada mupakat. Wusana ana dèré ndjaluk idin nglairaké panemuné. Saraséhan bandjur ramé banget. Amarga dèré mau kanda jèn bab wajah utawa ora kuwi pantjéné rak kudu gamantung marang kaananing djagat pitik. Upamané tjatjahing djago mung sèket,

mangka babon ana patang atus, apa djago ja tetep ora kena wajah? Jèn mangkono, bandjur turahé babon sing telung atus sèket kuwi kepriyé? Apa sadjegé urip dikon idjèn waé? Apa mung kena ngentèni anané dudu? Apa mangkono kuwi adil? Kosok-baliné upamané djago kuwi kèhé patang atus, mangka babon mung ana sèket, djago ja kudu gelem diwajah déning babon. Djago mestiné kagèt. Mbok-manawa malah muring-muring jèn krungu panemu iki. → Mula wataké djago kuwi anèh. Jèn majuh gelem, jèn diwajah ora gelem. Bandjur njebut-njebut agama! Hla déné Pandawa-Lima kaé ja gelem diwajah déning Dèwi Wara Dropadi! Jèn miturut panemuku, manawa djago wis lila diwajah jèn tjatjahé pinudju luwih akèh tinimbang tjatjahing babon, babon ja kudu gelem diwajah jèn wis njata tjatjahé luwih akèh tinimbang tjatjahing djago. → Jèn miturut tjatjah-djiwa babon pada akèhé karo djago, hla ja sidji pada sidji. Kuwi djenengé adil! → 2.

Ing plataran saraséhan ramé banget. Pitik pada ribut. Ana sing akon supaja dèré mau adja mbandjuraké sesorahé. Ana sing pada ngguju tjekikikan. Ana sing surak-surak. Ana sing muni: „Hla apa saben dina dikon nganakaké tjatjah-djiwa?”

Blirik kepeksa mabur ana ing pang nagasari sing èndèk déwé karo djelih-djelih:

„Diam, saudara, diam! Saja usulkan supaya pendapat saudara dèré ini tidak diperdèbatkan sadja!”

„Mupakaaat!”

„Tidak mupakaaaaaat!”

„Mupakaaaaaaaat!”

„Diam! Kalau saudara-saudara tidak diam, rapat saja sekores! Diam, diaaaaam!”

Suwé-suwé pitik ja bandjur pada meneng. Mung isih ana sing anguk-anguk kepéngin weruh rupané dèré sing panemuné aèng mau. Nanging dèré mau wis lunga.

Wusanané saraséhan bandjur énggal-énggal gawé résolusi:

Sawisé ngrungokaké

Sawisé nimbang

Netepaké bilih:

1. djago ora kena wajah,
2. babon ora kena wajah,
3. djago kena megat,
4. babon kena megat.

Résolusi kuwi bakalé arep dikirimaké marang sakabèhing lurah ing Parimas lan ing mantjadésa lan marang sakabèhing pakumpulan pitik ing saindenging djagat. Uga marang W.A.D.H. (World Association of Democratic Hens utawa: Sarikat Babon Démokratik ing saindenging Djagat).

Ananging wis adaté ana ing djagat pitik: résolusi tetep résolusi. Tegesé ora ana kasilé apa-

apa. Saprana-sapréné sing akèh-akèh djago ja isih pada wajah. Sing diwajah, ja isih pada gelem. Karo manèh djenengé wis mari „diwajah”, djenengé „diperlindungi.”

Tjangkrama ana ing pategalan lan pista andum-slamet ana ing sangisoré wit nagasari kena diarani njenengaké banget. Sadjaké bisa ngraketaké olèhé seduluran tumrap pitik ing Parimas karo pitik mantjadésa.

Pantjèné dongèng Babon Mardika iki wis rampung. Nanging bandjur ana tjandaké, amarga ing Parimas isih ana lelakon sing kudu ditjaritakaké. Mbok-manawa waé ana paedahé.

Ing Parimas kuwi ana babon djenengé Blorok. Pantjèné mono rupané ja rada aju, nanging ora disenengi déning tangga-teparo, djalaran diri banget. Jèn ora diundang Bendara Radèn Aju ora gelem. Mangka ana sing ngerti jèn pantjèné sebutané mung Mbok Mas Aju. Jèn sebutané bodjoné dikurangi setitik waé ja ora trima. Wis tau ana pitik nggolèki omahé, takon marang Blorok: Apa kéné iki omahé Radèn Mas Gombèldawa? Wangsulané: Dudu, dudu omahé Radèn Mas Gombèldawa, nanging dalemé Radèn Mas Arja Gombèldawa! Mangsuli mangkono kuwi karo muring-muring. Mulané ora disenengi sapada-padaning pitik. Dalah bodjoné ja rada disingkiri pitik, amarga kuma-

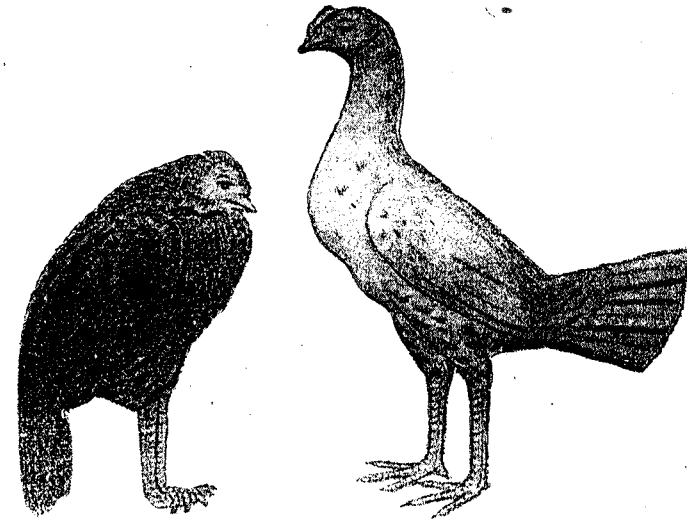
lungkung banget. Jèn ngumuk-umukaké kapinterané utawa kasugihané utawa ngumuk-umukaké olèhé tansah dikédani babon, ora uwis-uwis. Mangka kapinterané lumrah waé. Mung jèn golèk duwit mula pinter banget! Bab olèhé sok dikédani babon kuwi ja ana beneré, amarga akèh-akèhing babon ja ana sing seneng karo djago djènggèr wilah gombèl dawa.

Èsuk-èsuk Blorok kedajohan adiné sing djengé Ireng. Olèhé teka karo mrebes-mili. Ngandakaké jèn bodjoné mentas rabi manèh olèh pitik kidul bulak.

„Aku arep minggat waé, mbakju, ora betah ngrasakaké wirang!”

„Kuwi salahmu déwé, di! Kowé rak wis kerep takkandani ta. Babon kuwi adja kemproh. Awak kuwi kudu didjaga sing betjik. Kowé kuwi angger tangi turu terus tjèkèr-tjèkèr waé. Jèn aku rak ora. Tangi turu kekablak disik, perluné gurem utawa tuma bèn ilang. Sing isih kèri takdidis. Jèn uwis, wuluku 'ndjur tak elus nganti alus banget. Bandjur golèk djamu singset. Mulané sanadyan katjèk satetesan, kowé karo aku 'ki kètok enom aku. Kedjaba kuwi aku iki saben dina isih sinau. Sing taksinau apa waé sing dadi kasenangané kangmasmu, kajata politik, ékonomi. Saja ékonomi, tegesé golèk duwit, kuwi kangmasmu demen banget. Dasar olèhé seneng politik kuwi sabeneré ja mung minangka marganing ékonomi, lan manèh gampang golèk

pangkat. Nanging iki adja kokandakaké sapa-sapa, hlo! Hla kuwi kabèh sabisa-bisa taksinau. Tjarané gampang. Jèn kangmasmu omong-omongan karo kantjané politik, aku mèlu ngrungokaké. Apa kandané takgatèkaké banget. Suwé-suwé aku rada ngerti. Jèn kangmasmu

Jèn uwis, wuluku 'ndjur tak elus nganti alus banget.

omong-omongan manèh karo kantja-kantjané, aku bisa njambungi utawa urun-urun rembug. Dadi aku iki ora pati keponjal-ponjal karo kangmasmu kuwi. Wah, kangmasmu kuwi kapinterané nggegirisi temenan! Mbok-manawa waé djago sa-Parimas ora ana sing madani. Pitik gagah, bagus, pinter! Mulané ja akèh sing ké-

danan. Bijèn sing arep ngepèk mantu akèh banget. Hla wong pitik sadjagat-rat kok arep ngepèk mantu kabèh! Ananging sing dipilih aku! Mangka nèk karo aku, kangmasmu kuwi manutaaan banget. Takkon apa waé gelem

„Anu, mbakju, aku

„Temenan kuwi, manutan banget. Mangka babon utawa dèré sing kédanan karo kangmasmu kuwi saiki isih akèh banget. Hla nanging kangmasmu kuwi sing ditresnani mung aku. Dadi sing pada kédanan kuwi ja mesakaké! Nèk mulih saka kantor, kangmasmu kuwi kerep kanda: Wah, di-adjeng, aku iki dikédani pitik manèh, hlo! Tur aku iki ora apa-apa. Nanging ja kuwi, mbok-manawa weruh rupaku 'ndjur kepéntjut. Aku meneng waé. Mbok ajua kaja ngapa ta, nèk karo di-adjeng mesti kalahé! - Ngono kuwi kandané kangmasmu. Aku olèh kangmasmu kuwi prasasat munggah swarga temenan. Jèn wajanga, kangmasmu kuwi Prabu Rama, aku iki Dèwi Sinta. Dadi pangantèn djaka-lara, terus pada setyané. Prabu Rama kuwi bodjoné mung Dèwi Sinta tok. Hla kangmasmu kuwi..."

„Ja wis ta ja, mbakju, aku tak mulih."

„Mengko disik ta! Wong lagi dikandani kok! Dadi anu, ja, babon kuwi kudu resikan, awaké kudu singset, kudu bisa urun rembug karo djago. Ja wis ta, tjakaké ja kaja aku iki. Hlo, gilo, emèken, awakku rak singset Elo, priyé ta? Dikon ngemèk kok malah mlaju! Reng,

Ireng! O, ja wis karepmu! Diwajuh ja karepmu, ora diwajuh ja karepmu!"

Ireng mula wis mlaju ngintar. Ora betah diumuki mbakjuné. Lagi susah-susah arep sambat, djebul diumuki kaja mangkono!

Kotjapa lakuné Ireng kelunta-lunta. Wusana tekan ing sawidjining padukuhan. Sarèhné wis surup surja, Ireng bandjur golèk panginepan. Ing kono weruh babon isih nonoman lungguh ana ing plataran. Ireng nembung arep nginep. „O, hla mbok ija. Ajo ta mlebu ngomah. Kowé 'ki pitik ngendi, mbakju, lan djenengmu sapa?"

„Aku iki pitik lor kana, di, djenengku mbokné Trondol. (Embuh apa sababé Ireng ora mblakakaké djenengé. Nanging goroh ja ora, amarga bodjoné jèn ngundang mula: mbokné Trondol!) Iki mau aku saba bandjur keblasuk-blasuk. Hla balik si adi sapa?"

„Djenengku Putih. Olèhku manggon ana ing kéné kuwi durung suwé, ja mung saploké dadi mantèn, kira-kira ana selapan dina. Bandjur diséwakaké omah iki."

„O, dadi si adi 'ki mantèn anjar ta! Mulané kerikané isih kètok."

„Ija, mbakju. Nanging ja kuwi, mantèn anjar ora disanding bodjo."

„Hlo, kepriyé ta?"

„Hla bodjoku kuwi gawéané akèh banget. Mangka olèhé njambut gawé adoh. Mulané jèn

mulih, sepasar kuwi akèh-akèhé mung sewengi rong wengi, Jèn kebeneran mbok-manawa mengko iki mulih."

„O ja sukur ta, di. Ja wis ta, di, jèn kepareng aku tak mapan turu disik. Awakku sajah banget."

„Elo, apa ora mangan disik?"

„Wis, nuwun, di, aku wis selak ngantuk."

„O ja wis ta. Gilo, paturoné kéné, ana ing sentong wétan. Wis ja, mbakju, kepénakna. Aku arep ngadang adimu."

Ireng mapan turu, nanging ora bisa-bisa turu. Ora suwé krungu swarané Putih karo swaraning djago. Olèhé omong bisik-bisik. Nanging Ireng meksa rada tjeṭa krunguné.

„..... djenengé mbokné Trondol. Sadjaké kok lagi nandang sungkawa. Mbok-manawa saiki wis turu."

„Ja wis bèn jèn wis turu"

Krungu swarané djago, atiné Ireng mak deg! Swarané kok mèmper Ah, mestiné ja dudu ta nèk Ireng tangi, munggah-munduk ngindjen saselmaning lawang Aduh, mbakjuku sing singset awaké! Djebul bodjomu dèwé ja duwé bodjo enom!

Sing lungguhan ana ing djogan karo Putih kuwi mula ora ana manèh kedjaba Radèn Mas Arja Gombèldawa.

ZULFULUS

Zulfulus Saffachuldima' Gelar Maharadja-léla Rudirabrata kuwi panggedé tinggi, pangkaté bekel. Sarèhné dadi panggedé, mulané bajarané akèh. Nanging sanadyan mangkono, Zulfulus kuwi gemi banget. Malah tinggi sing ora seneng, olèhé ngarani tjeṭil. Olèhé gemi mau djalatan sanggané akèh. Ora ngemungaké anak-bodjoné, ananging kula-gotrané ja pada diingoni. Mesti waé ragadé akèh. Mulané kepeksa gemi.

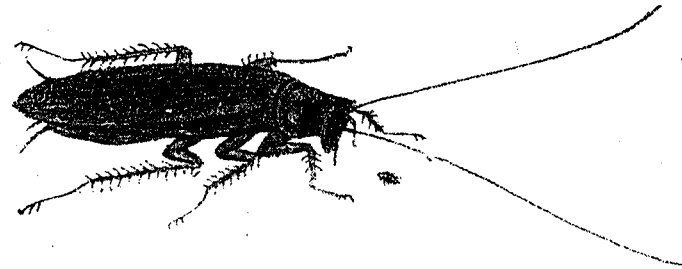
Omahé ana ing rengataning kaju sangisoring kasur. Déné kasur mau tumumpang ana ing ambèn kanṭil. Mula ambèn kanṭil mau kena diarani nagarané Zulfulus. Amarga wis akèh pangalamané, Zulfulus mau ora gelem manggon ana ing kasur. Ja bener kasur kuwi empuk, nanging kala-kala sok diepé, digeblogi, dipétani. Temahané tinggi sing ana ing kono akèh sing ketjekel déning manungsa. Jèn tuma ketjekel manungsa, isih lumajan. Sanadyan mati, nanging matiné meksa digigit, kadang-kadang malah diulu. Dadi kena diarani gugur ing médan kahormatan. Balik tinggi, jèn ketjekel manungsa mung dipites, begdja-begdjané getihé mung diambu. Mulané Zulfulus olèhé milih omah ana ing rengataning kaju. Rengatan mau djero tur tjiut. Dadi jèn kadang-kala ana „pembersihan", akèh slameté.

Sarèhné Zulfulus mau dadi panggedé, dadi panggawéané ja akèh banget. Sing nindakaké panggawéan sing akèh banget mau panggawané sing tjatjahé ja akèh banget. Zulfulus mung saderma mréntah lan „tahu bèrèsnja”. Mung panggawéan warna sidji sing ditindakaké déwé déning Zulfulus, jaiku urusan sesambunganing ambèn kanti karo ambèn sakiwa-tengené.

Mula-bukané ana sesambungan karo ambèn sakiwa-tengen ing kono kuwi mangkéné. Ki Lurah Rektarupa, ja kuwi panggedé ambèn kanti sing duwur déwé, kuwi wis tau lara lesu. Sanadyan olèhé ngombé getihé manungsa sing turu ana ing ambèn kanti kono nganti wareg, nanging awaké isih krasa lesu waé. Wusana para dokter sing dikon mriksa awaké pada kanda jèn Rektarupa kuwi kekurangan vitamin warna-warna. Djalarané, amarga manungsa sing turu ing ambèn kanti kuwi pantjèn kekurangan vitaminé, dadi getihé ja ora pati sampurna. Tjoba ta delengen, tinggi ing ambèn kanti kuwi ratjak-ratjak rupané rak ora pati sèger, ija apa ora? Jèn Ki Lurah kepéngin waras, kudu ngombé getihé manungsa salijané sing dadi lengganan. Rektarupa bandjur ngundang para bekel, diadjak rembugan olèhé arep golèk akal supaja bisa ngombé getih manungsa salijané getihé sing wis dadi lengganan. Ing kono Zulfulus ngusulaké supaja dianakaké sesambungan karo ambèn sing ana ing lor, wétan, kidul lan kulon.

Olèhé ngarani ambèn mantjapat. Mbok-manawa waé manungsa sing turu ana ing kono vitaminé pepak. Jèn salah sidjining vitaminé ora ana ing lor, mbok-manawa ana ing wétan, jèn ora ana ing wétan, mbok-manawa ana ing kidul. Mangkono sapituruté. Tjekaké Ki Lurah kudu medajoh mrana, perlu ngombé getih anjar. Malah ora mung Ki Lurah waé, panggedé lija-lijané ja kudu mèlu, bèn pada waras awaké. Dadi olèhé njambut gawé bisa madju.

Tjekaking tjarita, Zulfulus diwènèhi purba-wiséa enggoné arep nganakaké sesambungan karo ambèn mantjapat utawa „mantjatalpa”. Zulfulus 'ki mula pinter banget! Hla wong ngarani „peturon mantja” waé kok ja „mantjatalpa”!

Zulfulus bandjur ngundang Tjoro, ditari apa gelem ditunggangi menjang ambèn sakiwa-tengené kanti kono. Gelem anggeré diopahi satus. Ngétan satus, ngidul satus, ngulon satus, ngalor satus.

„Wah, hla kok akèh temen! Mbok ja adja semono!”

„Kuwi wis harga mati, ora kena dienang.”

„Jèn kowé dienggo lengganan keprijé?”

„Jèn lengganan suda sepuluh persèn.”

„Dadi sangang puluh. Saben tinggi sangang puluh. Hla jèn tinggi sing isih baji pira?”

„Telung puluh.”

„Wah, djatuh Kantilnagara!”

„Hlo, keprijé ta, kok djatuh?”

„Amarga sing mbajari nagara. Jèn aku sakan-tja lelungan kuwi sing mbajari ragadé nagara.”

„Jèn mangkono, hla kok nganggo kopikir barang? Hla wong kowé déwé ora tjutjul waé kok nganggo mikir tarip. Weruhmu rak mung lelungan nunggang Tjoro. Mengko saben habis bulan rékening takwènèhaké kas nagara. Dadi kowé déwé ora susah ngurus bab opahku. Hla wong nagara waé kok dirembug! Anggeré kowé déwé wis kepénak rak uwis!”

„Ja wis ta, ajo, aku gèndongen. Adja nganti kelajatan! Énggal-énggal mabura menjang ambèn lor.”

Bareng Zulfulus wis ngetapel ana ing gegeré, Tjoro bandjur mabur. Ora let suwé wis tekan ing ambèn lor.

Ing kono Zulfulus énggal-énggal nemoni lurah tinggi.

„Ki Lurah, aku iki utusan saka ing ambèn kantil kidul kono. Djenengku Bagènda Zulfulus

Saffachuldima' Gelar Maharadjaléla Rudirabrata. Mungguh tekaku mréné kuwi, sepisan: ngaturaké salam-taklimé lurahku marang Ki Lurah, kapindoné: jèn dadi atimu, aku arep rembugan bab kasangsaraning tinggi saindeng-ing djagat.

„Sangsara keprijé, ki sanak?”

„Mangkéné, Ki Lurah, miturut kawruh kadokteran, tinggi kuwi butuh vitamine warna-warna. Mungguh vitamine mau anané ana ing getihing manungsa. Ananging ing djamin saiki iki, miturut statistiek, manungsa iku mèh ora ana sing pepak vitaminené. Ana sing ora duwé vitamine A, ana sing ora duwé vitamine B, ana sing ora duwé vitamine C, mangkono sapituruté. Dadi ja ana sing ora duwé vitamine X, Y, Z barang.”

„É, dadi vitamine 'ki nganti Z barang ta? Aku iki Pamong Pradja, dadi bab ngèlmu kadokteran ora patia mudeng.”

„Aku déwé ja dudu dokter, nanging seneng matja buku kadokteran, apa manèh sing ana gambaré sing lutju-lutju kaé. Kedjaba kuwi, miturut nalar sing séhat, ing ngendi ana A, ing kono kudu ana Z! Ija apa ora? Dadi jèn ana vitamine A, ja kudu ana vitamine Z.”

„Wah, pinter temenan ki sanak Dulbulus 'ki!”

„Adja Bulus, ta! Fulus.”

„O, ija, Pelus!”

Zulfulus gèdèg-gèdèg. Batiné: Ki Lurah ki ndésa banget! Sadjaké ora ngerti basa mantja setitik-setitika. Mung muni Fulus waé ora bisa. Suprandéné bisa dadi lurah!

„Ja wis, mula djenengku Pelus. Dadi tjekaké, tinggi ing saindenging djagat kuwi pada kekurangan vitamine. Mulané awaké pada ora pati waras. Tjoba, kowé déwé rak ja sok ngelu, ta? Jèn kesuwèn kanginan rak ja sok mangsuk-angin ta?”

„Hlo kok ija!”

„Hla kuwi amarga kekurangan sawenèhing vitamine.”

„Wah, bandjur keprijé iki akalé olèh vitamine?”

„Mangkéné, jèn Ki Lurah kepéngin séhat, kala-kala kudu salin ombèn. Manungsa sing turu ana ing kéné kuwi mbok-manawa ora duwé vitamine A utawa B. Malah vitamine C mbok-manawa ja ora duwé. Jèn manungsa sing turu ana ing ambènkku kuwi vitaminené pepak. Mulané kowé saanak-bodjo utawa manèh panggede-panggedé ing kéné taksuruhi tekaa ing ambènkku, perlu ngombé getihé manungsa kana.”

Zulfulus kuwi mula wis patut dadi duta, amarga pinter ing bab diplomasi. Mungguh tegesé diplomasi kuwi: witjara sing ora terang, ora tjetā, ana djégalané. Witjara sing nuwuhaké pikiran ing atiné kéwan lija jèn sakabèhing tindak sing diusulaké iku nguntungaké kéwan

lija mau, sanadyan ing sabeneré sing untung awaké déwé! Kuwi jèn diplomasi miturut sato-kéwan. Jèn miturut manungsa béda. Djaréné.

„Mengko disik ta, ki sanak. Jèn njata manungsamu kuwi pepak vitaminené, hla kok awakmu déwé kuru?”

„O, keprijé ta Ki Lurah 'ki! Olèhku kuru iki rak saking kerepé olèhku pasa, saking bangeté olèhku prihatin. Mrihatinaké tinggi saindenging djagat. Bèn pada ketrima uripé.”

„É, é, é, é, é! Luhur temenan budiné Bagénda Pelus iki! Ja ta, ki sanak, banget andadèkaké bungahing atiku, déné kowé gelem mikir bab kuwarasanku. Ananging jèn aku kokon ngombé getihé manungsamu, kowé sakantja ja kudu ngombé getihé manungsaku. Dadi pada-pada.”

„Jèn pantjéné, aku iki mung arep wèwèh, mung arep nindakaké kuwadjibaning tumitah, tetulung marang sapada-padaning dumadi. Ananging jèn arep kowales, ja taktampani, amarga nampik sih kuwi ora ilok. Bandjur bésuk apa, Ki Lurah, olèhmu arep teka ana ing ambènkku?”

Lurah ambèn lor bandjur ngundangi bekelé, didjak rembugan. Kadadéaning rembug mangkéné: bab idjol ombèn kuwi betjiké didadèkaké pradjandjian waé. Ananging sarèhné tinggi pada tinggi kuwi kena diarani gentleman pada gentleman, mulané ora susah nganggo kontrak barang. Pradjandjian mau asipat

✓ gentleman's agreement waé. Jèn saka ambèn lor ana tinggi sepuluh menjang ambèn kantil, lan ing kono nginep sawengi, saka ambèn kantil ja kudu ana tinggi sepuluh sing teka ana ing ambèn lor, olèhé nginep uga sawengi. Dadi aran pada-pada. Déné olèhé wiwit idjol ombèn, arep digolèkaké dina sing betjik disik. Bésuk mènèhi kabar.

Zulfulus bungah banget, bandjur pamitan, arep nerusaké laku menjang ambèn wétan, kidul, kulon. Sarèhné terus nunggang Tjoro, mulané sawengi wis rampung olèhé rembugan karo mantjatalpa. Sing rada angèl mung karo ambèn kulon. Djaré manungsa sing turu ana ing kono kuwi lemu-lemu tur enom-enom. Kedjaba pepak vitaminené lan sedep rasané getihé, dagingé jèn ditjokot isih empuk. Mulané tinggi ing ambèn kulon kuwi kétéké ja lemu-lemu, guwajané sumringah. Ora kaja tinggi ing ambèn kantil, guwajané ireng semu wungu. Mulané lurah ambèn kulon ja rada util. Kandané, jèn tinggi ambèn kantil sing menjang ambèn kulon sepuluh, tinggi ambèn kulon sing menjang ambèn kantil kudu telung puluh. Zulfulus kagèt. Prasasat ditjatut iki! Bandjur njang-njangan. Diplomasi kuwi ora ana bédané karo dol-tinuku ana ing pasar, nganggo njang-njangan barang. Ing wusana Zulfulus ngalah: jèn saka ambèn kantil ana tinggi sepuluh, saka ambèn kulon tinggi rong puluh.

Lurah lan para bekel ing ambèn kantil rada gela. Jèn mangkono, prasasat kalah separo enggoné nindakaké diplomasi. Zulfulus akèh-akèh olèhé nerangaké. Sapisan: dèwèké wis diwènèhi purbawisésa, dadi apa waé kena diputusi dèwé. Kapindoné: getih manungsa ambèn kulon kuwi mula nikmat banget. Jèn upamané didol ana ing pasar, regané mesti tikel pindo utawa tikel telu karo getih manungsa ambèn kantil. Zulfulus dèwé wis ngitjipi getih kulon, rasané ora béda karo ombèning Djawata. Pantjèné mono Zulfulus arep madahi getihé setitik kanggo tjonto, ananging manungsané selak ndjingkat, bandjur ngolak-alik kasur. Tudjuné Zulfulus énggal-énggal bisa ndelik. Oraa rak tiwas temenan.

Lurah lan para bekel bandjur pada meneng waé.

**

Kotjapa, bareng Ki Lurah Rektarupa wis kelakon bisa ngombé getih ana ing ambèn lor, wétan, kidul, kulon, awaké bandjur waras temenan. Apa manèh jèn mentas ngombé getih ana ing ambèn kulon, paribasané mbok dikon patigeni sepasar ja betah. Mula njata manungsa ing ambèn kulon kuwi getihé nikmat banget. Sadjaké mula pepak vitaminené.

Tinggi sing dadi panggedé ja pada dililani menjang mantjatalpa perlu golèk salin ombèn.

Lakuné kabèh nunggang Tjoro. Dadi kepénak.

Bareng pada weruh jèn para panggedé gawéné pada lelungan menjang mantjatalpa, tinggi tjilik-tjilik bandjur pada kepéngin. Nanging mung setitik sing keturutan. Amarga tinggi tjilik kuwi jèn arep nunggang Tjoro, kudu mbajar déwé. Mangka menjang-mulih satus wolung puluh. Hla sapa sing kuwat kedjaba tinggi sing sugih-sugih, upamané waé tukang tjatut. Djaré tinggi-tinggi sing dadi panggedé kuwi jèn lelungan ja ana sing njambi njatut. Mangka nunggang Tjoro ora susah mbajar déwé. Sing mbajar kas Kantilnagara. Sarèhné ora tjutjul déwé, mulané ja tansah wira-wiri ngalor-ngidul, ngétan-ngulon. Jèn ana tinggi tjilik pada rasanan: „Mbok rada nggemèni ragad; duwit nagara kuwi anané rak saka padjegang rajat”, wangsulané: „Olèhku pada wira-wiri kuwi rak untu k e p e n t i n g a n n e g a r a, minangka kaperluaning pradja; dadi sing wadjib mbajar ja nagara. Panggedé tinggi kuwi rak akèh banget panggawéané ta? Jèn kala-kala ora diombèni vitamine sing pepak, lan ora dililani plesir-plesir ana ing mantjanagara, hla bandjur kepriyé olèhé bisa njambut gawé? Kang mangka jèn panggedé-panggedé ora bisa njambut gawé, ora wurung Kantilnagara mesti djatuh, rusak! Hla jèn nagara rusak, sing kapitunan sapa? Rak ja rajat tinggi ta? Ngerti ora? Mulané tinggi tjilik kuwi ora susah mèlu

apa-apa. Wis dililani mèlu ngombé barang kuwi rak wis pira-pira. Hla kok 'ndjur arep mèlu mèlu plesir nunggang Tjoro!”

Tinggi tjilik rumangsa kalah pinter witjara, mulané ja bandjur pada meneng waé. Sana-dyana bisa menang witjara pisan, débat karo tinggi gedé-gedé kuwi wis mesti tanpa kasil. Jèn kodjur, olèhé dadi kuli harian bisa dipotjot pisan!

Ana tinggi tjilik, bodjoné laranen. Arep ditunggangaké Tjoro supaja bisa golèk vitamine ing mantjatalpa, duwité kurang. Wusana metu kakendelané. Kurangé duwit didjupukaké saka kantor, akèhé patang puluh. Konangan, bandjur diukum. Dikundjara sesasi. Olèhé dadi djurutulis dipotjot tidak dengan hormat.

Uripé tinggi tjilik kuwi bijèn mula kena diarani ora kepénak, nanging saploké ana sesambungan karo mantjatalpa, uripé saja rekasa. Djalarané mangkéné: miturut aturan ambèn kantil, tinggi kuwi olèhé kena wiwit ngombé jèn wis tengah wengi. Manungsa lagi kepénak-kepénaké olèhé turu. Tinggi bandjur pada dikon urut katjang. Olèhé ngombé mbaka sidji, perluné manungsané bèn ora pati krasa jèn ditjokot. Jèn olèhé pada ngombé bebarengan, saking akèhé sing njokot, manungsané sok nglilir, bandjur ngojak-ojak. Mulané kudu urut katjang, olèhé njokot genténan, tur kudu saenggon, akèh-akèhé rong enggon. Perluné jèn nganti

krasa, manungsané ngira jèn sing njokot mau mung tinggi sidji utawa loro. Sing ngombé disik Ki Lurah Rektarupa. Jèn wis wareg, bandjur bodjoné, bandjur anaké. Jèn kalurahan wis ngombé kabèh, bandjur para bekel sakulawargané, bandjur para prabot sapituruté. Urut-urutan miturut pangkat. Saking akèhé para panggedé lan kulawargané, mangka manungsa sing turu ana ing ambèn kantil kuwi akèh-akèhé mung loro, njengkané banget telu, ja kuwi jèn anaké rèwèl ndjaluk dikeloni, mulané tinggi tjilik kala-kala ing wajah bangun lagi bisa wiwit ngombé. Durung kumanan kabèh, manungsané sok wis tangi. Sing durung kumanan kepeksa pasa. Sarèhné tinggi tjilik kuwi uripé rekasa, mulané demen tulung-tinulung. Sing saiki durung uman, sésuké didèkèkaké ana ing ngarep, tegesé : tumuli ana ing buriné panggedé sing tjilik déwé. Perluné bisané uman.

Kotjapa jèn pinudju ana dajoh saka mantjatalpa, tinggi tjilik ora ana sing kumanan babar pisan. Amarga dajoh saka mantjatalpa kuwi ana sing dremba-dremba. Tur dikon urut katjang sok ana sing ora gelem. Ana dajoh kok dirèh! Mulané manungsané kerep ngililir. Malah wis tau manungsané kagèt, bandjur nggeblagi kasur ngiwa-nengen. Tudjuné olèhé latihan mlaju karo ndelik wis peng-pengan. Adjaa rak akèh sing tiwas. Wis ana lelakon kaja mangkono, dajohé meksa kurang ngati-ati. Olèhé njokoti manung-

sané sakarep-karepé, hla saking djudégé, manungsané sok ngalih panggonan. Wusana tinggi tjilik ora bisa ngombé apa-apa. Mulané awaké saja kuru-kuru. Mangka olèhé dikon mbajar padjeg adjeg! Ora ana sudané. Malah kepara ana undaké. Ana manèh sing dadi mangkelé tinggi tjilik. Jaiku tandang-tanduké tinggi pamong tamu. Jèn karo kantjané déwé wis tanpa tatanan babar pisan, tanpa tata-krama setitik-setitika. Nanging jèn ngladèni dajoh saka mantjatalpa, wah, olèhé munduk-munduk! Dasar wis tinakdir mbrangkang, karepé munduk-munduk, dadi wetengé nganti kèsod ana ing lemah!

Tinggi tjilik sing rada kepénak uripé mung sing kapinudjon duwé sedulur tinggi gedé. Kaja upamané sedulur-seduluré Zulfulus. Uripé kena diarani kepénak. Jèn Zulfulus lelungan nunggang Tjoro, ora mung anak-bodjoné, nanging sanadyan gotrané sing ora dadi apa-apa ja sok dikon mèlu kabèh. Déné sing mbajari ragadé ja nagara. Jèn ditakoni, kena ngapa dudu lurah, dudu bekel, dudu prabot, jèn nunggang Tjoro sing mbajari kok nagara, wangsulané:

„Amarga nindakaké ajahaning pradja! Wruhanamu ja, tinggi bodo, jèn anakku mèlu nunggang Tjoro tanpa mbajar déwé kuwi, sababé, amarga duwé tugas kewadjiban untuk negara kita jang tertjinta. Delengen lajangé kekantjingan, jèn ora ngandel. Anakku kuwi sadjeroné lelungan menjang man-

J tjalpa rak takdadèkaké sèkretarisku, hla bodjoku takdadèkaké verpleegsterku. Keponakan-ku kaé, sing sidji takdadèkaké djurubasa, sing sidji takdadèkaké djurutik, sidjiné takdadèkaké palaku. Jèn manungsa olèhé ngarani: k o e r i e r! Kowé rak ja ngerti déwé ta, jèn urusanku ana ing mantjatalpa kuwi akèh banget. Mulané aku ja mbutuhaké kantja akèh. Jèn diladèni tinggi lija, olèhku njambut gawé ora pati kepénak, mulané sing takkon mèlu kulawarga utawa gotraku déwé. Ananging kabèh mau s u n g g u h u n t u k k e p e n t i n g a n n e g a r a. Ngerti kowé?"

Zulfulus kuwi jèn omong mula pinter banget, mulané ja dilumuhi déning tinggi saambèn kantil.

Nanging suwé-suwé Ki Lurah Rektarupa bola-bali tanpa lajang budèg, ngandakaké jèn Zulfulus iku kebangeten banget olèhé ngrugèkaké nagara. Jèn Zulfulus ora diélikaké, bisa uga tinggi, tjilik-tjilik pada ngraman. Rektarupa bandjur ngundangi para bekel. Bareng wis tata lungguh, Rektarupa bandjur kanda jèn duwit nagara mung kèri setitik. Mulané para panggedé kudu pada mèlu nggemèni. Bésuk manèh salijané tinggi kang nglakokaké ajahaning praja, ora ana kang kena nunggang Tjoro tanpa mbajar déwé. Miturut palapuran, sok ana pegawé tinggi sing ngadjak anak-bodjoné utawa gotrané menjang mantjatalpa nunggang Tjoro

tanpa mbajar. Dadi rékeningé saka Tjoro saben sasi mundak akèh banget.

Zulfulus krasa jèn sing ditudju kuwi awaké, mulané bandjur muring-muring.

„Wis ta, terus terang waé. Sing kokarepaké kuwi rak aku ta? Pantjèn ja bener aku sok ngadjak anak-bodjo. Ananging apa mung aku déwé sing mangkono kuwi? Hla kuwi, Ki Bekel Rudirapati kuwi, dèk anu kaé bodjoné ja ditjangking menjang mantjatalpa, ja tanpa mbajar. Mangka ana ing kana bandjur plesir menjang ngendi. Angger toko dileboni. Ki Bekel Rudiras-mara samono uga. Malah dèk arep njekolahaké anaké ana ing ambèn kulon kaé, kabèh didjak nunggang Tjoro tanpa mbajar. Hla Ki Bekel Rudiramangsa kuwi keprijé? Anak-bodjoné ja wis tau didjak nunggang Tjoro tanpa mbajar. Mangka ana ing mantjatalpa anaké ugal-ugalan. Wis diélikaké njokot manungsa, djalara olèhé turu durung kepati, meksa njokot. Bareng manungsané nglilir, tinggi ing ambèn kono ana sing kepitès. Wusana sing diuring-uring aku. Aku kepeksa ndjaluk ngapura lan mènèhi karugian marang sanak-seduluré sing kepitès. Kedjaba kuwi, jèn aku ngadjak anak-bodjo, meksa nganggo tata-gelar. Bodjoku takwènèhi beslit dadi verpleegsterku, anakku takwènèhi beslit dadi sèkretarisku. Dadi jèn nunggang Tjoro dibajari nagara kuwi, resminé rak wis sah."

Sasuwéné Zulfulus muring-muring kuwi para bekel lija-lijané pada pringisan, amarga rumangsa kewijak wadiné. Ana sing wani mangsuli:

„Bener, nanging jèn aku rak mung ngadjak bodjo, balik kowé, tinggi sagotra kogawa kabèh!”

Zulfulus saja nepsu. Jèn tjara wajangé: djadja bang mawinga-winga, nétra andik angatirah, kumedut padoning lati. Bandjur muni-muni. Olèhé muni-muni ora béda karo Prabu Bala-déwa jèn lagi muring-muring, mung basané waé nganggo basa mantja barang, perluné bisa misuh-misuh, sing dipisui ora ngerti. Tur ngiras ngumukaké jèn ngerti basa mantja. Jèn pepisuhé sing kebangeten olèhé kasar diilangi, lan ditjara-Djawakaké, tembungé Zulfulus mau mangkéné:

„Drohun belis laknat! Sing duwé akal nganakaké sesambungan karo mantjatalpa kuwi sapa, hè? Rak dudu kowé ta! Rak aku ta! Saiki kowé wani-wani ngala-ala aku! Mangka kowé déwé ja nglakoni!”

Sikilé pirang-pirang digedrug-gedrugaké. Tudjuné ambèné pengkuh. Oraa, mbok-manawa rak obah!

Para bekel pada kutjem. Tumungkul ora wani ngingetaké Zulfulus. Bareng krasa jèn dièringi kantja, Zulfulus saja kendel, olèhé muni-muni saja ora karu-karuwan.

„Kowé apa durung ngerti aku iki sapa, hè? Aku iki Bagénda Zulfulus Saffachuldima' Gelar Maharadjaléla Rudirabrata sing wis kondang kaonang-onang. Aku iki tinggi sing wis misuwur ing saindenging djagat raja”

Bareng olèhé muni-muni ora uwis-uwis, Rudirasmara krasa isin, wusana bandjur ngadeg karo mangsuli:

„Ihi! Mbuh ora idep! Adja kakéhan tjrèwèt! Imbang-imbang jèn padaa! Ajo krubuten aku!”

Wah, olèhé omong antawatjanané niru wajang uwong gagahan tjara Jogja, mulané ja ngegèt-gèti. Ihi! Nganggo giro barang.

Zulfulus gragapan. Dalah Nji Lurah sing pinudju lagi teturon ana ing buri ja kagèt, bandjur mlaju menjang ngarepan, kuwatir jèn bodjoné dikrubut déning bekel.

Ki Lurah Rektarupa njelani:

„Sarèh-sarèh kembang borèh! Adja pada kerengan!”

Nji Lurah mak plong atiné. Djebulané bodjoné mung misah bekel padu. Nji Lurah bandjur kèlingan Batara Narada ing Langen-Wanara nalika misah Anoman karo Trijangga.

„Wis, wis, sedulur, olèhé rembugan dipedot saméné waé dísik. Bésuk jèn wis pada lerem enggoné muring-muring, dibatjutaké. Saiki pada muliha.”

Para bekel pada mulih sowang-sowang. Tu-

djuné sowang-sowang, jèn oraa mesti pada tjokot-tjokotan ana ing dalan.

2011/11/11
Satekané ing omah, Zulfulus nglumpukaké gotrané, dikon tata-tata.

18/11/11
„Sésuk bengi kowé arep takangkataké kabèh menjang ambèn kulon. Radjabranamu gawanen kabèh. Sing ora kena digawa, bésuk bèn dilélangaké si Akil (Akil kuwi mindoané Zulfulus sing ora tunggal saomah). Ana ing ambèn kantil kéné aku ora krasan. Sapisan kurang vitamine, kapindoné olèhku nglabuhi nagara ora dianggep déning Ki Lurah.”

Tjekaking tjarita, Zulfulus sakulawarga lan gotrané bandjur ngalih menjang ambèn kulon. Miturut kabar saka p e r s b u r e a u Anéka, ana ing kana uripé kepénak banget. Ora kekurangan vitamine, tur kadjèn-kèngan.

**

Kotjapa kang kari ana ing Kantilnagara. Uripé saja sangsara. Akèh kang pada mati kaliren. Tinggi-tinggi sing diandel déning nagara dikon nukokaké pangan utawa butuh lija-lijané akèh sing pada ngapusi. Olèhé ngapusi nagara utawa ngapusi rajat ora mung trima éwon utawa leksan, malah nganti jutan barang. Éwadéné sepréné isih pada slamet, durung dilikwidir.

B A G A W A N T É G A - I N G - R A T

Dèk bijèn ana alas gedé banget. Saka kikis wétan tekan kikis kulon kira-kira lakon sepasar, saka kikis kidul tekan kikis lor samono uga, malah kepara luwih. Ing sisih kulon lan sisih wétan sing dadi tapel-watesé kali bengawan, ing sisih kidul segara, ing sisih lor pagunungan sing dju-rangé djero-djero. Alas mau akèh banget pategalané. Mulané djenengé Tegal Pangangen-Angen.

Sing ngenggoni alas mau kéwan tratjak loro, jaiku bantèng, mendjangan, kidang lan wedus. Sing akèh déwé wedusé. Ana jèn mung rong èwu. Bandjur kidang, kira-kira telung atusan. Bandjur mendjangan, mbok-menawa ana satus. Sing setitik déwé bantèngé. Tjatjahé mung ana telung puluhan. Ananging sanadyan mung setitik tjatjahé, sarèhné gedé lan rosa déwé, mangka ja kendel lan pinter déwé, mulané saben-saben ana pilihan lurah, sing dipilih déning saka-bèhing kéwan ing Tegal Pangangen-Angen mau mesti bantèng. Ing kalaning lelakon sing tak-tjaritakaké iki, sing dadi lurah djenengé Ki Tulus. Olèhé mréntah ana ing Tegal Pangangen-Angen adil banget, mulané ditresnani déning sakabèhing kéwan.

Kotjapa, ana ing èrèng-èrènging gunung tjedak kikis lor, ana patapan, djenengé Wukir-

Rinengga. Sing tapa ana ing kono weḍus bérok, djenengé Bagawan Téga-ing-Rat. Jèn pinudju ora mudja-semadi utawa ngeningaké tjipta, Sang Bagawan mau gawéné mlaku-mlaku karo mriksa olèhé paḍa njambut gawé para tjantrik lan para éndang. Saking djembaré pakarangané lan pategalané, mula olèhé ngingu tjantrik lan éndang ja rada akèh. Mulané sanadyan weḍus tapa, Bagawan Téga-ing-Rat kuwi klebu kéwan sing uripé mukti déwé. Panganan apa waé sing dadi karemaning weḍus ana. Kedjaba kuwi, apa waé sing kepénak tumrap ing pantja-indrija, ing patapan wis tjumepak. Sing ngladèni éndang, tjèti, paranjai, manggung lan ketanggung. Mulané muktiné Sang Bagawan ja wis ora ketanggungan. Ora béda karo muktiné radja Turki utawa radja Prantjis ing djaman bijèn.

Wis tau ana weḍus nonoman takon marang Sang Bagawan, kena ngapa jèn njata weḍus tapa temenan, uripé kok luwih saka mukti ngono. Awaké nganti lemu banget. Wangsulané Sang Bagawan :

„O, kowé kuwi tjempé wingi soré! Jèn oraa, mestiné rak ngerti jèn lahiring urip kuwi ora magepokan karo batin. Apa kowé durung tau krungu tjaritané Gagang-Aking karo Bubuksah? Durung? Jèn durung taktjaritakaké. Ngono ja: Ing djaman kuna kuwi ana sedulur kakang-adi. Sing tuwa djenengé Gagang-Aking, sing enom

Bubuksah. Sedulur loro mau arep tapa ana ing alas. Sarèhné ora tjotjog keprijé olèhé arep tapa, mulané bandjur pepisahan. Gagang-Aking olèhé tapa sarana ngurang-ngurangi: gelem mangan jèn krasa ngelih banget, gelem ngombé jèn krasa ngelak banget, gelem turu jèn krasa ngantuk banget. Jèn mangan, sing dipangan mung gegodongan karo wowohan; jèn ngombé, sing diombé mung banju tawa. Tjekaké ngurang-ngurangi sakabèhé. Awaké nganti kuru banget. 16. Mulané djenengé ja Gagang-Aking. Adiné tapané rada anèh. Mangan ngombé ora lèrènlèrè. Sing dipangan apa waé sing ketjandak: manuk, tjèlèng, kidang lan lija-lijaning sato-kéwan. Malah jèn bisa njekel manungsa, ja dipangan. Wowohan ora ditampik. Tjekaké apa waé sing kena dipangan, dipangan. Déné jèn ngombé, kedjaba banju tawa, ja brem lan tuwak. Jèn ngombé nganti mendem. Bandjur turu nglempus sadina-sawengi. Awaké nganti lemu banget, ja ora béda karo aku iki. Mulané djenengé Bubuksah, tegesé hawa-nepsu mangan.

Kotjapa ing Suralaja, Baṭara Indra arep njoba tulusing atiné sedulur loro mau. Bandjur utusan Baṭara Kalawidjaja, ndikakaké malih matjan lan nari marang Gagang-Aking lan Bubuksah apa gelem dipangan.

Baṭara Kalawidjaja bandjur tumuran ing martjapada, malih matjan. Marani Gagang-Aking.

„Gagang-Aking, aku iki ngelih banget. Kowé apa gelem takpangan?”

„Aku iki lung-lit ngéné kok arep kopangan. Mbok tjoba menjanga enggoné adiku si Bubuksah. Kuwi awaké lemu tur isih enom. Jèn dipangan mestiné énak banget.”

Matjan bandjur marani Bubuksah.

„Bubuksah, aku iki ngelih banget. Kowé takpangan apa gelem?”

„O, gelem waé, Kijai. Nanging mengko disik ja, entènana sedéla. Aku tak nutugaké olèhku mangan.”

Sawisé mangan, Bubuksah bandjur adus resik awak. Bareng wis resik awaké, bandjur marani matjan.

„Wis, Kijai, aku panganan.”

Matjan bandjur mblakakaké jèn awaké kuwi satemené waé utusané Batara Indra, ndikakaké njoba tulusing atiné Gagang-Aking lan Bubuksah. Saiki njata jèn sing tulus iku Bubuksah, lega-lila masrahaké pati-uripé. Ja bener Gagang-Aking kuwi wong tapa, nanging durung sutji atiné, durung téga ninggal donja. Sedulur loro mau bandjur digawa sowan Batara Indra ing Suralaja. Bubuksah dililani nunggang ana ing geger, Gagang-Aking mung kena gendolan buntut. Dawuhing Déwa, Bubuksah pinarengaké munggah swarga sing duwur déwé, Gagang-Aking kalilan manggon ana ing swarga sing endèk déwé.

Mangkono tjekaking tjarita.

„Aku iki kaja Bubuksah. Sanadyan olèhku tapa kuwi tumrapping weḍus lumrah kena diarani anèh, malah sanadyan uripku kuwi kena diarani mukti pisan, ananging aku wis téga ninggal kadonjan, lega-lila masrahaké pati-uripku. Mung ana bédané setitik tumrapé aku karo Bubuksah. Jèn Bubuksah isih nganggo munggah swarga barang. Jèn aku wis ora mreduli marang swarga. Sing takèsti mung manunggaling Kawula kalawan Gusti. Malah saiki iki uga, satemené waé njawaku kuwi wis djumbuh karo Gusti. Tumrapping aku wis ora ana Kawula, ora ana Gusti, sing ana mung „Iku”. Ananging jèn aku mati, ja ing kono kuwi sampurnané enggonku manunggal kalawan Gusti.”

Weḍus nonoman krungu kandané Sang Bagawan mangkono mau bandjur rumangsa isin banget. Ndjaluk pangapura, déné nganti ora ngandel marang Sang Bagawan. Tekan ngomah, weḍus mau ngandakaké apa sing diandakaké déning Sang Bagawan. Sang Bagawan saja kondang. Muridé saja akèh, pundjungané ja saja akèh.

**

Kotjapa ing alas Srigalabumi, panggonaning asu adjag. Ing kono ana patjeklik. Akèh sato-kéwan kang mati djalaran saka pageblug. Wusana asu adjag banget enggoné kekurangan pa-

Mulané bandjur pada ngumbara tekan ing endi-endi.

ngan. Mulané bandjur pada ngumbara tekan ing endi-endi. Malah ana sing nganti njabrang bengawan tapel-watesing Tegal Pangangen-Angen. Asu sèketan sing bisa slamet tekan Tegal Pangangen-Angen mung ana salawé. Bandjur pada golèk pangan. Sing katon disik déwé wedus. Suwé-suwé mregoki kidang, bandjur mregoki mendjangan. Sarèhné kidang-mendjangan sok nglawan, mulané jèn isih bisa milih, sing dipi-

lih wedus. Gampang patèn-patènané. Nanging jèn kepeksa amarga ngelih banget, apa waé ditempuh. Malah wis tau ana bantèng isih rada tjilik, saba déwé misah karo kantja-kantjané, kawruhan ing asu adjag, bandjur dikrubut nganti tekan patiné. Saking mirisé, kéwan ing Tegal Pangangen-Angen nganti ora bisa ngéstockaké apa dawuhé Ki Lurah Tulus. Dawuhé jaiku supaja sakabèhing kéwan nglumpuk dadi sidji, bandjur gawé pager sing pengkuh. Sing ndjaga mengko bantèng lan mendjangan lanang sing gedé-gedé. Ananging saking djembaré Tegal Pangangen-Angen, mangka ana ing dalan sok dibégal asu, mulané wedus utawa kidang-mendjangan akèh sing ora wani mlaku marang omahé Ki Tulus. Wani-wani jèn diteraké bantèng loro utawa telu. Mulané sing bisa ngumpul ana ing kalurahan mung setitik. Tjekaké uripé kéwan ana ing Tegal Pangangen-Angen nalangsa banget. Sing rada kepénak mung sing tjedak Ki Tulus sabalané. Saking rosané lan kendelé, sanadyan asu adjag sing gedé-gedé jèn ora kepeksa ora wani nempuh. Déné jèn meksa nempuh, Ki Tulus ora bakal atinggal glanggang tjolong plaju!

Ing patapan Wukir-Rinengga uripé para tjantrik, éndang, tjèti sapituruté uga ora pati ngrekasa banget, amarga saking sugihé Bagawan Téga-ing-Rat, jèn kedajohan asu adjag, bisa njuguh panganan sing énak-énak. Jèn wis wa-

reg, asu adjag trima ora sida ndjaluk tjantrik utawa éndang. Malah jèn meksa arep mangan tjantrik utawa éndang, bandjur diendemi brem karo tuwak. Bandjur digotong menjang ndjaban patapan. Régol dikantjing. Karapé para tjantrik, asu sing mendem mau arep dipatèni pisan, nanging ora dililani déning Sang Bagawan. Ora betjik matèni sapada-padaning urip. Mundak ngalang-alangi manunggaling Kawula kalawan Gusti. Utawa manèh, anané asu adjag ana ing Tegal Pangangen-Angen kuwi rak wis pinesti déning Sang Hjang Atjintya. Kanggo njoba bebudèning para wedus lan kantja-kantjané.

Asu adjag ja wis pada ngerti marang bebudèné Sang Bagawan, mulané bandjur pada rembugan. Wosing rembug mangkéné: Bagawan Tega-ing-Rat kuwi wedus sing kadjèn-kèringan ing Tegal Pangangen-Angen. Mangka sanadyan ngerti jèn asu adjag kuwi gawéné mangan bangsané wedus, nanging Sang Bagawan katoné ora serik atiné. Malah ngandani marang murid-muridé jèn asu adjag kuwi sapada-padaning tumitah, dadi ora kena diarubiru. Bèda karo bantèng. Jèn bantèng, apa manèh si Tulus kaé, ora kendat-kendat olèhé ngandani kantja-kantjané jèn asu adjag kuwi mungsuh. Tur jèn kadang-kadang dikrubut, mesti nglawan. Wis tau ana asu adjag sing durung akèh pangalamané, weruh ana bantèng rada adoh karo kantjané, bandjur dikrubut. Ora ngerti jèn sing di-

krubut mau si Tulus. Hla, asu adjag akèh sing tiwas. Kepénaké sing didadèkaké lurah kuwi Sang Bagawan waé, supaja saisining Tegal Pangangen-Angen mari sudjanan tumrapping asu adjag. Jèn wis ora sudjanan, gampang bedog-bedogané. Asu adjag bandjur pada marani Sang Bagawan. Ditari dadi lurah. Wangsulane:

„Adja dadi atimu, ki sanak, aku iki wis tuwa tur durung tau njekel papréntahan. Kowé ngerti déwé jèn aku iki wedus tapa. Sing takgolèki mung manunggaling Kawula kalawan Gusti. Jèn kowé takon aku, sapa sing patut dadi lurah ana ing kéné, ja kuwi lurahmu déwé, Ki Ageng Srigalanata. Sababé, jèn aku ora klèru, Wahyu Tjakraningrat kuwi saiki wis ana ing lurahmu.”

„O ija ta, Bagawan, jèn kowé ora gelem dadi lurah ja ora dadi apa. Nanging pandjalukku, sato-kéwan saisining Tegal Pangangen-Angen kuwi kandanana jèn bangsaku asu adjag kuwi ana ing kéné rak ora arep gawé ala, malah arep gawé betjik. Wedus lan kidang-mendjangan sing kadang-kadang takpatèni, kuwi rak amarga dosa. Apa ija kéwan ora dosa kok diukum pati! Kantja-kantjamu kuwi kandanana jèn sing dosa gedé banget kuwi sabeneré waé si Tulus. Djalaran, si Tulus kuwi tansah ngalala waé marang bangsaku. Jèn wataking satrija utawa wataking pandita-ratu kaja kowé kuwi, mestiné ora bakal ngala-ala sapada-padaning dumadi. Rak ja ngono ta, Bagawan?”

„Bener banget kandamu kuwi! Mulané lurahmu énggal-énggal aturana djumeneng nata ana ing kéné.”

**

Kotjapa ing alas Sardulapada, panggonané matjan kombang. Ing kono uga ana patjeklik. Saking ngelihé, matjan kombang bandjur pada ngumbara menjang ngendi-endi. Nganti dilabuhi njabrang bengawan tapel-watesing Tegal Pangangen-Angen. Ing kono sing katon disik déwé asu adjag sing lagi pada sarapan wedus. Matjan kombang bandjur pada munduk-munduk ngrunduk asu adjag. Baréng wis rada tjedak, mentjolot nubruk sing lagi pada énak-énak sarapan. Bandjur pada kerah ramé banget. Asu adjag kelindih ing juda. Sing durung kebatjut mati, pada mlaju nggolèki kantjané. Wiwit dina iku, asu adjag terus perang nglawan matjan kombang. Wedus, kidang lan mendjangan pada kekes weruh perangé kéwan galak pada galak. Sing wani ndeleng saka kadohan mung bantèng. Ananging jèn olèhé perang tjampuh saja tjedak saka pangonan enggoné ndeleng, bantèng meksa sumingkir. Suwé-suwé asu adjag keseser. Sing isih urip kepeksa lunga saka ing Tegal Pangangen-Angen.

Sang Bagawan Téga-ing-Rat krungu jèn asu adjag kalah, atiné sedih banget. Sababé, sanadyana kéwan galak, asu adjag kuwi wis tepung

betjik, mangka ja durung tau ngganggu gawé ana ing patapan.

Satekané matjan kombang, uripé wedus, kidang, mendjangan lan bantèng saja ngrekasa, amarga matjan kombang kuwi sanadyan dedeg-pangadegé ora sepiraa, ananging karosané ngungkuli asu adjag. Mangka gamané ora mung sijung waé, tjakaré ja landep banget. Kedjaba kuwi, mènèk wit-witan bisa, ngrunduk pinter banget. Weruh-weruh jèn wis njokot gulu utawa ngetapel ana ing punuk. Wedus sakantjakantjané saja akèh sing mati dadi mangsané matjan kombang. Malah bantèng ja wis ana sawatara kang kena dilimpé. Ki Tulus nganti djudèg banget.

Ing sawidjining dina Ki Tulus nékad arep marani panggonané matjan kombang. Sing didjak mung kantja papat. Lijané dikon tunggu omah. Karepé Ki Tulus, matjan kombang arep ditantang prang tanding. Tekaning ngendon, djebul sepi. Matjané mbok-manawa lagi pada saba utawa wis ngalih panggonan. Ora olèh gawé, tja, matjané ora ana sidji-sidjia. Wis ajo, mulih waé. Awas, Ki Tulus! Nduwurmu kuwi apa? Waduh, kasèp! Punuké Ki Tulus wis ditjengerem matjan kombang. Matjan mau andjlog saka ing uwit. Ki Tulus ndjola. Lagi arep ngipataké sing ana ing punuk, geger, lambung, pupu, bokong, sirah wis diéntjoki matjan. Ki Tulus kepeksa gulung-koming. Matjan

sing pinudju ketindihan ja bandjur uwal, nanging jèn wis mari ketindihan, nubruk manèh. Adjaa ditulungi kantjané, mbok-manawa Ki Tulus tumekèng lajon temenan. Saking akèhé lan djeroné tatuné, Ki Tulus bandjur lara banget. Ana salapan dina ora bisa obah. Tudjuné isih bisa mulih.

..

Kotjapa ing Wukir-Rinengga, Bagawan Téga-ing-Rat wis ngerti jèn bakal diparani matjan kombang, mulané régolé saben dina wis disadja-ni panganan sing énak-énak. Perluné jèn matjan teka, bèn mangan ana ing régol nganti sawaregé. Jèn wis wareg, sukur jèn nganti kemlakaren, mestiné ora bakal énggal-énggal mangan weḍus. Temenan, ora antara suwé matjan kombang teka ana ing patapan. Tekan ing régol bandjur pada mangan nganti wareg banget. Malah ana sing nganti kemlakaren temenan. Sawisé mangan bandjur mlebu ing pendapa sarana nglumpati pager. Sang Bagawan kepeksa metukaké. Para murid, tjantrik, éndang, tjèti sapanunggalané wis pada ndelik ana ing omah, ing gandos utawa ing sanggar palanggatan. Pada ngindjen menjang pendapa. Gumun banget weruh kakendelané Sang Bagawan. Matjan sing gedé déwé bandjur tjelatu:

„Bagawan, wruhanamu, aku iki Ki Ageng Sar-dulapati, lurahing matjan kombang kang ana

ing kéné. Aku wis ngerti jèn kowé kuwi weḍus tapa, mulané ja ora arep takkapak-kapakaké. Mung aku krungu kabar jèn muridmu utawa tjantrikmu lan manèh éndangmu lan tjètimu kuwi akèh banget tur isih enom-enom. Hla kuwi waé aku ndjaluk sawatara.”

„O ija ta, Ki Ageng, nanging arep kokapakaké. Jèn arep kopangan, mbok aku waé. Aku iki wis tuwa, wis tau mukti. Saking tuwaku, dagingku wis alot banget, wis sepa rasané. Mulané aku waé pangenan.”

„Ora susah kokandani, aku wis ngerti déwé jèn dagingmu kuwi wis alot, wis ora énak. Olèhmu ora takkapak-kapakaké kuwi ja awit dagingmu wis ora énak, ora kok amarga kowé kuwi weḍus tapa. Ngerti kowé, hè?”

Krungu tembung bengis kuwi Sang Bagawan atiné deg-degan, kringeté gumrobjos. Ing batin nenuwun marang Djawata: Duh, Djawata kang Maha-Asih, aku njuwun slamet. Ja jèn matjan iki malihané Batara Kalawidjaja, aku gelam-gelam waé dipangan. Nanging sadjaké kok matjan temenan. Aduh laé, keprijé olèhku golèk akal supaja slamet!

„Ja wis ta, Ki Ageng, jèn kowé ndjaluk muridku, ja takwènèhi, nanging sarèhné isih enom-enom, adja énggal-énggal kopangan disik. Antèkna sawatara dina, bèn lemu disik awaké.”

Olèhé kanda mangkono kuwi karo bisik-bisik, bèn ora krungu muridé.

„Supaja adja nganti pada wedi, étok-étoké pèken anak.”

„Ja betjik. Saiki aku ndjaluk papat waé disik. Mbésuk manèh gampang. Pilihna sing lanang sidji waé, sing wédok telu. Jèn dagingé mono memes sing wédok, nanging jèn sing takgawa wédok kabèh, mengko mundak sudjana. Mulané ila-ilané wènèhana sing lanang sidji.”

„Ja, Ki Ageng, nanging kowé ngentènana disik ana ing régol. Mengko takpilihaké sing awaké wutuh-wutuh.”

Bareng matjan wis sumingkir ana ing djaban régol, Sang Bagawan bandjur ngundangi muridé lanang-wadon.

„Anakku, nggèr, aku mau kedajohan matjan. Kowé wis pada weruh déwé. Mauné aku sumelang. Djebulané karepé betjik banget. Saking tresnané marang bangsaning weḍus, mulané arep ngepèk anak weḍus. Wédok telu, lanang sidji. Mulané kuwi, sapa sing gelem dipèk anak, ngatjunga.”

Weḍus pada tingak-tinguk. Ora ana sing ngatjungaké tangan.

„Sapa sing gelem? Wis ta, ora susah sumelang. Sing mréné kuwi mau Ki Ageng Sardulapati déwé, lurahing matjan kombang, ratu pinandita, ora tau mangan daging.”

Weḍus meksa durung ana sing mangsuli.

„Elo, keprijé ta kuwi? Ana ditari guru kok pada meneng waé! Wis, jèn mangkono kowé

waé, nggèr, ni Gandes, ni Kèwes, ni Menik karo ki Teguh. Kowé waé sing isih dapur tjempé, patut jèn dipèk anak déning matjan pinandita. Iki djenengé begdjamu, nggèr!”

Éndang lan tjantrik sing dituding pada tumungkul, ora mangsuli apa-apa.

„Wis ajo, nggèr, takteraké tekan régol. Bapakmu ngentèni ana ing djaba.”

Ni Gandes, ni Kèwes, ni Menik karo ki Teguh bandjur pamitan karo kantja-kantjané. Sing mangkat karo sing kèri akèh kang pada mrebesmili, kabèh pada sumedot. Tekan régol, tjempé ditampani matjan kombang, bandjur digawa menjang padunungané.

Ana ing omahé Sardulapati, tjempé papat mau katoné digematèni banget. Mangan apa waé diudja. Malah jèn krasa ora kepénak setitik waé wis digolèkaké djamu. Ora antara suwé awaké lemu-lemu. Ing sawidjining dina ni Gandes didjak lelungan déning Sardulapati. Ésuké Sardulapati mulih déwé. Djaré ni Gandes kèri ana ing omahé Sardulamuka, adiné Sardulapati. Ana ing kana krasan banget, mulané ora gelem mulih.

Bareng wis sawatara dina ni Gandes ora mulih, ki Teguh bandjur saba ing satjedaké omahé ki Sardulamuka. Rékané arep niliki ni Gandes pisan. Nanging arep mlebu wedi, mulané mung dèpèl-dèpèl betèk karo indjan-indjen. Sarèhné tetandurané rungkud, ora weruh apa-apa. Ora

let suwé krungu swarané matjan kombang pirang-pirang. Bandjur ana sing kanḍa:

„Mréné, nduk, tjah aju, mlebua kéné, adja wedi-wedi. Iki omahé pamanmu.”

Elo, iki kok swarané Ki Ageng Sardulapati! Teguh bandjur krungu swaraning tjempé. Bareng ditilingaké, tetéla jèn swarané ni Kèwes.

„Mbok aku tak ana ing kéné waé ta, pak. Aku wedi!”

„É, ora, nggèr, mrénéa ta, mlebua. Iki rak omahé pamanmu déwé. Iki hlo, pamanmu arep mbagèkaké!”

„Pada slamet tekamu, nduk? Aku iki ala-ala pamanmu déwé. Ajo ta, tjah aju, mlebu ngomah.”

„Ija ta, paman, nanging mbok olèhmu ngrangkul kuwi adja kentjeng-kentjeng. Aduh, paman, guluku lara! Pak, bapak, iki hlo, paman kok njokot aku! Tulung, pak! Aduh!”

Ki Teguh bandjur krungu pandjeriting Kèwes. Mentas ndjerit, bandjur meneng. Atiné ki Teguh kaja diiris-irisa.

„Wah, hm, olèhé gurih getihé! Kéné genténan ngokop. Nèk uwis, dagingé ndjur didum-dum.”

„Mbésuk nèk si Menik, aku hlo sing njokot disik. Iki aku mèh ora kumanan getih setitik-setitika.”

Krungu tembung kaja mangkono kuwi, sirahé Teguh ngglijer, mripaté peteng, bandjur tiba su-

maput. Bareng wis éling, Teguh bandjur mlaju mulih menjang ing omahé Sardulapati.

„Ni Menik!”

„Apa, ki Teguh?”

„Ajo pada minggat! Ni Kèwes dipangan bapak saseduluré ana ing omahé ki Sardulamuka. Mbok-manawa ni Gandes kaé ja wis dipangan. Ajo rikat, pupung bapak durung mulih.”

Teguh karo Menik bandjur pada minggat. Karepé arep mulih menjang Wukir-Rinengga. Lakuné gegantjangan. Bareng wis rada adoh, bandjur mlaju. Sawengi mung lèrèn sepisan perlu ngombé ana ing sendang. Bandjur terus mlaju manèh. Ésuké ni Menik sambat sajah, arep lèrèn sedéla. Ki Teguh ja nuruti. Ni Menik malah dikon mangan suket pisan, dienggo sarapan. Ki Teguh déwé munggah ana ing puntukan lemah kang rada duwur. Bareng ngingetaké mangidul, weruh jèn ing kadohan ana ireng-ireng mlaku ana ing bulak. Tjatjahé lima utawa enem. Bareng ditamataké djebul Ki Ageng Sardulapati karo kantjané. Ki Teguh bandjur mudun saka ing puntukan. Ni Menik didjak mlaju manèh. Ora antara suwé Menik ndéprok.

„Wis, kakang, aku tégakna. Aku wis ora kuwat. Kowé mlajua déwé.”

„Adja ngono ta, di, ajo, kuwat-kuwatna sedéla. Lor kono kuwi kaja ana kali. Mengko jèn wis njabrang, lèrèn manèh kena.”

nyong =
 Ni Menik dipeksa-peksa wis ora kuwat, bandjur digéndong, digawa mlaku. Mlaju ki Teguh wis ora bisa. Mlaku waé wis mènèk-mènèk. Nanging meksa isih bisa tekan kali. Ni Menik diudunaké, dikon mlaku. Olèhé mlaku mudik. Sikilé terus diambahaké banju. Perluné matjan bèn ora bisa nggolèki tipaké. Ana papan rada tjètèk, tjempé loro bandjur pada njabrang. Tekan ing pinggir ora pada mentas. Terus mlaku mudik. Sawatara adoh lagi mentas. Tepining kali ndeder manduwur. Kebeneran ing kono ana plekahaning lemah, rupané kaja guwa tjilik. Ing sandingé akèh watuné rada gedé. Ni Menik dikon mlebu ing guwa kono. Lawangé ditutupi nganggo watu.

„Wis kowé kéné waé disik, ja di. Jèn durung takparani utawa diparani kantjané dèwé, adja metu.”

Teguh bandjur bali njabrang kali. Mbalèni tipaké nalika njemplung ing banju, bandjur terus mlaju. Olèhé mlaju ngalang, bali ngidul manèh, bandjur ménggok ngétan. Karepé arep minta-sraja marang Ki Lurah Tulus.

Kotjapa Sardulapati sakantjané wis tekan pinggir kali, ngambus-ambus lemah, nurut tipaké Ki Teguh.

Sing digolèki wis tekan ing omahé Ki Lurah Tulus, bengok-bengok ndjaluk tulung. Di-petukaké Ki Mulus, adiné Ki Lurah Tulus.

„Ana apa, ki sanak?”

„Aku diojak-ojak Sardulapati sakantjané.”

„Pira tjatjahé?”

„Kira-kira ana lima, enem Sardulapati.”

„Wé hla, mangka kéné sing djaga mung ana telu, papat aku. Saploké dikrubut kaé, kakang Lurah isih lara. Durung bisa apa-apa. Ja wis ta, ki sanak, kowé mlebu ngomah, nanging terus metua manèh metu butulan buri. Perluné mengko jèn ana apesé, kowé wis ora ana ing kéné. Wis kana, andum slamet. Matjan tak-petukné.”

„O ja banget panarimaku.”

Teguh bandjur mlebu ing omahé Ki Lurah, metu manèh saka ing butulan buri, bandjur terus mlaju ngidul, ménggok ngulon, ménggok ngalor, ngener marang Wukir-Rinengga.

Tjekaking tjarita, Teguh wis tekan ing patapan, bandjur niba ana ing ngarepé Sang Bagawan. Bareng ambegané wis rada sarèh, bandjur njaritakaké apa kang dadi lelakoné, saka wiwitan tekan pungkasan.

Sang Bagawan suwé meneng waé. Wusana bandjur tjelaṭu :

„Wis, adja kopikir dawa-dawa. Ni Gandes karo ni Kèwes wis pada munggah swarga. Mati déning Ki Ageng Sardulapati kuwi prasasat mati déning Batara Wisnu, tegesé mati ketrima. Djalaran Wahyu Tjakraningrat kuwi ing wektu iki wis ana ing Ki Ageng Sardulapati. Bab Me-

nik, ja wis bèn disik ana ing guwa. Idep-idep pasa.”

Tjantrik kang pinudju ngadep Sang Baga-

Teguh bandjur niba ana ing ngarepé Sang Bagawan.

wan, ngungun banget krungu tembungé, nanging pada meneng waé.

Benginé tjantrik pada rembugan. Ni Menik = kudu énggal-énggal diparani. Tjarané keprijé? Énaké ngéné waé. Supaja adja nganti ana matjan saba ana ing satjedaking guwa, jèn wis wajahé pada arep golèk pangan, wedus sawatara akèh kudu ngaton ana satjedaking padunungané matjan. Perluné bèn diburu. Sarèhné wedusé akèh, matjan sing mburu mestiné ja akèh, sukur jèn bisa kabèh. Mengko wedus bandjur kudu mlaju ngidul, bandjur ngulon. Jèn kepèpèt, kudu wani njegur ing bengawan. Jèn mung nglangi waé, wedus rak ora pati kalah karo matjan. Teguh karo kantja sidji utawa loro marani Menik. Bandjur digawa menjang gunung. Kana akèh guwa. Gampang dienggo ndelik.

Èsuké umun-umun, ana wedus rong puluh minggat saka ing patapan. Sing pitulas lakuné ngener marang padunungané matjan kombang, sing telu ngener panggonané Menik.

Tekan ing satjedaking padunungané matjan, wedus pitulas mau bandjur diojak-ojak temenan.

Teguh lan kantjané bisa slamet tekan panggonané Menik. Menik bandjur didjak munggah gunung, golèk pandelikan ana ing kana.

Kotjapa ing nalika semono, langit mendung lelimengan, bledèg njamber ngampar-ampar, udan deres awor lésus. Ora let suwé kali wis pada bandjir. Ésuké Tegal Pangangen-Angen rupané wis kaja segara anakan. Murtg kari panggonan sing duwur-duwur sing durung ke-leban ing banju. Saking santering angin lan deresing udan, akèh uwit pada rungkad, kéwan pada kèrud. Sing ora kèli, akèh sing kesamber ing bledèg. Bareng wis olèh sapasar, prahara mau lagi lerem, nanging sawatara dina isih terus grimis. Suwé-suwé mendungé ilang, wusana langité sumilak padang.

Bantèng, mendjangan, kidang lan wedus ing Tegal Pangangen-Angen mung kèri setitik. Matjan kombang entèk babar pisan.

Ki Tulus lan Ki Mulus isih pada slamet, nanging Ki Mulus uga lara kaja kakangné. Nalika metukaké lakuning matjan sing ngojak ki Teguh kaé, dikrubut matjan telu. Tudjuné ora kalah, nanging tatuné arang krandjang.

Wedus pitulas sing ndjarag supaja diojak-ojak matjan ja pada slamet. Semono uga ki Teguh, ni Menik lan kantja-kantjané sing pada mèlu tetulung.

Sang Bagawan Téga-ing-Rat ja isih slamet. Isih kadjèn-kèringan, isih dipundi-pundi. Muridé ja isih akèh. Jèn omong-omongan karo muridé, ora tau lali kanda jèn Wahju Tjakra-ningrat wis bali manèh ana ing Ki Lurah Tulus.

Sing ora bali dadi muridé mung Ni Menik, ki Teguh lan kantja-kantjané sing minggat saka patapan kaé. Amarga wis ora ngandel lan ora pratjaja marang Sang Bagawan. Nanging ki Teguh sakantja kuwi kena diarani wedus anèh. Jèn wedus lumrah mestiné rak ja ngadjèni lan pratjaja marang wedus bérok kang ngèsti marang djumbuhing Kawula kelawan Gusti lan awas marang ngolah-ngalihing Wahju Tjakra-ningrat!

KONGGRÈS KAGUNAN DJOGÈD

Kotjapa, sawisé pada djotakan sawatara suwé, sato-kéwan ing Wanakerta pada wawuh manèh, pada bedami. Tandane wis bedami, wis pada nandatangani piagem bedamèn. Sarèhné wis rudjuk-rukun, mulané bandjur kerep nganakaké konggrès, kajata konggrès kuwarasan, konggrès ékonomi, konggrès tata-tjara, konggrès panggulawentahing anak sato-kéwan, konggrès pasrawunganing kéwan galak karo kéwan ora galak, konggrès pambagéning pangan, konggrès djedjodoan, konggrès kabudajan lan sapanunggalané. Konggrès-konggrès mau ratjak-ratjak ora ana kasilé, kedjaba mung putusan-putusan tinulis ing dluwang. Dluwang mau bandjur dikirimaké menjang ngendi-endi. Sawisé diwatja utawa ora diwatja, disimpen. Suwé-suwé bandjur dienggo buntel apa-apa, kadang-kadang dienggo dadèn geni, jèn dluwangé tipis, dienggo nglinting rokok. Ananging sarèhné lagi pada ngemaruki nganakaké konggrès, tur ja pada akèh ngangguré (jèn pantjèné mono gawéan ja akèh, ananging olèhé nindakaké pada sakepénaké déwé), mula ja sabensaben tansah konggrès-konggrèsan. Perluné bisa ketemu karo sapa-da-padaning sato-kéwan, omong-omongan, ngrungokaké sesorahé sato-kéwan lija, ngrungokaké sesorahé déwé (kuwi

akèh sing pada seneng), sawang-sawangan, bisa mangan kepara énak, tur jèn kebeneran, sing nragadi nagara. Jèn ana kéwan pinter sesorah, apa manèh jèn sesorahé kuwi sumangeté ngédab-édabaké, sanadyan isiné ora karu-karuwan utawa jèn betjik mung tiron waé — saja-saja jèn akèh olèhé nganggo tembung mantja —, kéwan kuwi mesti montjèr. Mangka jèn bisa montjèr, arep ndjaluk munggah pangkat utawa ndjaluk undaking blandja, rada gampang. Jèn ora montjèr ana ing papan umum, sanadyana njambut gawéné temenan, apa manèh kok mundak blandjané, tanpa waé kadang-kadang sok ora. Sabab adaté ana ing Wanakerta kuwi mangkono: anggeré sregep njwara, gampang munggah pangkat lan mundak blandja.

Sawisé konggrès warna-warna, wusana bandjur nganakaké konggrès kagunan djogèd. Konggrès djogèd kuwi kena diarani tjandaké konggrès kabudajan. Ing konggrès kabudajan kuwi wis ana putusan, jèn betjiké sato-kéwan ing Wanakerta kudu nduwèni djogèd resmi warna sidji kang diarani djogèd nasional. Pantjèné tetabuhan ja kudu mung warna sidji waé. Milih salah sidji, apa gamelan gangsa, apa musik, apa angklung, apa kentrung, apa gamelan tjangkem. Sidji waé, adja akèh-akèh, mundak mbingungaké sato-kéwan. Nanging bab tetabuhan kuwi mbésuk dina mburi gampang. Saiki djogèd disik. Nagara Wanakerta kudu

nduwèni djogèd resmi, djogèd nasional. Perluné, sato-kéwan ing mantjapradja bèn pada ngerti jèn sato-kéwan ing Wanakerta kuwi wis manunggal gumolong dadi sawidji. Kedjaba kuwi, jèn wis duwé djogèd nasional, sawarnaning sato ing Wanakerta olèhé seduluran mestiné bandjur luwih rumaket. Mulané anané djogèd nasional kuwi perlu banget. Angger kéwan duwé nalar, kudu wis mangerti déwé. Déné djogèd-djogèd sing ora dipilih dadi djogèd nasional, kuwi isih kena dienggo, ora bakal dilarangi déning angger-angger. Nanging djogèd kuwi dadi djogèd daérah. Ora kena diarani djogèd nasional. Sato-kéwan Wanakerta kuwi pira ta warnané? Tjoba diétung: gadjah, warak, kebo, sapi, bantèng, djaran, mendjangan, kidang, weḍus, kantjil, tjèlèng, matjan, asu, kutjing, rasé, badjing, tikus, landak, trenggiling, merak, dara, glatik, emprit, manuk djawata, méntjo, keṭilang, manjar, brandjangan, prendjak, bètèt lan lija-lijaning manuk, kodok, kintel, kaḍal, ula, wader, lélé, welut lan lija-lijaning iwak banju, brem, ampal, walang, djangkrik, gangsir, garèng-pung, kindjeng Ta, rak ora kemptut-kemptut. Semono akèhé warnaning sato-kéwan ing Wanakerta. Upamané sato-kéwan semono kuwi kabèh nganggo djogèdé déwé-déwé, hla rak blai! Mbingungaké! Tur bandjur kena diarani ora duwé kabudajan nasional. Mulané kudu ana djogèd sidji sing resmi.

Sarèhné warnané sato-kéwan ing Wanakerta kira-kira ana sewidak, mulané konggrès iki bakalé suwéné sangang dina. Sadina minangka pambukaning konggrès; nem dina kanggo mitontonaké djogèd sawarnaning sato-kéwan ing Wanakerta (ing saben dinané kira-kira djogèd warna sepuluh); sadina kanggo netepaké djogèd sing dipilih dadi djogèd nasional; sadina, jaiku dina pungkasan, kanggo pista andum-slamet.

**

Kotjapa sarupaning sato-kéwan ing Wanakerta gedé-tjilik, tuwa-anom, lanang-wadon, galak-ora-galak, kabèh wis nglumpuk ana ing tegal Madyasétra. Tegal Madyasétra kuwi upamané Ngajogja-Surakarta, ing alun-alun lor, jèn Djakarta, Tanah Lapang Merdeka. Ing tengah wis didèdèki panggung kanggo ndjogèd lan sensorah. Ing sakiwa-tengening panggung ana panggungan papat, sing sidji panggonan gamelan, sing sidji panggonan musik, sidjiné panggonan angklung, sidjiné panggonan kentrung. Ing sakubenging tegal ana bagor pirang-pirang pada dipasang. Bagor mau kabèh nganggo tulisan. Ana sing uniné: Bersatulah, wahai haiwan diseluruh Wanakerta! Ana sing uniné: Satu negara, satu djenis, satu tari-tarian! Ana sing uniné: Tari-tarian ialah puntjak kebudayaan! Sing dipilih dadi pangarsaning konggrès panggedéning gadjah, Ki Ageng Dwiradamurti.

Olèhé dipilih kuwi amarga gedé pangaruhé.

Bareng wis wajahé wiwit, Dwiradamurti bandjur munggah panggung, medar sabda:

„Sedulur-sedulurku kabèh, olèhku ngadeg ana ing kéné iki mung saderma nglakoni pakoning para sedulur, dikon mangarsani konggrès. Maksudé konggrès, sira wis pada ngerti kabèh, jaiku minangka netepaké djogèd nasional, milih salah sidjining djogèd-djogèd daérah. Djogèd sing dipilih kuwi mengko bakal dielus, dibesut, didandani supaya adja kebangeten olèhé isih asipat daérah. Sedulur-sedulur sing djogèdé ora dipilih dadi djogèd resmi, adja pada gela, adja pada kemba. Njatakna jèn sira kabèh iku warganing nagara kang mardika, jèn sira iku kéwan kang duwé nalar, duwé logika, ora mung nuruti sèntimèn. Wiwit sésuk wakil-wakil sawarnaning sato-kéwan bakal pada wiwit ndjogèd ana ing panggung kéné. Sing ndjogèd kena milih déwé ditabuhi nganggo gamelan gangsa, musik, kentrung utawa angklung. Sing milih gamelan tjangkem ja kena. Wakil-wakil wis ana sing nggawa nijaga déwé. Sing ora nggawa déwé ora susah sumelang. Kéné ja wis sadija nijaga sing pinter-pinter. Sagendingmu bakal diladèni. Wis seméné waé sesorahku. Sapa sing arep sesorah kena, nanging takwangeni nelung menit. Sing takaturi medar sabda disik Ki Lurah ing Wanakerta.”

Ki Lurah Pelanduk-Tjintraka munggah ing panggung. Sesorahé mung samenit. Mung mudjèkaké supaya konggrès ana kasilé. Kedjaba kuwi, sedulur sing djogèdé ora kepilih adja pada nalangsa.

Sawisé Ki Lurah Pelanduk-Tjintraka isih akèh sato-kéwan kang pada sesorah. Sanadyan wis diwangeni telung menit, meksa isih ana sing limang menit, sepuluh menit barang. Tudjuné dikon mandeg déning Dwiradamurti. Oraa rak ora uwis-uwis. Mangka kabèh karepé mèh pada waé, mung tansah dibolan-balèni.

Mung ana sato sidji sing sesorahé rada njalenèh, jaiku Gagak-Sora. Gagak-Sora ngusulaké supaya jèn kepéngin nduwèni djogèd nasional, betjiké ndapuk djogèd anjar waé. Jèn sing arep didadèkaké djogèd nasional iku salah sidjining djogèd daérah, mengko ora wurung kéwan-kéwan sing djogèdé ora kepilih pada muring-muring. Wusana sato-kéwan ing Wanakerta ora sida rudjuk-rukun, malah dadi tjongkrah! Kosok-baliné, kéwan sing djogèdé dipilih dadi djogèd nasional, bisa uga bandjur angkuh, ngedir-ediraké. Déné jèn oraa, jèn ana karaméan apa-apa utawa ana gawé apa-apa sing asipat resmi, mesti bakal kepénak déwé. Sabab paribasané, ora susah sinau waé wis bisa ndjogèd, amarga djogèd resmi iku djogèdé daérahé déwé. Kosok-baliné, sing djogèdé ora kepilih, jèn arep ndjogèd resmi, kudu njinau disik, amarga

dudu djogèdé. Ja jèn gampang, hla jèn angèl keprijé? Tjekaké sing djogèdé ora dipilih kuwi bakal tetep kalah separo jèn dipanding karo sing djogèdé dipilih. Apa kuwi kang aran adil? Uta-wa manèh, apa ja perlu ta rudjuk-rukuning sato-kéwan ing Wanakerta kuwi kudu diwudjudaké sarana djogèd? Anggeré wis netepi kuwadjibané olèhé dadi warga nagara, kuwadjiban tumrap ing pradja, tumrap ing masarakat, tumrap ing kulawarga, gedéné tumrap ing sapa-da-padané tumitah, bisa ngadjèni marang kabudajan utawa adat-padatané kéwan lija, mbok ja uwis. Jèn apa-apa dikon pada, djogèd dikon pada, tabuhan dikon pada, mengko agama pisan dikon pada, hla rak ja malah dadi tjongkrah ora karu-karuwan. Saiki wis tjongkrah amarga rebutan pangkat, rebutan kursi, mengko bandjur tjongkrah amarga saben daérah, saben djinis sato-kéwan ngusulaké supaja kabudajané déwé didadèkaké kabudajan nasional. Wah, ramé banget kuwi mengko bakalé

Dwiradamurti njelani:

„Sedulur, wis saméné waé sesorahmu. Konggrès djogèd iki wis kebatjut dianakaké. Rembugmu wis kasèp!”

Sabubaré sesorah, bandjur ngedegaké djuri sing bakal mbidjèni djogèd. Sing dipilih dadi djuri kéwan sing ahli tumrap ing kabudajan: ahli djogèd, ahli gending, ahli gambar (brengos, djénggot, rambut dawa; sandangan kemproh; to-

pi amba banget; pipa ora tau uwal saka tjangkem; kuwi rumangsané gagah!), ahli tembang (hla wong ahli tembang kok dikon mbidjèni djogèd) lan sapanunggalané. Tjatjahé ana pitu, ja-iku: gadjah, bantèng, matjan, ketèk, tikus, welut lan podang. Olèhé mbidjèni ora kena rembugan, munda kurang mardika. Olèhé ngumumaké bidji jèn sakabèhing djogèd wis rampung.

** /

Èsuké wiwit mitontonaké djogèd. Dina iku sing tanpa giliran ana kéwan sepuluh. Sing djogède kepara apik déwé, merak. Pantjèn olèhé ngigel apik banget. Mangka rupané bagus, sandangané mompor!

Èsuké manèh sing ndjogèd ja sepuluh. Sing taksebut mung méntok. Wah, djogèdé lutju banget, mégal-mégol gawé guju. Kebo. Djogèdé gagah banget, nanging kaku. Welut. Lemes banget, nanging bola-bali mung krogal-krogèl waé. Kupu. Kekablak ngalor, ngidul, ngétan bali ngulon. Ana kéwan tjilik sing muni: „Mengko takéntjup sisan hlo!”

Èsuké manèh sing ndjogèd wedus. Tabuhané kentrung. Olèhé ndjogèd kaja santri, djondal-djondil tanpa kekembangan apa-apa. Djaran. Tabuhané angklung. Djogèdé mèmper djaran-kébang. Mung bédané, sing nunggang: djarané, sing ditunggangi: wong-wongan kébang. Manuk djawata. Tabuhané gamelan. Djogèdé ora

béda karo bedaja-srimpi. Paribasané musna jèn ta kinedèpna.

Mangkono sapituruté nganti dina sing pungkasan minangka mitontonaké djogèd. Dina iku sing ndjogèd mung kèri wolu, jaiku dara, kutjing, mendjangan, gadjah, ketèk, matjan, badjing, kintel. Pantjèna bulus ija, ananging dina iku uga, ana tilgram teka saka daérah bulus, uniné mangkéné: wakil bulus tidak bisa datang titik tidak diperboléhkan isterinja titik. Dadi mung kèri wolu.

Sing madju disik déwé Ki Bagus Brantjah, wakiling dara. Tabuhané gamelan. Gendingé Pangkur-lamba. Djogèdé ngémba Gaotkatjagandrung tjara Sala, mung sadjaké nganggo tjéngkok raksasa, amarga bola-bali nganggo muni: mbèk méjong wuk ketekur, mbèk méjong wuk ketekur! Dara lan para manuk kang pada ndeleng, pada kamitenggengen. Matjan, kutjing, luwak, alap-alap pada kumetjer. Saiba énaké jèn dikremus! Nanging sato-kéwan wis sanakan kabèh, dadi kenané mung ngremus kentangkimpul. Ah, sapa ta sing réka-réka nganakaké bedamèn iki?

Sawisé dara, kutjing madju. Sato-kéwan sa-tegal pada tjingak kabèh, amarga panganggoné kutjing mung éntrok karo tjawet. Mbok-manawa wis tau mèlu konperènsi ana ing Eropah (ora kétéang olèhé arep mèlu kuwi nganggo diréwangi nangis-nangis), ana ing kana bandjur mampir

ing Paris, ndeleng Folies-Bergère¹⁾ utawa La Nouvelle Eve²⁾ (mestiné Opéra³⁾) diliwati waé, amarga ora pati hébat tur ja kangélan olèhé ngerti), mulané panganggoné ora karu-karuwan. Kutjing kuwi mauné djenengé Mas Rara Sainem, nanging saploké djaman kamadjuan bandjur ngalih djeneng: Nonah Lèntji. Bareng wis ana ing panggung, Nonah Lèntji aba:

„Aku ndjaluk ditabuhi musik. Laguné saka-repmu, watoné hot!”

Sato-kéwan sing lungguhé ana ing ngarep, krungu tembungé Nonah Lèntji, bandjur pada keplok-keplok, batiné: wah, hla iki djogèd temenan!

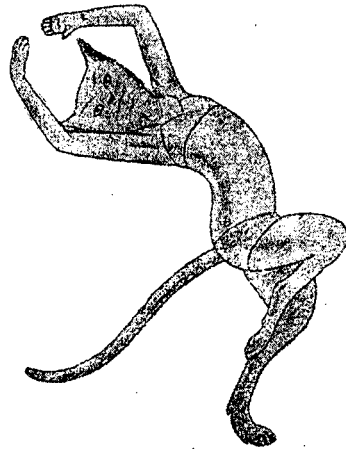
Pantjèn ja temenan. Bareng musik wiwit, Lèntji ndjingklak, del! Tibaning sikil ana ing blabag panggung sing tengen ana ing ngarep, sing kiwa ana ing buri, bandjur djindjit. Tangan tengen diatjungaké menduwur, tangan kiwa ana ing buri geger. Sirah nglangak, lambé mèmsem,

1) Folies-Bergère (paketjapané: foli-berzjèr) iku djenenging gedong komidi ing Paris; sing dipitontonaké ing kono pokoké djogèd (dangsah) lan musik. Kagunané angèl jèn ta diaranana luhur; mung minangka seneng-senang tok.

2) La Nouvelle Eve (paketjapané: la nuvel èv) iku uga djenenging gedong komidi ing Paris; sipaté kaya Folies-Bergère.

3) Opéra iku arané gedong Opéra ing Paris; sing dipitontonaké ing kono kagunan opéra. Kagunan opéra kuwi rada ana èmpéré karo Langendrija utawa Langen-Mandra-Wanara; sakabèhing potjapan ditembangaké binarungan ing musik; katjèké jèn opéra tanpa dalang, tanpa kanda, tanpa suluk, lan sing akèh-akèh uga tanpa djogèd. Opéra iku klebu kagunan Eropah kang luhur.

mata ngudjiwat! Kéwan kang pada ana ing ngarep surak-surak. Mung tikus atiné rada trataban, amarga dikira Nonah Lèntji nglirik awaké. Lèntji bandjur terus ndjogèd, pokoké djongkat-djongkit, sikil kiwa-tengen diuntjal-untjalaké ing sanduwuring sirah, èndèk-èndèké didjung tekan dengkul, awak ngajang-ngajang,

Sirah lenggak-lenggak.

sirah lenggak-lenggak, mata ngudjiwat, lambé mèsè utawa ngguju, tangan ketuwal-ketuwil. Bareng musiké wis seseg arep suwuk, Lèntji ngadeg sikil sidji, bandjur mubeng nggandjret kaja gangsingan. Musik mandèg, Lèntji uga mandèg. Bandjur mantuk ngiwa-nengen. Tangan tengen ditèmplèkaké lambé bandjur dia-

tjungaké. Sato-kéwan saja gembira. Keploké ora entèk-entèk.

Bareng Nonah Lèntji wis mundur, Ki Bagus Dwipanggameta, wakil gadjah, munggah ing panggung. Tabuhané gamelan, gendhingé Bima-kroda. Lakuné ariyak-riyak, tegesé ngombak banju. Tekan ing tengah panggung bandjur ndjogèd gadjah-ngoling. Sanadyan kéwan gedé tur lemu, djogèdé meksa luwes. Olèh sepuluh gongan suwuk.

Apandji Ranggah Radjasa wis sumadja ana ing panggung. Ranggah Radjasa kuwi wakiling mendjangan. Tabuhané gamelan, gendhingé Lung-gadung. Sing ngendangi Kijai Wadana Laraswanara. Djogèdé djogèd Klana. Saja jèn lagi sekar-suwun utawa mendjangan-ranggah, gagahé kepati-pati. Patut jèn diaranana lananging djagat. Sing ndeleng nganti pada ndlongop.

Sawisé mendjangan bandjur matjan gémbong. Djenengé Ngabèhi Maungdjaja. Tabuhané gamelan, gendhingé Djangkrik-génggong. Munggah panggung lakuné matjan-luwé, lengkèt-lengkèt dadi lan pantesé. Olèh sawatara gongan, gendhingé salin Gangsaran. Ngabèhi Maungdjaja gereng-gereng, buntuté kopat-kapit, awaké ngombak ngiwa-nengen. Ora antara suwé sasmita marang nijaga, gamelan disesegaké. Maungdjaja nggereng manèh, bandjur ndekem, mata nglirik ngiwa-nengen, bandjur men-

tjolot del, karo nggero haung! Breg, tiba ana ing ngareping para wedus. Wedus bubar kabèh. Ana sing mlaju grawalan, ana sing nlesep ana ing ngisor panggung. Maungdjaja minger, ndekem, mentjolot manèh del, haung, breg! Tiba ana ing ngareping para manuk. Semprung, manuk bubar kabèh. Sing bisa mabur, mabur, sing ora bisa, ndjruntul ana ing ngisoring panggung. Mangkono saterusé. Mentjolot del, nggero haung, tiba breg! Mentjolot del, nggero haung, tiba breg! Tiba ing ngarep kidang, kidang bubar. Tiba ing ngarep asu, asu bubar. Sing pang-gah mung gadjah, warak, sapi, kebo, bantèng karo baja. Ananging sanadyan ora mingset, gadjah meksa ngangkat tlaléné karo sikilé ngarep sing tengen. Batiné: jèn wani sembrana, tak-pites temenan matjan iki. Suwé mites wohing ranti! Warak, sapi, kebo lan bantèng pada masang sunguné. Baja mangap.

Kotjapa Ki Bagus Kresnakésawa, matjan kombang keponakaké Ngabèhi Maungdjaja, weruh tingkahé gadjah sakantja, bandjur marani sarta tjelaṭu :

„Ki sanak, adja mangkono ta! Kok dadi ngangkat tlalé, masang sungu, ngisis sijung, kuwi ana apa? Kuwi djenengé rak propokasi! Djaré wis sanakan, kok kaja ngonol!”

Gadjah mangsuli:

„Tlalé karo sikilku iki gringgingen, ki sanak, mulané takangkat.”

Warak, kebo, sapi, bantèng mangsuli:
 „Adja dadi atimu, ki sanak, aku iki mau rada ngantuk, mulané olèhku lungguh teklak-tekluk.”

Baja mangsuli:

„Anu, ki sanak, bareng weruh olèhé ndjogèd pamanmu kuwi aku kok mèlu krasa sumuk, mulané tjangkemku takngakaké, bèn rada isis.”

Bareng wis sawatara suwé enggoné ndjogèd, Maungdjaja mudun saka panggung. Ketèk, tikus, welut lan podang sing mèlu dadi djuri, pada ngaton manèh. Ketèk lan podang mudun saka wit-witan, welut metu saka sangisoring watu, tikus mudun saka buntut gadjah.

Ing kono Kéntol Bagus Nityasmara wis munggah ana ing panggung. Tabuhané gamelan, gendingé Mègamendung. Djogèdé gagah banget, ora béda karo djogèd ketèk Ngajogjakarta. Kang diénta djogèdé Trijangga nalika takon bapa, olèhé ngarang déwé. Mula tansah prihatin, amarga dipojoki kantja jèn ora duwé bapa. Takon marang bijung, ora diblakani. Olèhé ora mblakani kuwi amarga Urangaju sumelang jèn bakal ditinggal ing anak. Mangka anak mung sidji. Saploké ditinggal Anoman, mung kèri Trijangga kang dadi panglipuring ati. Prasasat dadi njawaning bijung. Ing kono Trijangga bandjur nékad arep minggat, arep nggolèki bapakné. Bijungé lagi turu dilimpèkaké. Metu saka ngomah, lakuné mandeg-mangu, tingak-tinguk sumelang jèn konangan. Wis rada adoh lakuné,

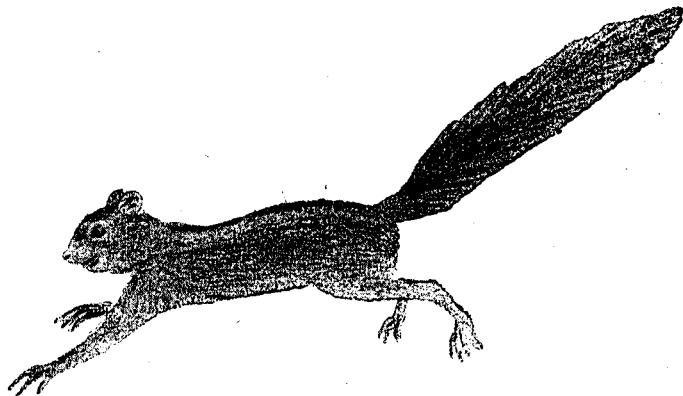

Ora béda karo djogèd ketèk Ngajogjakarta.

bandjur mandeg, sedakep karo gèdèg-gèdèg. Bandjur bali manèh tekan ngarep lawang omah, arep ngengakaké lawang ora sida, bandjur kedeprek, ndodok karo njembah, pamit marang ibuné. Bandjur lunga manèh karo mbrangkang. Gending wis salin srepegan. Trijangga bandjur ndjrantal. Tekan ing tengah panggung ngadeg, bandjur mabur, karo miling-miling. Jèn weruh padukuhan, njiruk mudun. Ing kono takon bapa, ora ana sing weruh, mabur manèh. Suwé-suwé krasa kesel. Bareng weruh ana telaga, bandjur mudun. Wis tjedak ing banju, ana iwak gedé mentjungul, Trijangga kagèt kitjat-kitjat. Bareng iwak wis ora ana, Trijangga ngombé bandjur awak-awak. Mari kesel, bandjur mbenakaké panganggo, mbenakaké dodot, nata sondèr, atrap djamang lan sapanunggalané. Bandjur mabur manèh. Bareng wis bola-bali takon ana ing padukuhan ora ana sing weruh panggonané Anoman, Trijangga ambruk. Gamelan rep. Disindèni Maskumambang. Sing njindèni Mbok Mas Bekel Prendjak. Ngémba panangisé Trijangga. Sato-kéwan akèh kang mrebes-mili. Suwé-suwé Trijangga éling, djenggirat tangi. Gamelan urip. Ora patut ana djedjaka kok nangis. Kepénaké mulih waé. Jèn ditakoni ibu, étok-étok jèn mentas dolan rada adoh. Amarga jèn diblakani, ibu mundak susah atiné. Wusana Trijangga bandjur mulih.

Sato-kéwan akèh kang ngalembana marang djogèdé Nityasmara. Ananging ana uga sing muni jèn djogèdé Nityasmara kuwi péodal, tandané isih mèmper djogèd kraton dèk djaman bijèn. Tur sanadyan kena diarani apik, ananging angèl banget. Ora angger kéwan bisa. Dadi ja ora démokratis.

Ora antara suwé Kéntol Badjing Djalakalapa wis munggah ana ing panggung. Tabuhané musik. Laguné Krontjong Istiméwa, nganggo ditembangi déning Miss Tupaimanis. Sing ndeleng nganti pada kisruh, ndeleng Djalakalapa apa ndeleng Miss Tupai, amarga Miss Tupai kuwi wis tau olèh pris nomor sidji ana ing krontjong-kongkrus. Mangka jèn menjanji, leléwané ngudubilah sétan. Mulané ja ana kéwan kang mung tansah njawang Miss Tupai waé, lali ndeleng sing ndjogèd. Mangka Kéntol Badjing Djalakalapa olèhé ndjogèd dipeng temenan. Sauwisé étok-étok njilakaké lengenan, bandjur uluk salam. Bubar uluk salam, bandjur ngadeg malang-kerik, sirah milang-miling ndengangak sadjak golèk wowohan ana ing wit-witan. Ora antara suwé bandjur mentjolot ngalor, ngétan, ngidul, ngulon. Sing diénta badjing pentjolotan ana ing wit-witan golèk pangan. Olèh woh-wohan bandjur dikrikiti. Entèk sing dikrikiti, bandjur pentjolotan manèh. Saking bungahé amarga akèh olèhé éntuk wowohan,

Ora antara suwé bandjur mentjolot.

bandjur gulung-koming ana ing lemah. Bareng sadjaké sirahé wis mumet, bandjur ngadeg, mentjolot manèh. Mangkono saterusé.

Sawisé rampung, Djalakalapa ngadeg ana ing tengah panggung karo malangkerik, bandjur tjelatu:

„Iki mau arané djogèd Bading-Mentjolot!”

Sing ndeleng pada keplok-keplok. Ana sing ngunandika:

„Hla wong kaja ngono kok diarani djogèd! Nèk aku sing ngarani ja mung dolanan pentjotlotan.”

Ana sing muni:

„Hla kuwi djogèd démokratis! Angger sato-kéwan mesti bisa.”

Kintel krungu udjar mangkono, bandjur njambungi:

„Hèh? Hla nèk bangsaku ja angèl olèhé ni-rokaké! Salawasé tumitah durung tau mentjolot, dikon pentjotlotan. Tenèh ja digeguju pitik!”

Durung rampung olèhé tjaturan, wis dikon munggah ing panggung. Kintel mau djenengé Ki Mandana. Mula djenengé mangkono, amarga wataké tansah bungah. Sadjaké wis tau menjang Bali. Tandané djogèdé mèmper djogèd Kebjar. Dalah Tabuhané ja mèmper Gong Kebjar. Sing pada digumuni sing ndeleng kuwi solan-salining pasemon: sereng, bungah, nglangut, susah, greget, gembira, ladak, ngrerepa, dek-sura, ngasih-asih. Tjeta banget olèhé nglahiraké rasa-pangrasa utawa mobah-mosiking atiné mahawira kang diénta. Mripaté menteleng, lijep-lijep, merem, menteleng manèh, kotjak ngiwa-nengen, ndamar-kanginan, lijep-lijep, menteleng manèh.

Ana kéwan njénggol kantjané karo bisik-bisik:

„Wah, éman kok péodal!”

„Keprijé ta, kok péodal?”

„Hla wong angèl ngono.”

„O, dadi apa-apa sing angèl kuwi péodal?”

„Hla ija! Mangka tabuhané ja péodal.”

„Keprijé ta?”

„Hla gamelan!”

Sadjaké wis tau menjang Bali.

„Wé! Hla sing ora péodal kuwi tabuhan apa?”

„Hla ja musik! Piol, gitar, fiano”
„Piano.”

„Hla ija, fiano, krontjong sapanunggalané kuwi ora peodal. Kuwi démokratis, tur ora frofinsialistis”

„Wis ta, adja omong, kowé 'ki sadjaké lagi mendem tembung „péodal” lan tembung mantja lija-lijané, mulané olèhmu omong ora karu-karuan. Kéné 'ki lagi namataké djogèd, kok!”

„Djogèd péodal waé kok ditamataké”

Sabubaré djogèdé Ki Mandana, Dwiradamurti munggah ing panggung, kanda jèn djogèd wis rampung kabèh. Olèhé ngumumaké bidjiné sésuk ésuk. Sarèhné saiki isih padang, iki ana pandjaluk supaja para pasindèn sing ana ing kéné gelema ngébaraké kagunané.

Sanadyan wis kesel olèhé ndeleng djogèd, nanging sato-kéwan sing akèh-akèh ja pada mupakat.

Miss Tupaimanis bandjur munggah ing panggung, mantuk ngiwa-nengen, bandjur wiwit menjanji binarung ing musik krontjong. Laguné „Krontjong jang lebih dari asli”. Kéwan-kéwan sing pada seneng ana sing njenggaki „Si apuh!” Sing ora pati seneng marang krontjong, seneng njawang Miss Tupai. Mung jèn olèhé mangap kamban, amarga kemempengen olèhé menjanji, dalah sing seneng pada mléngos. Batiné kéwan ora pati ala rupané, jèn mangap-mangap kok dadi lutju!

Sawisé Miss Tupai, genti Radèn Rara Sri Ménda, menjanji „Si vous l'aviez compris”, tegesé „Upamané sira mangertia”, binarungan piano. Sanadyan laguné apik, olèhé menjanji ja betjik, ananging sadjaké rada kangélan tumrap kéwan ing Wanakerta. Amarga sing rumangsané wis modèren, sing akèh-akèh sing dingertèni mung jazz karo krontjong.

Bandjur Miss Wirog genti menjanji. Miss Wirog kuwi banget olèhé American mind-

e d, mulané njanjiné ja h o t banget. Hla kuwi kéwan sing rumangsané wis modèren pada ngerti.

Bandjur Mbok Mas Bekel Prendjak. Dikon munggah ana ing panggung, ora gelem. Trima ana ing panggonan gamelan waé. Sadjaké rada tjlingus. Gendingé Gambir-sawit. Swarané Mbok Mas Bekel bening tur renjah, membat anganjut-anjut wardaja.

Bareng Mbok Mas Bekel wis lèrèn, tanpa dikon sapa-sapa, Miss Wirog wis mentjolot manèh ana ing panggung, karo muni:

„And now, boys, I'll sing for you the most famous love song of the world!" (Tegesé: Botjah-botjah, saiki kowé taktembangaké tembang asmara sing misuwur déwé ing saindenging djagat).

Kéwan sing rada ngerti basa mantja sing lagi digandrungi Miss Wirog sakantjané, pada keplok-kepok. Sing ora ngerti ja pada mèlu keplok-kepok, amarga kuwatir jèn diarani ora ngerti.

Miss Wirog bandjur wiwit menjanji. Swarané rada gedé, olèhé menjanji ngémba Marlène Dietrich, nganggo bisik-bisik barang. „I love you, I love you". (Tegesé: Aku seneng karo kowé.) Ngono kuwi karo mégal-mégol, plérak-plérok ngiwa-nengen, mèsèm, ngudjiwat, ngguju, matet lambé, ngungkred gulu lan sapanunggalané. Mèh ora ana bédané karo

telèdèk gambjongan. Bédané mung olèhé ngobahaké awak ngalahaké telèdèk sadjagat.

Kéwan lanang akèh kang pada gembira. Kéwan wadon akèh kang pada éwa.

**

Surup surja kéwan pada bubaran. Kang mentas pada ndjogèd atiné senag-senig. Jèn djogèd déwé ora dipilih, gèk keprijé. Djogèd sing ora dipilih, bakalé didjenengaké djogèd daérah. Mangka tembung daérah kuwi sok disalini dadi propinsialistis, nganggo diwènèhi teges politik sing ora-ora. Ananging ja keprijé manèh, bot-boté sato-kéwan wis pada rudjuk-rukun, wus gumolong dadi sawidji. Dadi ja kudu wani ngurbanaké rasa-pangrasa.

**

Èsuké kira-kira djam setengah wolu, sato-kéwan wis pada ramé ana ing tegal Madyasétra. Djam wolu Dwiradamurti karo para djuri wis pada teka, bandjur munggah ing panggung. Bareng wis pada tata lungguh kabèh, Dwiradamurti medar sabda:

„Hèh, para sedulur, dina iki konggrès sato-kéwan ing Wanakerta arep netepaké djogèd endi sing dipilih dadi djogèd nasional. Nagara sidji, bangsa sidji, djogèd sidji! (Elo, apa ja ngono ta? Apa gadjah karo laler karo tjoro kuwi sabangsa ta? Bener, nanging kabèh-

kabèh rak sato-kéwan ta? O, ija!) Ija apa ora? Kita iki rak sato-kéwan sanagara, sabangsa! Dadi djogèd nasional kita ja kudu mung sidji. Rak ja ngono ta? Sing djogèdé ora dipilih adja nepsu, hlo! Temenan, hlo! Wis saiki, djuri tak-djaluk supaja mènèhaké bidjiné."

Tjep, sato-kéwan sing mauné isih pada gumremeng, pada meneng kabèh.

Dwiradamurti ngedjèpi Warak. Warak nampani bidji, bandjur ditulis ana ing blabag. Sasuwéné Warak nulis, ora ana walanq slisik. Sanadyana manuk engkuk ing waringin pisan, ja meneng.

Bareng wis rampung, tetéla jèn sing bidjiné akèh déwé merak, manuk djawata, dara, mendjangan, ketèk lan kintel. Ratjak-ratjak bidjiné wolu patang pra-piton. Bandjur gadjah, matjan, ula, kupu. Ratjak-ratjak bidjiné wolu saprapiton. Bandjur luwak, manuk brandjangan, garèng-pung. Ratjak-ratjak bidjiné pitu nem prapiton. Mengkono sapituruté. Sing bidjiné setitik ora taksebut waé, munda pada isin, mesakaké.

Dwiradamurti bandjur ngadeg karo tjelatun:

„Sedulur-sedulur, iki rada angèl. Sing bidjiné akèh déwé ana enem. Mangka djogèd nasional mung sidji. Dadi kudu dipilih manèh tumrapé djogèd warna enem kuwi."

Ana kéwan sing njwara:

„Ditjampur dadi sidji waé, kabèh pantjèn apik!"

Ana sing muni:

„Nanging féodal kabèh!"

Kéwan bandjur pating brengok. Wusana ana kéwan sing ngadeg bandjur njwara seru banget:

„Hèh, sedulurku kabèh ing Wanakerta, djaman saiki kuwi djaman démokratis, djaman modèren. Dadi kagunan kita ja kudu kagunan sing démokratis lan modèren. Mulané aku ngusulaké supaja sing dipilih dadi djogèd nasional kuwi djogèd sing démokratis lan modèren, sing tabuhané musik, adja djogèd sing kolot tur pating ketuwil kaja sing bidjiné akèh-akèh mau. Aku ja gumun, ing atasé djogèd kaja ngono kok bidjiné akèh déwé. Jèn kowé pada mupakat kabèh, aku ngusulaké supaja sing dipilih dadi djogèd nasional kuwi djogèd Badjing-Mentjolot."

Lagi tekan semono tjelatuné, ana watu mentjolot nibani tjongoré. Nanging kéwan mau kedèp waé ora.

„Sedulur-sedulur, jèn kowé kuwi mula njata démokratis, rak ora mbalang nganggo watu ngono, rak kudu manut marang panemuning umum. Karo manèh"

Durung rampung ukarané, ing tegal Madya-sétra wis kaja udan watu. Embuh sapa sing ngrutug, nanging weruh-weruh, watu wis pada pating klotak nibani sirahé sato-kéwan sing tjedak panggungan. Ngabèhi Maungdjaja muring-muring, kéwan sing sesorah mau ditubruk, amarga ja kuwi sing dianggep marakaké udan

watu. Upamané kéwan kuwi ora sesorah, mesti ora bakal ana apa-apa. Nanging kéwan mau wis prajitna, ditubruk bisa énda, bandjur mlaju menjang panggonaning wedus. Matjan nubruk manèh, nanging sing ketubruk wedus. Ditjulaké, wis godrès getih. Kéwan mau ndjrantal menjang panggonaning bantèng. Matjan ngojak, bareng nubruk, djebul klèru nubruk punuk bantèng. Bantèng krasa lara, sunguné bandjur didjodjohaké. Matjan kombang weruh jèn pamané disingat bantèng, mrina, bandjur nubruk saka ing buri. Gadjah weruh, matjan kombang ditjekel nganggo tlalé, diuntjalaké. Tiba ana ing tengahing manuk. Manuk sing isih panggah durung pada mabur, bubar kabèh. Mung manuk guwek sing kodjur. Jèn awan rada lamur, mulané ora weruh jèn ana matjan kombang tiba ana ing sandingé. Matjan kombang ngigitigit, weruh ana manuk guwek matané krijap-krijip. Diarani ngétjé awaké, bandjur ditubruk diuntal malang. Sato-kéwan gègèr! Piagem bedamèn diterak déning matjan kombang! Wis djandji ora kena pangan-pinangan kok meksa nguntal manuk! Gadjah, kebo, sapi, bantèng pada ngamuk. Sing diamuk matjan kombang. Sarupaning kéwan galak mrinani matjan kombang, bandjur amuk-amukan ramé banget.

Wajah lingsir kulon, tegal Madyasétra lagi tentrem manèh.

Miturut katerangan resmi saka ing Tepas Panerangan Wanakerta, kasiling konggrès mangkéné:

Sing tiwas: matjan gémbong 1, matjan tutul 2, matjan kombang 1, baja 1, asu adjag 4, wedus bérok 1, wedus gèmbèl 5, manuk guwek 1, kodok 3.

Sing tatu: gadjah 1, bantèng 3, kebo 3, sapi 2, matjan gémbong 1, matjan kombang 4, asu adjag 3, djaran 3, mendjangan 2, tikus 1.

Sing ilang: ora kawruhan (jèn nitik wulu manuk, wulu pitik lan wulu bèbèk utawa buntut tikus lan buntut tjetjak sing mbledher ana ing lemah, kéwan tjilik sing ilang sadjaké rada akèh).

Kedjaba kuwi, gamelan lan sawarnaning tabuhan uga akèh sing rusak. Malah sing ilang barang ja ana.

Wragading konggrès: limang atus èwu rupiah. Sing mbajari N a g a r a.

T j u n t e l .

Nerangaké tegesing tembung sing kira-kira durung pati kaprah utawa wis kelalèn.

(Tjekakan: t. = tembung; t. E. u. = tembung Eropah umum, jaiku tembung sing umumé asalé saka tembung Junani utawa tembung Latin, dienggo ing basa Eropah warna-warna sarana ditjotjogaké karo paketjapan utawa tulisané sidji-sidjining basa mau.)

A.

American minded, t. Inggris (paketjapané: emèriken maindid): tjondong utawa seneng karo (tjara) Amérika.

atjintya, t. Sangsekerta: datan kena tjinakrabawa; ora kena diénta; ora kena digambaraké.

Sang Hjang Atjintya iku Déwa kang duwur déwé; uga sebutané Batara Siwa.

aum utawa om, t. Sangsekerta, wanda sutji, tegesé mèmper karo t. Arab: amin: (muga-muga) mangkono!

awignam astu, t. Sangsekerta awighnam astu: muga-muga tanpa alangan; muga-muga tanpa sikara.

B.

baby-show, t. Inggris (paketjapané: bébi-sjou): mitonfonaké baji, maksudé arep dipilih sing

rupané utawa awaké betjik déwé, bandjur digandjar diwènèhi pris.

beauty-contest, t. Inggris (paketjapané: bjuti-kontèst): ajon-ajonan rupa; patandingan aju. burokratis, t. Walanda bureaucratisch, tembung-sipat saka tembung-aran (Eropah umum) bureaucratie: asipat papréntahan kang ditindakaké déning pagawé-pagawé kang kurang djembar bebudèné (kang kebangeten olèhé ngegegi tata-lahiring aturan-aturan).

D.

dinamis, t.E.u., Walanda dynamisch: banter; ora anteng; urip.

diplomasi, t.E.u., Walanda diplomatie: urusaning sesambungan antaraning negara karo negara.

djatmika, t. Sangsekerta adyatmika: luhur bebudèné.

djuri, t.E.u., jury: bebadan kang diwadajibaké nganakaké putusan ana ing pangadilan utawa ana ing patandingan.

E.

ékapraja, t. Kawi: tunggal karep; saékapraja: nunggal karep; sarudjuk; tjotjog.

ékonomi, t.E.u., Walanda economie: ka-

wruh bab kasil-kasiling rajat lan nagara, lan bab pambagéning kasil-kasil mau.

F.

féodal, ndelenga: péodal.

G.

gentleman, t. Inggris (paketjapané: djèntlemèn): satrija; wong kang alus budiné.

gentleman's agreement, t. Inggris (paketjapané: djèntlemèns egriment): pradjandjian tumraping satrija karo satrija kang ditetepi amarga magepokan karo kahormatan, ora djalaran suméndé ing hukum.

H.

hot, t. Inggris (paketjapané: hot): panas; tumraping musik minangka dangsah: ramé lan ruwed.

I.

intelligence service, t. Inggris (paketjapané: intèlidjens se-ves): bebadan utawa dines panitipriksa kang panindaké sarana seside-man utawa sesamaran: basa Indonésia: badan penjelidik.

internasional, t.E.u., Walanda internationaal: ing antaraning nagara-nagara

utawa antaraning bangsa-bangsa; lumrah, kanggo utawa dienggo ana ing nagara ngendi-endi.

J.

jazz, t. Inggris (paketjapané: djèsz): bangsaning dangsah utawa bangsaning musik kanggo dangsah kang asalé saka bangsa Négro ing Amérika.

K.

koerier, t. Walanda: palaku; tjarak; utusan; palajangan.

konggrès, t.E.u., Walanda congres: parepatan kang dianakaké déning wakil-wakil minangka rerembugan.

kongkrus, t. Prantjis concours: patandingan; apik-apikan.

konperènsi, t.E.u., Walanda conferentie: parepatan minangka rerembugan.

L.

dilikwidir, t.E.u., Walanda geliquideerd: ing kéné ateges: disirnakaké.

logika, t.E.u., Walanda logica: kawruh bab nalar utawa pikiran kang séhat; nalar.

M.

miss, t. Inggris (paketjapané: mis): sebutan

wong wadon kang durung omah-omah:
nonah.

modeshow, t. Walanda-Inggris (paketjapané:
modesjou): mitontonaké panganggo wanita
gagragan anjar.

mrijambada, saka tembung prijambada, Sang-
sekerta priyamwada: tembung manis;
sing tembungé manis.

N.

nètjis t. Walanda netjes: resik; betjik; apik;
besus.

P.

palwaga, t. Kawi saka t. Sangsekerta pla-
wanga utawa plawaga: ketèk.

parampara, t. Kawi: djuru pamrajoga; sing awèh
pamrajoga; tembungé Indonésia
(Arab): penasihat.

pédagogi, t.E.u., Walanda paedagogie:
kawruh panggulawentah (-ing botjah).

péodal, t.E.u., Walanda feodaal: tjara pa-
préntahaning nagara kanti nggaḍuhaké bumi
marang para luhur; asalé saka para luhur;
mambu kraton.

persbureau, t. Walanda (paketjapané persbu-
ro): kantor pakabaran.

pilsapat, t. Arab filsafat, filsafah, saka
tembung Eropah: philosophie: ka-

wruh umum tumraping sakabèhing dumadi,
tumraping wewaton-wewaton lan tumraping
sabab-sabab; kawruh kang maksudé nggolèki
kanjatan sing duwur déwé kang dadi sari-
patining sakabèhing wewudjudan ing nga-
lam-donja iki kanti nalar; klumpukaning we-
waton-wewaton lan patokan-patokan ing
salah sidjining babagan kawruh.

plesir, t. Walanda plezier (Prantjis plai-
sir): tegesé kang asli: kasenangan,
kabungahan; ing basa Djawa ate-
ges: seneng-seneng, bungah-bungah, do-
lan-dolan.

populèr, t. Prantjis populair: disenengi
wong akèh; kaprah ing antaraning rajat; asi-
pat karajatan.

prae-advies utawa pre-advies (paketjapané:
pré-advies), t.E.u. miturut gatra Walanda:
pamrajoga utawa panemu kang dianggep du-
rung tetep, mung kanggo tjekelan sawatara
suwéné waé lan isih bakal dirembug manèh.

propinsialistis, t. Walanda provincialis-
tisch: tjara daérah; ngegegi adat-padatan
désa utawa wewengkoné déwé; tjiut bu-
diné.

propokasi, t.E.u., Walanda provocatie:
tindak-tanduk utawa witjara kang memanas
ati utawa kang marakaké nepsu.

psikologi, t.E.u., Walanda psychologie:

bagéaning pilsapat (ndelenga ing nduwur)
kang ngenani budi lan angen-angen; kawruh
- djiwa; ngèlmu djiwa.

purbawisésa, t. Kawi: panguwasa (kang sam-
purna).

R.

répolusi, t.E.u., Walanda *revolutie*: owah-
owahan gedèn-gedènan kang ndadak; owah-
owahaning papréntahan kang ndadak disa-
babaké déning rajat.

résolusi, t.E.u., Walanda *resolutie*: pu-
tusan.

S.

sekores (disekores), t. Walanda *schorsen*:
dilèrèni sawatara suwéné nganti ana putusan
sing tetep; tumraping prakara: di-
unduraké.

sèntimèn, t.E.u., Walanda *sentiment*: ra-
sa; rasa-pangrasa (tanpa dikantèni nalar).

sèpsi, resèpsi, t.E.u., Walanda *receptie*:
panampa; panampaning tamu utawa nampani
tamu (kang teka minangka awèh slamet uta-
wa mènèhi pangèstu).

sosial, t.E.u., Walanda *sociaal*: gegajutan
utawa magepokan karo masarakat utawa
karo bebrajaning aurip; ngèlingi kabutuhan-
ing masarakat utawa kabutuhaning wong
akèh.

sosiologi, t.E.u., Walanda *sociologie*: ka-
wruh kamasarakatan; kawruh bab watak-
wantu lan owah-owahaning aturan-aturan
ing masarakat.

statistiek, t.E.u., Walanda *statistiek*:
pratèlan sarana angka-angka kang diklum-
pukaké (minangka njetakaké utawa mbuk-
tèkaké salah sidjining kaanan).

sumengka pangawak bradja sowan ing abjan-
tara nata, ukara Padalangan: kumawani uta-
wa kumendel sowan ana ing ngarsaning ratu.

T.

tjangkrama, t. Sangsekerta: dolan-dolan; mla-
ku-mlaku; darmawisata.

V.

vitamine, t.E.u., salah sidjining sarining pangan
kang perlu kanggo kuwarasaning awak, war-
nané ana enem, jaiku vitamine A, vitamine
B₁, vitamine B₂, vitamine C, vitamine D, vi-
tamine E; ana manèh vitamine F = vitamine
B₁ lan vitamine G = vitamine B₂.

MILIK PERPUSTAKAAN
IKIP "YOGYAKARTA"